

# ELBOGEN



2016

MALMÖ KULTURHISTORISKA FÖRENINGENS ÅRSSKRIFT



ELBOGEN  
MALMÖ KULTURHISTORISKA FÖRENINGENS  
ÅRSSKRIFT  
2016

Årgång 84 – Malmö 2016

*Bidrag till tryckningen av denna skrift har lämnats av Malmö Förskönings- och Planteringsförening.*

Omslagsbild: *Gossypium hirsutum*, den vanligaste bomullsplantan. Bilden är hämtad ur *The Story of the Thread of Cotton*, av Harry Ballam, med illustrationer av Stanley Herbert. London 1952. Foto: Bo O. Andersson, Malmö stadsarkiv. Fig. 1, s. 90.

*Ansvarig utgivare:* Malmö Kulturhistoriska Förening

*Redaktion:* Rita Rohlin, Martina Björk, Stefan Ersgård, Kerstin Martinsdotter, Anders Reisnert

©Artikelförfattarna och Malmö Kulturhistoriska Förening

Författarna är ensamma ansvariga för sina uppsatsers innehåll.

Formgivning: Rita Rohlin och Annette Ohlsson

Tryckeri: CA Andersson, Malmö

Malmö 2017

ISSN 1 102-2892



## Innehåll

En introduktion till Hospitalskyrkogården <i>Av Anders Rejnert</i>	5
De gravlagda på Hospitalskyrkogården <i>Av Caroline Ahlström Arcini &amp; Per Lagerås</i>	9
Petter Ståhle och hans trävarufirma – levnadsöden och affärshistoria <i>Av Anna-Mi Wendel</i>	23
Från danskt till svenskt tullsystem. Några studier i Skånes tullhistoria 1650–1660 ur ett Malmöperspektiv. <i>Av Rickard Bengtsson</i>	41
Malmö Stads Adresskalender 100 år av registrering <i>Av Christian Kindblad</i>	63
Skräddare Damströms hus på Stortorget – en bildberättelse <i>Av Anette Sarnäs &amp; Kerstin Martinsdotter</i>	83
Ett bomullsväveri och dess väverskor <i>Av Anna Svenson</i>	89
Förenade Bil på Östra Tullgatan – en bildberättelse <i>Av Anette Sarnäs &amp; Kerstin Martinsdotter</i>	109
Malmö AIF: Idrott i klasskampens tjänst <i>Av Linus Sollin</i>	115
Nytt från Malmö stadsarkiv 2016 <i>Av Anette Sarnäs</i>	141
Nytt från Malmö Museer 2016 <i>Av Katarina Carlsson</i>	151
Malmö Kulturhistoriska Förenings verksamhetsberättelse 2015	157



# En introduktion till Hospitalskyrkogården

AV ANDERS REISNERT

Under 2014 genomfördes arbeten på fjärrvärmeledningen som löper i Djäknegatan i Malmö. Schaktningarna följdes av arkeolog Per Sarnäs vid Skåne Arkeologi. I mitten av februari påträffades gravar och spår efter bebyggelse strax under gatans nuvarande nivå, mellan Rundelsgatan och Snapperupsgatan. Det visade sig snart att man stött på en begravningsplats, knuten till det hospital/sjukhus som legat i det bakomliggande kvarteret. Från skriftliga källor vet vi att begravningsplatsen användes av de som var intagna på hospitalet men också av medlemmar i S:t Petri kyrkas församling mellan 1690 och 1822. Den del av begravningsplatsen som berördes av utgrävningarna lades ut 1712. Alltså kunde man förmoda att här vilade ett genomsnitt av stadens befolkning<sup>1</sup>.

Då gravarna var relativt unga, begravingar ägde rum mellan 1712 och fram till 1822, framfördes ett förslag att snabbt återbegrava de avlidnas kvarlevor. En återbegravning är i sig en inte helt okomplicerad process. Allt arkeologiskt uppgrävt material, inklusive mänskliga kvarlevor, ägs av staten<sup>2</sup>. Återbegravning beslutar Riksantikvarieämbetet om, och detta görs i samråd med osteologisk expertis. Malmö Museer får alla arkeologiska fynd som påträffas i Malmö stad genom så kallad fyndfördelning som beviljas av Riksantikvarieämbetet. Malmö Museer skulle i så fall sökt tillstånd för återbegravning, vilket med tanke på nedanstående, knappast beviljats.

Det kan tyckas märkligt, men vi vet faktiskt betydligt mer om gravläggningar, gravtraditioner, sjukdomar och dödsorsaker under medeltid än vad vi vet om 1700-talets och det tidiga 1800-talets begravda människor. I normala fall kommer man inte åt gravar från dessa perioder eftersom begravningsplatserna fortfarande är i bruk. De gravlagda som påträffades i Djäknegatan kunde alltså ge unik kunskap om människors hälsotillstånd, dödsålder, dödsorsaker och begravningsritualer där vi annars har en mycket begränsad kunskap. Det beslutades därför att kvarlevorna efter de här begravda malmöborna skulle genomgå en osteologisk undersökning.

I detta läge beviljade Malmö Kulturhistoriska Förening ett bidrag så att en riktig genomgång av kvarlevorna kunde göras. Föreningen stod för hälften av kostnaderna medan Länsstyrelsen i Skåne län svarade för den andra halvan.

Den arkeologiska undersökningen i Djäknegatan blev mycket uppmärksam i våra medier, inte minst på grund av att tankarna om en etisk återbegravning av de avlidna hade aktualiserats. Kontakt togs med kyrkoherde tillika kontraktsprost Anders Ekhem, andlig ledare för Malmö Pastorat och Svenska kyrkan i Malmö för att utreda frågans etiska del. Vi blev snart överens om att kvarlevorna efter de begravda människorna på Hospitalskyrkogården även kunde ha ett vetenskapligt värde framöver. Metoder för DNA och spårämnesanalyser exempelvis, förfinas och kan ge ny och viktig information framöver. Skulle kvarlevorna återbegravas i vigd jord så måste det ske på sådant sätt att de enkelt kunde tas fram för nya analyser. Begreppet vigd jord brukas dessutom inte längre utan man talar rätt och slätt om begravningsplats. Eller skulle skelettmaterialet förvaras i Malmö Museers magasin? Om kvarlevorna förvarades i magasin, skulle då berörda delar av byggnaden invigas likt en kyrkogård?

Ett möte anordnades mellan undertecknad och kyrkoherde Anders Ekhem som tillsammans med Jan-Olof Aggedal, kontraktsprost och docent i praktisk teologi, formulerades nedanstående:

*Den frid som en gång lysts över människor som begravts på den forna Hospitalskyrkogården i Malmö är av ett bestående värde.*

*Denna frid, denna välsignelse, gäller även när dessa människor är i andra omständigheter än när de begravdes, till exempel underkastas vetenskaplig forskning.*

*Människor ska behandlas med pietet och värdighet oavsett om hon lever eller ej. För en död människa eller ett historiskt skelett innebär detta:*

*\* att varje människas kvarleva ska bevaras/förvaras i egen arkivbox*

*\* att kvarlevor från flera människor inte får blandas samma*

*\* att kvarlever som redan är sammanblandade tydligt ska ha etikett om att det rör sig om flera människor*

*\* att även barn, i den mån det är möjligt, ska förvaras i egen arkivbox*

*\* att mänskliga kvarlevor inte ska förvaras på samma hyllor som annat arkivmaterial*

*\* att återbegravning ska ske på lämplig begravningsplats om kvarlevorna inte bedöms ha forskningsvärde*

*Rum, montrar, arkiv eller utställningslokaler ska inte invigas eller välsignas. Däremot ska utställaren alltid vinnlägga sig om att skapa en värdig miljö för de mänskliga kvarlevor som exponeras.*

Malmö Pastorat tog härmed fasta på att samtliga, ett åttiotal individer, redan hade begravts enligt kristen ritual. Denna ritual har bestående värde och bör därför inte göras om. De avlidna hade redan, enligt god kristen tradition, skänkts till en

evig vila. Detta borde inte göras igen. Däremot skall de avlidna förvaras på ett etiskt försvarbart sätt så att deras värde respekteras. I möjligaste mån blandas inte de mänskliga kvarlevorna med annat fyndmaterial. Detta förband sig Malmö Museer att göra så länge de mänskliga kvarlevorna har ett sådant värde att forskningen kan ha nytta av kvarlevorna.

När man anser att materialets forskningspotential är uppfyllt kan kvarlevorna återbegravas på en lämplig begravningsplats, om Riksantikvarieämbetet ger sitt samtycke till detta.

Malmö Museer och dess personal är tacksamma för dessa mycket tydliga etiska verktyg som vi fått av Svenska kyrkan när det gäller mänskliga kvarlevor som förvaras i våra magasin eller utställningar. Att behandla mänskliga kvarlevor med respekt är något som personalen alltid vinnlägger sig om. När det gäller barn är dessa i äldre tider ibland begravda med vuxna. Vi lägger då barnet i en särskild box som nedsätts i den vuxne individens arkivbox. Samma gäller visst gravmaterial. Det förekommer exempelvis att människor fått gravgåvor med sig i graven, att smeden fått sin smedstång eller att ett barn haft en krona av bronstråd kring huvudet. Då förvaras ofta dessa föremål i samma hyllsystem. Det senare är inte enbart av pietetsskäl utan också föranlett av praktiska orsaker.

Ett stort tack riktas till osteolog Caroline Ahlsröm Arcini och paleoekolog Per Lagerås vid "Arkeologerna, Statens Historiska Museer" för nedanstående artikel. Artikeln utgör en bearbetning av den vetenskapliga rapporten över deras undersökningar och resultat av vad vi kan utläsa av lämningarna efter de Malmöbor som begravdes på Hospitalskyrkogården under Djäknegatan.

För själva grävningen hänvisas till den under not 1 angivna rapporten av Per Sarnäs.

Mycket nöje.

## *Noter*

<sup>1</sup> Sarnäs, Per. 2014. Skåne Arkeologi. Rapport 2014:15. [www.skane-arkeologi.se/pdf/2014-15.pdf](http://www.skane-arkeologi.se/pdf/2014-15.pdf)

<sup>2</sup> <http://www.raa.se/app/uploads/2012/06/Avsnitt-7-Vägledning-till-Arkeologiskt-fyndmaterial1.pdf>



# De gravlagda på Hospitalskyrkogården

AV CAROLINE AHLSTRÖM ARCINI & PER LAGERÅS

Återigen kommer det fram gravar när en gata öppnas i Malmö. Det är när vi i dagens samhälle ska få indraget fjärrvärme, som en del av en gravplats blir föremål för arkeologisk undersökning. Arbetsutrymmet för arkeologen är ett smalt schakt i gatan, så smalt att det inte alltid går att få fram graven i dess helhet. Vad är det för gravar som vi ser när schaktet i Djäknegatan öppnas, vilka är de begravda?

Enligt skriftliga källor är det de som på olika sätt har haft koppling till nya hospitalet i Malmö. Hospitalet hade flyttat från Kungsparksområdet till Rundelsgatan 1675 och 1690 togs en del av hospitalsområdet i bruk som kyrkogård, en gravplats som fungerade fram till 1822 då den ersattes av Nya begravningsplatsen. Det finns dock uppgifter om att här skedde begravningar så sent som 1850. Det är inte första gången som gravar från kyrkogården hörande till hospitalsförsamlingen blivit föremål för undersökning, redan 1999 påträffades 15 gravar i korsningen Djäknegatan–Snapperupsgatan och nu 2014 kom ytterligare gravar fram.

Enligt uppgifter är de gravlagda dels de på hospitalet intagna, dels hospitalsanställda. Redan tjugo år efter sitt öppnande 1712 utvidgades gravplatsen österut och blev då en allmän kyrkogård. En anledning till dess öppnande för allmänheten var att pesten grasserade och i Malmö fanns det inte plats för det stora antalet döda, varför en del av de gravlagda från S:t Petri församling begravdes på hospitalskyrkogården (Ersgård 1977 s. 242, Sarnäs 2014:15 s. 8). Även vissa från Caroli församling lär ha blivit begravda på hospitalskyrkogården (Isberg 1923:593; Gröné 1957 s. 50; Sarnäs 2014:15 s. 8).

Enligt skriftliga källor utgjordes kring sekelskiftet 1600 de intagna på hospitalen av fattiga eller sjuka som omöjligt kunde klara sig själva, men hospitalen var också förvaringsinrättningar för sådana som kunde vara skadliga för sig själva eller sin omgivning. Från mitten av 1700-talet tillkom lasarett på olika platser för de sjuka som kunde botas och hospitalen blev nu ännu mer inrättningar för ”dårar”, obotligt sjuka och de med smittosamma sjukdomar. Vad kan man då förvänta sig

av en osteologisk analys av skeletten, vilka sjukdomar avsätter spår i benmaterialet? Kan vi i benmaterialet skilja de som varit intagna från de som levt ute i det öppna samhället och som har hört till S:t Petri eller Caroli församling, eller de som dog i pesten 1712? Ett enkelt svar på frågan är nej, åtminstone om det inte också finns någon fysisk åkomma med i bilden, det vill säga någon form av missbildningar som exempelvis primär mikrocefali. Den som föds med mikrocefali har ett extremt litet huvud och en outvecklad hjärna. Primär mikrocefali är en ärftligt betingad sjukdom som idag drabbar ett på 100 000 födda barn (Socialstyrelsen). Man kan också tänka sig att om man finner en hög frekvens av individer med skelettskador så skulle dessa kunna utgöra intagna, då en svårt psykiskt sjuk exempelvis kan ha försökt att ta livet av sig och fått frakturer.

Som framgår av skriftliga källor fanns det bland de intagna också de som var sjuka i smittosamma sjukdomar. En sådan sjukdom vid denna tid var syfilis, vilken i senare stadier kunde avsätta spår i skelettet (Gröné 1957 s. 50). Även fattiga som inte kunde klara sig togs in på hospitalen, men de är ofta svåra att påvisa. Den som i perioder drabbas av svält kan dock uppvisa återkommande emaljstörningar på tänderna och om förekomsten bland de undersökta är större än i jämförelsematerial, representerande grupper av individer som levt i det öppna samhället, kan detta också vara en indikation på att de utgör individer som sedan barndomen varit fattiga och som i något skede som vuxna inte kunnat klara sig själva utan blivit intagna på hospitalet.

Vad har då de arkeologiska och osteologiska resultaten visat? Bevaringsförhållandena för kistor var tyvärr inte goda och en ganska stor del av gravarna hade redan tidigt blivit söndergrävda för att ge plats åt nya gravar. De spår av kistor som återstod utgjordes endast av kistspik men även i enstaka fall av kisthandtag. De senare var inte något som sattes på den fattiges kista, utan indikerar mer välbärgade individer. Frågan är om dessa gravar tillhörde individer som på grund av psykisk sjukdom varit intagna på hospitalet, och där anhöriga bekostat begravningen, eller individer från S:t Petri och Caroli församlingar.

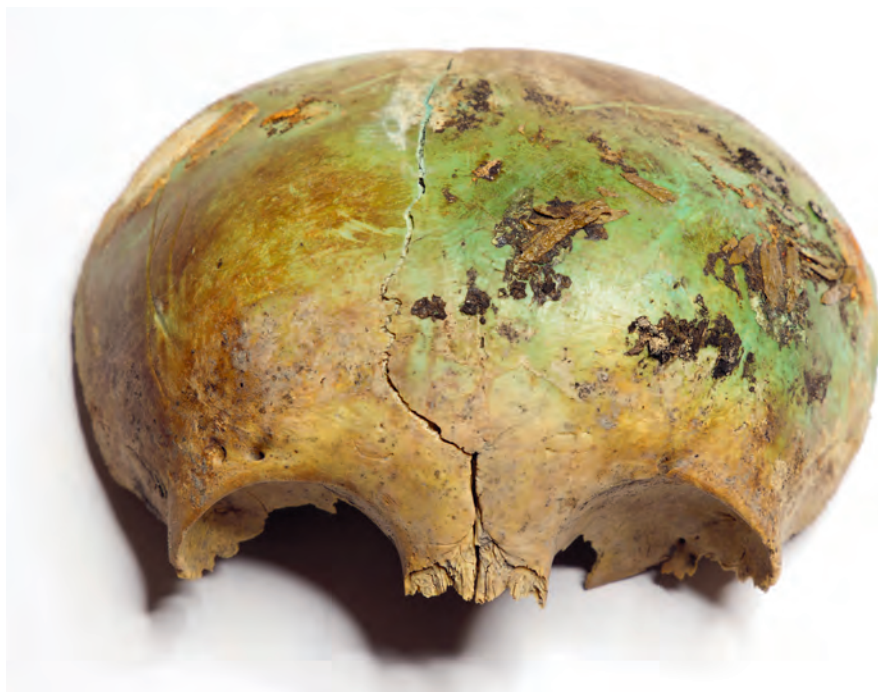
Av kläder kan detaljer i metall som exempelvis hyskor och olika typer av knappar finnas bevarat i gravarna. Från andra gravplatser i Sverige är det känt att man vid denna tid i slutet på 1600-talet börjat frånga det enkla begravningsförfarandet att endast svepa den döde och istället låta klä den i gångkläder eller brudskjorta, och bland förmögna personer även i finare kläder av siden (Hagberg 1937, Petterson 1991, Arcini & Tagesson 2005, Gravjord 2005). Bland hospitalsgravarna har hyskor påträffats i ett fall och svepnålar i två fall. Beträffande hyskorna har dessa säkerligen suttit i en skjorta. Det var inte ovanligt att det var just en brudskjorta som man använde för ändamålet (Hagberg 1937). De påträffade svepnålarna kan antingen komma från svepningar men även från framsidan av plagg som endast



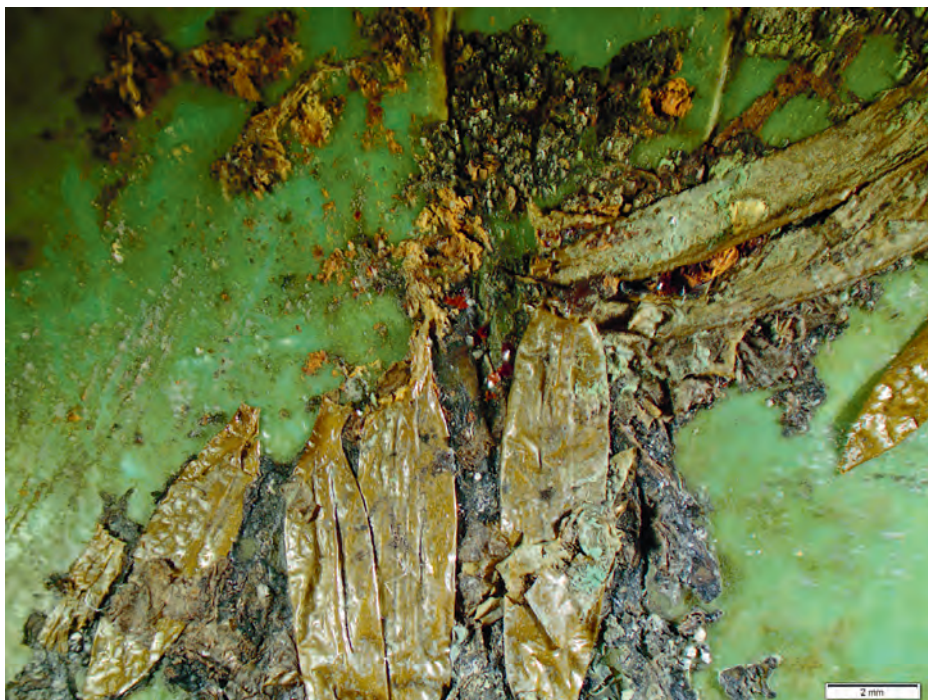
fästs utanpå en skjorta eller för att fästa sidenrosetter (Arcini 2010, Kjellberg 2012, Bäckström 2009).

I slutet på 1600-talet kom en ny begravningssed från Tyskland via Danmark till Sverige, som innebar att en så kallad brudkrans placerades på flickor och ogifta kvinnors huvuden (Hagberg 1937). I gravar på Domkyrkoparken i Linköping har dessa kransar varit gjorda av lingonblad och i något fall av förgyllda blad. I vissa fall var bladen bevarade och i andra återstod endast den koppartråd runt vilken bladen surrats. Även på Hospitalkyrkogården har denna sedvänja tillämpats. Hos inte mindre än 5 individer har en grönfärgning på kraniet observerats. Den är spår av koppartråd och i några fall antyder färgningen att kranen också har haft någon form av spänne. I ett fall fanns dessutom själva växtdelarna bevarade och visade sig då utgöras av idegran (Fig 1a). Flera barr var fint bevarade och det gick även att identifiera små rester av idegranens karakteristiska röda bär (Fig 1b).

Den osteologiska undersökningen av de gravlagda individerna från Hospitalkyrkogården berörde både de mer intakta skeletten och de söndergrävda gravarna vars ben sammanblandats (Fig 2). Den osteologiska analysen visar att det sammanlagda



*Fig. 1a. Pannben från ett barn, 1–2 år gammalt, med bevarade barr från en idegranskranskrans.*



*Fig. 1b. Närbild på idegranens barren. De små, mörkröda fragmenten i bildens mitt är rester av idegranens röda bär.*

benmaterialet utgörs av skelettdelar från minst 91 individer. Av dessa var 55 vuxna och i 39 av fallen har det varit möjligt att avgöra den gravlagdes kön. Resultatet visade att 29 av de som kunnat könsbestämmas var män och 10 var kvinnor. Åldersfördelningen visar att sju av de 55 vuxna var äldre. Bland de övriga var 9 spädbarn, 25 barn och 2 tonåringar. Att det fanns barn bland de gravlagda föranleder frågan om dessa kan ha hört till hospitalsförsamlingen eller om de kommer från de andra församlingarna. Även om kvinnor kan ha varit gravida i samband med att de togs in på hospitalet har barnet då sannolikt tagits hem till familjen eller placerats på barnhem. Flera av barnen är äldre och dessa har sannolikt inte varit intagna på hospitalet. Det mest sannolika är kanske att barnen tillhört en annan församling. Tolkningen stöds av att ett av barnen låg i en kista med handtag.

En etablerad metod för att få kunskap om de gravlagdas hälsotillstånd är att studera deras kroppslängd. Oftast använder vi oss av lårbenet för att beräkna kroppslängd men i detta sammanhang har vi också i ett par fall använt överarmsbenet. Bland kvinnorna varierar kroppslängden mellan 153,5 cm och 166,5 cm, med ett





*Fig. 2. Sammanblandade skelettdelar från söndergrävda gravar.*

genomsnitt på 160,5 cm, och bland männen mellan 161,2 cm och 181,4 cm, med ett genomsnitt på 171,2 cm. Vi vet inte från vilken tid de enskilda individerna kommer men en jämförelse med kroppslängden i Göteborg under i huvudsak 1700-talet, i Linköping i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet, samt i Kalmar domkyrka under 1700-talet indikerar att de begravda männen på Nya Hospitalskyrkogården i Malmö var i genomsnitt som de på Garnisonskyrkogården i Göteborg. Däremot var de något längre än de på Domkyrkoparken i Linköping, där männen i genomsnitt var 168,6 cm och kvinnorna 157,9 cm (Arcini & Tagesson 2005, Arcini, Ahlström & Tagesson 2012). En förklaring till detta kan vara att de i Linköping hade en

något yngre datering, eftersom det är känt att kroppslängden i Sverige sjönk fram till mitten av 1800-talet.

Beträffande tandhälsan bland de som är begravda på hospitalet kan vi notera att hälften av de vuxna (12 av 21) hade haft karies i sina tänder och bland barnen var det 20 % (1 av 5). Denna kariesfrekvens motsvarar den under medeltiden och är samtidigt betydligt lägre än den hos de som begrovs på Domkyrkoparken i Linköping i slutet av 1700-talet. Där noterades karies hos 90–100 % av de vuxna och det var även vanligt bland barn. Precis som med kroppslängden kan detta bero på att de begravda på Domkyrkoparken speglar en senare tid, då socker blivit vanligare bland vanligt folk. En annan tänkbar förklaring är att en större del av de som påträffats på Hospitalskyrkogården i Malmö var intagna på Hospitalet och att det där inte konsumerades något socker. Tandlossning har också varit ett problem för dem som begrovs på Hospitalskyrkogården, en tredjedel (7 av 21) av de vuxna hade förlorat tänder innan de dog.

Angående hälsan i övrigt kan vi konstatera att en rad av de olika sjukdomar som



*Fig. 3. En man som har förlorat en stor del av sina tänder redan innan han dog.*

avsätter spår i skelettet har kunnat noteras bland de gravlagda på Hospitalskyrkogården. Två vuxna individer uppvisar läkta frakturer. Den ena individen, en man, hade ådragit sig en nyckelbensfraktur och den andra ej könsbestämda individen uppvisade en fraktur på ena skenbenet, strax under knät. Frakturer till följd av olyckor är vanligt förekommande i gravmaterial. I detta fall rör det sig om endast två individer och det ger därför inte särskilt mycket information. Utöver frakturer har vi kunnat notera att två individer haft problem med sina leder i form av ”förslitningar”, det vill säga artros. I det ena fallet är det artros i höften och i det andra i en fingerled. Artros är en åkomma som är vanligare bland äldre individer. En annan sjukdom som också förekommer framförallt hos äldre är det som kallas Haebdens knutor. De ses som små förhårdnader vid basen av den sista fingerleden, och kan förekomma på alla fingrar. De gör till en början ont men efter en tid lägger sig smärtan. Haebdens knutor har noterats hos en av de äldre kvinnorna, på skelettet ses det som små utväxter vid basen av de yttersta fingerlederna.

Gikt eller portvinstå som det förr ofta kallades är en förändring som sätter spår i skelettet, framförallt på mellanfotsbenet och på stortåns grundfalang. I ett av schakten, där benen kom från söndergrävda gravar, påträffades ett mellanfotsben hörande till stortån, vilket uppvisade små håligheter inte i men i närheten av leden (Fig 4). Gikt beskrevs redan av Hippokrates 400 f. Kr. Sjukdomen har ofta betraktats som en välvärdssjukdom och framförallt den frossande mannens sjukdom, men den drabbar också de som har en medfödd, ofta ärftligt nedsatt förmåga att utsöndra urinsyra (Talbot & Ts'ai-Fan 1976). Sjukdomen är en ämnesomsättningsjukdom och orsakas av att den urinsyra som bildas naturligt i kroppen och som normalt försvinner via urinen, istället ansamlas i blodet där det bildas kristaller som lagras i leder. Dessa kristaller är vassa och retande. Attackerna av gikt som ofta inträffar på morgonen är i det närmast outhärdliga. En annan sjukdom som också kan förknippas med välstånd är DISH, en förkortning som står för Diffuse Idiopathic Skeletal Hyperostosis och som även kallas Forestiers sjukdom. Sjukdomen är vanligare hos män än hos kvinnor och förekomsten ökar med åldern. Det är inte ovanligt att de drabbade är överviktiga (Utsinger 1985). Symptomen är stelhet, smärta och svårighet att svälja.

I arkeologiska sammanhang har hög förekomst av DISH noterats på gravplatser hörande till kloster och konvent. Man har då dragit slutsatsen att detta hänger samman med deras diet, som var allt annat än sparsam på kalorier. Det finns åtskilliga uppgifter om hur man i klostren lyckades kringgå regeln om att inte få äta kött eller i vissa fall endast få äta kött från vilda djur (Rogers & Waldron 2001). Studier av skriftliga uppgifter från Westminster Abbey i London har visat att då det inte var fasta hade munkarna en matranson som uppgick till ett dagligt kaloriintag på 6207 kalorier, under advent sjönk den till 5291 kalorier och under fastan till 4870 kalorier.



*Fig. 4. Bilden visar små håligheter på ett mellanfotsben från en stortå.*

Idag räknar man med att ett kaloriintag för en vuxen man bör ligga på mellan 2500 och 3200 kalorier beroende på hur aktiv man är och hur fysiskt arbete man har.

De förändringar på skelettet som motsvarar DISH består bland annat i nybildning av ben på flera (minst fyra) av kroppens kotor. I fallet från Nya Hospitalskyrkogården i Malmö hade mannen överbrygningar på fem av bröstkotorna. Mannen var minst fyrtio år vid sin död.

Ytterligare en man med ryggproblem har noterats i materialet. Det rör sig i detta fall om en sjukdom vid namn Bechterevs sjukdom eller ankylosing spondylitis. Det är en kronisk sjukdom som vanligtvis drabbar individen någon gång i åldern 15–25 år och den är tio gånger vanligare hos män (Aplley and Solomon 1989). Orsaken till sjukdomen är inte helt känd men det finns en genetisk komponent. Den drabbade får döv, diffus smärta i ländryggen. Ryggen blir stel och smärtan och stelheten stör den drabbades nattsömn. I fallet från Hospitalskyrkogården har diagnosen baserats utifrån förändringar på brösttryggens kotor, där kotkropparna sitter ihop i block via en förbening av en tunn hinna av ben (de som sitter ihop är bröstkotorna 2–3, 5–6, 7–9 och 10–11). Även i axellederna ses nybildning av ben och formförändring av ledpannan. Dessutom är muskelfästet på båda överarmarna kraftigt och muskelfästet på skulderbladets baksida är mycket markant.



I grav 6 från grävningen på Djäknegatan framkom skelettet av ett barn som dött i en ålder av omkring 8 år. Barnet var begravt i en kista med handtag, vilket skulle kunna tyda på att det hört till S:t Petri eller Caroli församling. På huvudet fanns en grön fläck på vänster pannben, vilket indikerar att någon form av utsmyckning i vilken det ingått koppartråd har legat mot benet. Barnet har sannolikt dött till följd av den sjukdom som det observerades spår av på två av ländkotorna. På båda kotorna var kotkroppen nersmält, som om man grävt en grop i den (Fig 5). Sannolikt rör det sig om spåren efter tuberkulos, en sjukdom som var vanlig under 1700-talet och 1800-talet. Den satte sig i första hand i lungorna men i vissa fall angrep den också andra organ. Den angrep även skelettet och då framför allt ryggraden, vilket inte sällan gav upphov till en så kallad Potts puckel. Innan man hade antibiotika var det hos 1,0–3,5 % av de som drabbades av tuberkulos som den satte sig i skelettet (Steinbock 1976, Zimmerman and Kelly 1982).



*Fig. 5. Ryggkotor där delar av själva kotkroppen smält som om man grävt en grop i den, ett tecken på tuberkulos. De översta kotorna är friska medan benet på de nedersta är upplöst.*

Vi har beskrivit tandhälsan genom en förekomst av karies och tandlossning, men via tänderna kan vi också studera olika vanor. På 1700-talet hade många börjat nyttja tobak. Vissa använde sig av tuggtobak medan andra snusade luktsnus, särskilt kvinnor i de högre stånden. Det tobaksbruk som avsatt spår på tänderna är piprökning. De pipor man rökte var tillverkade av kisellera. Leran var visserligen slät, men små delar av kiselalger och det faktum att man ständigt hade pipan i munnen gjorde att den som rökte nötte ner tändernas emalj. Vi kan därför spåra piprökare genom att det på tanden blivit en halvmåneformad grop både i över- och underkäken, så att ett cirkulärt hål bildas (Fig 6). Bland de som begravts på Hospitalskyrkogården har vi kunnat notera minst tre inbitna piprökare bland de nio som hade framtänder och/eller hörntänder i behåll. Detta är något färre än andelen i ett område på Garnisonskyrkogården (44 %) där det var en dominans av män, det vill säga där man kan misstänka att de flesta soldater från Ganisonen begravdes (Bramstrång och Arcini 2011). På 1700-talet ingick tobak i en soldats ranson, vilket kan vara en av orsakerna till att det där var några fler med pipmärken.

Tobak, drogen från Amerika, kom med Columbus hemvändande besättning. I Sverige fanns tobaksbrukare kanske redan i slutet av 1500-talet. I Stockholms tullräkenskaper från 1590 kan man läsa att en skeppare Carnelius Didrichson hade tre dussin pipor i lasten, troligtvis tobakspipor (Loewe 1993). Vid den tiden hade piptillverkningen i Holland, det land varifrån Sverige så småningom importerade stora mängder tobak och pipor, ännu inte kommit igång, utan piporna måste därför ha varit engelska. I tullräkenskaperna 1601 nämns tobak för första gången. Att det inte förekommit tidigare skulle kunna förklaras med att tobak var en kontroversiell vara, och att införseln förmodligen skedde genom smuggling. Det var i Stockholm på 1630-talet som handeln med tobak var störst och det var konsumtionsfärdig tobak som importerades. Med hemvändande soldater i Gustav II Adolfs armé spreds tobaksbruket till alla samhällsklasser (Collin 1963).

Att nyttjandet av tobak varit omtvistat redan i ett tidigt skede, visar de förbud som man försökte få till stånd i flera av Europas länder. Kyrkan var den första som var negativ, även om det förekom både piprökare och snusare i dess egen krets. Både i England och Frankrike använde man sig av moraliserande uttryck för att motivera en beskattning av tobak. I Sverige oroade det växande tobaksnyttjandet drottning Kristinas förmyndarregering och det var av både ekonomiska och moraliska skäl som ett tobaksmonopol infördes 1641 (Loewe 1993). Till Stockholm importerades år 1640 inte mindre än 23 495 pipor och 80 123 skålpund tobak, det vill säga 34 ton (Loewe 1993). Då en pipa på den tiden rymde 735 mg (uppgiftslämnare Arne Åkerhagen) räckte 34 ton tobak till 46 miljoner pipstopp. Om varje man i Sverige var piprökare räckte denna import till 169 pipstopp per man det året. Det innebär med andra ord att varje vuxen man kunde röka i genomsnitt en pipa varannan dag.





*Fig. 6. Kranium med halvmåneformat slitage på både över- och underkäkens tänder. Detta har bildats då mannen upprepade gånger satte kritpipan i munnen.*

Alla var som vi sett inte piprökare, vilket innebar att det räckte till fler pipstopp per dag för den man som nyttjade tobak.

Vid 1700-talets mitt gav Fredrik I instruktioner om att svenskarna själva skulle odla tobak och 1750 pågick tobaksodling i inte mindre än 84 svenska städer. År 1760 kom 75 % av alla tobaksvaror från svenskodlad tobak (Loewe 1993). Jonas Alströmer, som var en av pionjärerna inom inhemsk tobaksodling, tillverkade pipor i stor skala i sina fabriker i Alingsås (Loewe 1993). I Malmö grundades den första tobaksfabriken 1726 av Frans Suell den äldre och fabriken ägdes av familjen i 186 år. De flesta som arbetade i fabriken var kvinnor och barn. Så småningom köptes fabriken upp, 1915 togs den över av Svenska tobaksmonopolet och 2002 upphörde tobakstillverkningen i Malmö (Loewe och Segerström 2002, Bokholm 2004).

## *Sammanfattning*

Vad har då undersökningen av gravarna från Hospitalskyrkogården visat? Ur demografisk synvinkel skiljer de sig inte från gravar på ordinarie kyrkogårdar, det vill säga här finns individer från alla åldersgrupper. Vi har konstaterat att det är mindre sannolikt att barnen representerar individer som varit intagna på hospitalet. Ett av dem har dessutom lagts i en kista med handtag, vilket tyder på en välbärgad familj. Materialet uppvisar inte heller skador i högre utsträckning än på en vanlig gravplats och det finns inga tecken på sjukdomar som bedömdes som smittsamma, som till exempel syfilis. Vid denna tid var man inte klar över hur denna sjukdom smittade men i provinsialläkares rapporter är det tydligt att personer med syfilis stigmatiserades. En ökad förekomst av denna sjukdom är en av de bakomliggande orsakerna till uppkomsten av sjukhus (Hagström 1993, 1997). Det vi däremot kan konstatera är att tuberkulos fanns bland Malmöborna under den aktuella perioden.

Utifrån kroppslängden kan vi konstatera att de undersökta var som genomsnittet eller kanske något längre. Deras tänder uppvisade en kariesförekomst motsvarande medeltid eller kanske något högre, men inte alls lika hög som under slutet av 1700-talet. Några vuxna hade drabbats av tandlossning. Bland de äldre fanns typiska ”förslitningstecken”, det vill säga atros. En hade gikt, vilket kan vara ett tecken på överkonsumtion av alkohol och inälvsmat. Tandslitage på grund av piprökning har också konstaterats. Det är inte omöjligt att dessa tobaksvaror härrör från Suells tillverkning, den största producenten av tobak i olika former i Malmö under 1700-talet.

Gröna markeringar på några av kranterna indikerar att seden att smycka den döde med kransar var etablerad i Malmö liksom i andra delar av Sverige vid denna tid. I ett fall kunde det konstateras att kransen var gjord av idegran med kvarsittande röda bär. Den gröna färgen på kranterna härrör från den koppartråd som användes som stomme för bladverket.

Slutsatsen av denna analys är att det finns inget som tydligt indikerar vilka som kan ha varit intagna hospitalet. Det finns inga tecken på smittsamma sjukdomar, ingen onormalt hög frekvens av benbrott som tecken på sinnesjuka som försökt att ta livet av sig eller någon hög förekomst av emaljstörningar som tecken på svältande individer. Det vi däremot har konstaterat är att det finns några som lagts i kistor med handtag, vilket är ett tecken på välfärd och därmed en indikation på att vissa hört till andra församlingar. Frågan är också om inte omsorgen i form av brudkransar är ett tecken på att de anhöriga hade möjlighet att påverka begravningssederna, något som är mindre troligt för intagna på hospitalet. Den låga frekvensen av karies och den relativt höga kroppslängden i jämförelse med exempelvis Linköping kan också vara ett tecken på att gravarna tillkommit i ett tidigt skede av kyrkogårdens historia.

Samtliga foton: Per Lagerås

## Källor och litteratur

### Otryckta källor

#### Internet

Socialstyrelsen – [www.socialstyrelsen.se/ovanligadiagnoser/primarmikrocefali](http://www.socialstyrelsen.se/ovanligadiagnoser/primarmikrocefali)

### Tryckta källor

#### Litteratur

- Apley, A. G., Solomon, L., *Concise system of orthopaedics and fractures*, Butterworth- & Co. University Press Cambridge, 1989.
- Arcini, C. Ahlström, T. & Tagesson, G., "Variations in Diet and Stature: Aret hy linked? Bioarchaeology and Paleodietary Bayesian Mixing Models from Linköping, Sweden." (*International Journal of Osteoarchaeology*. DOI: 10.1002/oa2247, 2010.)
- Arcini, C. & Tagesson, G., "Kroppen som Materiell kultur: gravar och människor i Linköping genom 700 år.", (in: Kaliff, A. & Tagesson, G. (eds) Liunga, Kaupinga: *kulturhistoria och arkeologi i Linköpingsbygden*. Arkeologiska undersökningar, 282–319. Skrifter 60.) Riksantikvarieämbetet, Stockholm. 2005.
- Arcini, C. A., *Osteologisk analys av skeletten från Kalmar domkyrka*. Ohlsson. Kalmar domkyrka. *Gravkammare i kyrkans kor*. Arkeologisk förundersökning. Kalmar stad och kommun. Riksantikvarieämbetet, arkeologiska uppdragsverksamheten, (UV Öst. Rapport 2010:24). 2010.
- Arcini, C. & Bramstrång Plura, C., *Garnisonens gravar i Göteborg*. Riksantikvarieämbetet. 2011.
- Bokholm, R., *Handel och Vandel. Tre generationer Suell*. Atlantis. 2004.
- Bäckström, Y. *Osteologisk analys av skelett från Bälinge kyrka, Bälinge socken, Uppland*. (SAU osteologisk rapport 2009:9 O.)
- Collin, K., *Tobak*. Nordstedts. 1963.
- Ersgård, H., *Stadens historia 1658–1718*. Malmö stads historia. Andra delen. 1977.
- Gravjord, Ingebjørg. "de sal: folches kisteklæder" i *Bø gamle kyrkje: graver frå 1600- of 1700-åra*. Telemarks museum. 2005.
- Gröné, O., "Malmö Allmänna sjukhus 100 år. Drag ur sjukhusvården i Malmö fordom och nu.", (i: *Minnesskrift utgiven av Malmö stads sjukhusdirektion*.) 1957.
- Hagberg, L., *När döden gästar: svenska folkseder och svensk folketro i samband med död och begravning*. Wahlström och Widstrand, Stockholm. 1937.
- Hagström, J.O., *Johan Otto Hagströms brev till Collegium Medicum 1755–1785*. Östergötlands Medicinhistoriska sällskap. 1993.
- Hagström, J.O., "Välborne Herr Archiater... Johan Otto Hagströms brev till Abraham Bäck 1747–1791". Östergötlands Medicinhistoriska sällskap. 1997.
- Isberg, A. U. J:r., *Handbok med uppgifter och förklaringar till A.U. Isbergs S:rs historiska karta över Malmö stad av år 1875*. 2:a uppl. Malmö. 1923.
- Kjellberg, J., *Uppsala domkyrka – arkeologi i det norra transeptet*. RAÄ 88:1, Uppsala. (Uppsala museets rapporter 2011:04.) 2012.

- Loewe, W., *Pentum Optimum*. Norma, Borås. 1993.
- Loewe, W. och Segerström, S., *Frans Suell tobaksfabrik 1726–2002*. Austria Tabak Scandinavia. 2002.
- Pettersson, Dan, *Arkeologisk undersökning – Slottskapellet, Jönköping*. (Arkeologisk rapport 1991:19.) Jönköpings läns museum. 1991.
- Sarnäs, P., *Innerstaden 1:14 – Djäknegatan, fornlämning nr 20. Arkeologisk förundersökning*. (Skåne arkeologi Rapport 2014:15 s. 8.) 2014.
- Steinbock, T., *Paleopathological Diagnosis and Interpretation*. Springfield, Illinois: Harles C. Thomas. 1976.
- Talbott, J.H. & Ts'ai-Fan Yü. & Seegmiller, J.E., *Gout and uric acid metabolism*. Stratton Intercontinental Medical Book Corporation. 1976.
- Utsinger, P., *Diffuse Idiopathic Skeletal Hyperostosis*. Clinics in Rheumatic Diseases. 11, 325–351. 1985.
- Zimmerman, M.R. and Kelly, M.A., *Atlas of Human Paleopathology*. New York: Praeger. 1982.
- Waldron, T. and Roberts, J., *Dish and Monastic Way of Life*. (International Journal of Osteoarchaeology.) 2001.

# Petter Ståhle och hans trävarufirma – levnadsöden och affärshistoria

AV ANNA-MI WENDEL

Handelsmannen Petter Ståhle grundade för 200 år sedan i Malmö affärsväsendet P. Ståhle & son, Trävaruexport, Hyffleri och Sågverk. Företagets uppgång och fall är en resa genom såväl världshistorien som mer lokalt malmöitiska fenomen.

Petter Ståhle föddes i Trelleborg 1788 som son till bagaren Anders Ståhle (1752–1810) och dennes maka Catharina (1761–1832). Bland Petters syskon räknas den två år äldre Jonas Ståhle (1786–1852). De båda kom att ägna sig åt affärer i parti och minut. Trelleborg var sedan 1619 fräntagen de stadsrättigheter orten annars innehaft sedan 1200-talet varvid det egentligen gällde att ta sig till Malmö eller Ystad för att köpa och sälja. ("Egentligen" för trelleborgarna rättade sig inte helt efter det kungliga beslutet.)

Det var mödosamma transporter. Harald Lindal berättar i *För hundra år sedan och mera, kulturbilder från Trelleborg och Söderslätt* om vägar som var ofarbara större delen av året. Och när de inte var det var tre tunnor spannmål fullt lass för två hästar som med körsvan hade en styv dagsresa för att ta sig från sydkusten till Malmö med varorna.<sup>1</sup> Lars Ståhle skrev om det här på 1980-talet i en släktredogörelse som det går att ta del av i Familjen Ståhles samling på Malmö stadsarkiv<sup>2</sup>. I samlingen finns i lådor och mappar såväl bland annat en hårlock från Petter Ståhle, dennes dotter Josephines sparade dansjournal från mitten av 1800-talet med impertinenta anteckningar angående träiga danskavaljerer som mer sakliga dokument angående trävarufirman och andra företagsamheter kopplade till firmans ägare. Lars Ståhle funderar på varför bröderna lämnar Trelleborg: Världshandelserna med Englands och Frankrikes iver att behärska handelstrafiken och ystadbornas framgångar i att utnyttja konjunkturerna kan ha utgjort anledning till att Petter och Jonas söker sig till staden Malmö med dess bättre framtidsutsikter.

Jonas Ståhle flyttar i vilket fall till Malmö 1807 och fortsätter sin handelsrörelse

## P. STÅHLE & SON

Det är gamla anor som firman P. Ståhle & Son i Malmö kan uppvisa. Grundläggaren af firman var nämligen handlanden *Petter Ståhle*, son af stamfadern för Malmösläkten Ståhle bagaren *Andreas Ståhle* och *Karna Persdotter* samt född i Trelleborg den 4 januari 1788. Efter att i yngre åren hafva ägnat sig åt sjömansyrket — han var en tid styrman å segelfartyg — blef han biträde hos sin broder handlanden *Jonas Ståhle*, som efter flera svårigheter genom Kungl. Maj:ts utslag den 7 augusti



65

Fig. 1. I verket "Sveriges handel och industri i ord och bild" från 1903 visas porträtt på de fem medlemmar av släkten Ståhle vilka under åren kom att utgöra "P. Ståhle & son". — Foto: Bo O. Andersson, MSA.



där. Petter var då till sjöss sedan flera år – något han berättar om i sina hågkomster författade på äldre dagar och vilka han inleder så här: ”Vid 13 års ålder år 1801 begaf jag mig till sjöss som Skepps Gosse utan att hafva ärhållit annan än högst ytlig Bildning och fortsatte detta yrke uti 6 års tid då jag slutade som styrman, efter hvilken tid jag valde Handelsyrket och stannade i condition hos min Broder uti fem år, af denna tiden användes flera år på resor uti handelsärenden var efter jag år 1812 Etablerade mig som egen Handlande utan ringaste förmögenhet.”<sup>3</sup>

Att vara handlande var en stigande trend: På 1820-talet fanns det 70 handelshus i Malmö; trettio år senare hade antalet stigit till omkring 130. Befolkningen i Malmö ökade samtidigt från drygt 6500 till det dubbla.<sup>4</sup> Handelshusen som etablerades var fristående företag som kunde bedriva exporthandel i egen regi. Vad som däremot inte bedrevs från början vid den här tiden, vilket på olika sätt kom att spela stor roll för brödernas affärsrörelser, var ett utbyggt bankväsende. Efter försöket med en privat affärsbank, ett diskontverk, mellan 1803 och 1817 står staden helt utan bankväsende fram till 1824 då Riksbanken öppnar kontor i Malmö jämte att en sparbank då också grundas. Någon privat affärsbank etableras dock inte i staden förrän 1857. Det är således inte till banken handelsmännen vid den här tiden främst skuldsätter sig utan till varandra.<sup>5</sup>

Skåne genomplöjs under 1800-talet av enskifte, industrialisering, urbanisering, hög- och lågkonjunkturer, missväxt och hungersnöd samt en och annan pest, bland annat. I Öresund stryker understundom pirater och krigsfartyg förbi. I riket avsätts en kung, författningar skrivs om och samhället skruvar sig långsamt in i modernare tider. Det gällde för handelsmän som Jonas och Petter Stähle att dra nytta av förändringarna och överleva kriserna. När det blev möjligt för driftiga företagare i de sydsvenska hamnstäderna att exportera svenskt spannmål var bröderna Stähle också bland dem som utnyttjade detta. År 1800 utfördes från Malmö, sammanlagt av alla exportörer, drygt 55 000 tunnor spannmål och 49 år senare hade antalet fyrdubblats: 1849 lämnade drygt 207 000 tunnor spannmål Malmö. Uppgiftslämnaren Ludvig B. Falkman anmärker att ökningen hade skett ”oansedt betydligt ökad förbrukning och brännvinsbränning i orten;”<sup>6</sup>

Handelsfirmorna i städerna köpte tacksamt upp överskottet från enskiftets förbättrade avkastningar för att skeppa och sälja detta utomlands. Det kan nämnas att det mesta av havreproduktionen kom att skeppas till England för att ätas upp i London av hästarna som drog spårvagnarna där. Och när det gällde trävaror behövde England importera sådant till sin gruvnäring. Det gick åt mycket virke till stöttor i orterna, gruvgångarna, och här kom tiderna att bli framgångsrika för speciellt Petter Stähle. Men det var inte helt ofarligt att exportera spannmål och virke sjövägen: svensk-danska kriget 1808–1809 och ländernas indragande i Napoleonkrigen tvingade till exempel skärgårdsfartyg vid västkusten att beväpna

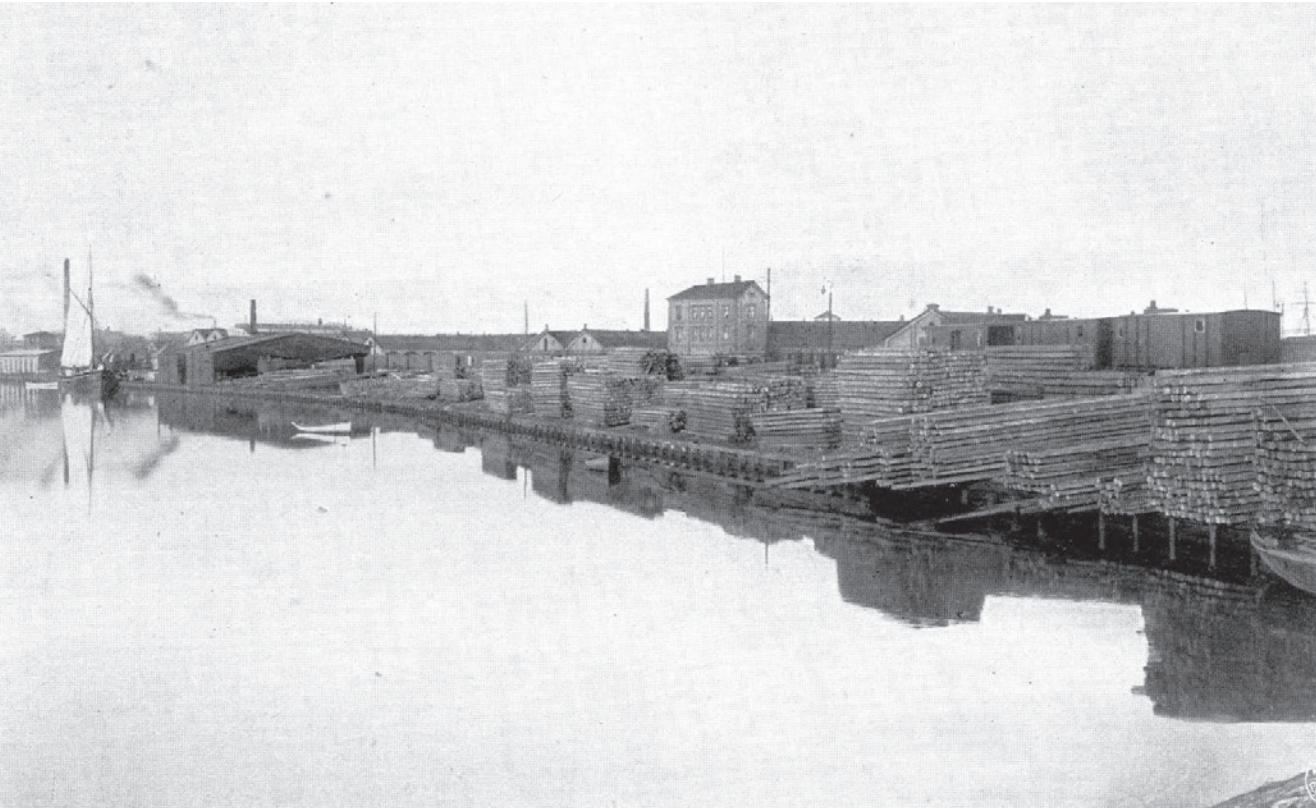
sig. Danska kapare lär också ha varit en plåga för svenska handelsfartyg; Sverige fick låta svenska fartyg som seglade genom Öresund att konvojerar av örlogsfartyg.<sup>7</sup> Petter Ståhle kom att förlora 14 ”icke assurerade” fartyg och brodern Jonas Ståhle ska ha beskrivit situationen angående hur orostiderna slog mot handeln, att ”värre blef den genom uppbringningar av franska och danska kapare, som bortröfvade flera af mina fartyg med sina innehafvande laster.”<sup>8</sup>

Sjöfarten var hela tiden närvarande i stort sett i allting som de här handelsmännen företog sig. Såväl för inhemsk transport som för export av varor. Att en för handeln bättre fungerande hamn i Malmö började komma till stånd på 1820-talet måste ha varit av vikt. 1828 etablerades därtill en regelbunden ångbåtstrafik mellan Malmö och Köpenhamn, och tio år senare en sådan även till Lübeck, vilket kanske också var av godo för affärerna. När trafiken fungerade vill säga; det behövde inte vara krig för att äventyra sjöfärderna, vädret räckte. Vintertid kunde isen ligga så tjock att fartyg låg infrusna och transporter över sundet skedde med häst och släde.<sup>9</sup>

”Från 1849 fick svenska skepp samma rättigheter att frakta varor till Storbritannien som de brittiska hade. Det gav en väldig stimulans åt svensk skeppsfart. 1857 slojade danskarna så Öresundstullen, en avgift som de hade insisterat på att ha rätt till sedan Erik av Pommerns dagar 400 år tidigare.”, skriver Lars Ståhle i sin släktberättelse om den frihandel som började bli fallet.<sup>10</sup> Mats Larsson nämner i *En svensk ekonomisk historia 1850–1985* att: ”Den svenska ekonomins snabba utveckling under 1850-talet kan således till stor del återkopplas till ökad försäljning av trävaror och havre, vilka tillsammans med det smidbara järnet dominerade den svenska exporten.”<sup>11</sup> Anläggandet av den första ångsågen i Sverige, i Tunadal i Medelpad år 1849, är ett annat viktigt datum i sammanhanget. Och världen lär i början av 1870-talet ha upplevt en högkonjunktur som också gynnade den svenska sågverksnäringen.<sup>12</sup> I allt detta återfinns vi Ståhles Trävaruexport, Hyfleri och Sågverk, fysiskt beläget i Malmö på en hörntomt längs med kanalen vid Drottninggatan med adress Södra Förstadsgatan 2.

Brodern Jonas hade 1823 fått återvända till Trelleborg för att där på nytt söka bygga upp sina affärer; bankkraschen 1817 då Malmö Diskont fallit ihop som ett korthus hade haft Jonas Ståhles vidlyftiga lån som utlösande faktor. Stadens ekonomiska liv stannade genom det av för lång tid framåt, till exempel tog det 30 år innan nybyggnationen kom igång igen i Malmö. När den till slut sker är det på grund av begynnande industrialism och befolkningstillväxt. Det sistnämnda krävde fler bostäder vilket Petter Ståhles trävarufirma involverades i genom olika förbindelser och investeringar. Detta kom dock, för att gå händelserna i förväg, att bli familjeföretagets fall och 1913 sätta punkt för en drygt hundraårig verksamhet. Båda brödernas handelsaktiviteter kom möjligen därmed även att med hundra års mellanrum uppvisa följderna av ett icke fullt ut fungerande bankväsende.<sup>13</sup>





*Fig. 2. Trävarufirmans upplagsplats vid östra hamnkanalen. Bild ur verket "Sveriges handel och industri i ord och bild". – Foto: Bo O. Andersson, MSA.*

Trelleborg framstår i sammanhanget som något av en reträttplats för medlemmar av familjen Ståhle när det inte gick så bra i Malmö. I Trelleborg verkar familjens position i samhället ha varit mer stabilt framgångsrikt och tongivande. Harald Lindal återberättar till exempel i en annan av sina skrifter hur det såg ut på 1840-talet: "Mången vårafton såg man hela societeten samlad vid torget under de stora lindarna utanför 'Ståhlens' där man lyssnade till böljornas sång från det nära svallande havet."<sup>14</sup>

Torget som anges är Gamla Torg. Hit, till en fastighet som idag har adress Gamla Torg 6, flyttar 1826 även en annan bror till Jonas och Petter: Anders (1800–1843). Anders återvänder hem efter en tid i Malmö där han först arbetat i Jonas bod och sedan verkat som egen handlande. Anders flyttar in hos sin mor Catharina som nu är änka och som enligt husförhörslängden sammanbor med dottern Ulrica (1804–

1860).<sup>15</sup> Året efter, 1827, får Trelleborg sitt första postkontor och även det finner rum på ovannämnda adress.<sup>16</sup> Anders Ståhle lämnar öppningsåret in ett brev som enligt Lars Ståhle ännu på 1980-talet kunde beskådas på Postmuseum i Stockholm. Det för att brevet är det äldsta bevarade med poststämpel från Trelleborg.

Anders Ståhle går i Trelleborg in för spannmålshandel. Trelleborgarna, som aldrig helt slutat med handel trots fråntagna rättigheter och stort motstånd från Ystad och Malmö, fick ökad fart på affärer och sjöfart 1818. Orten fick då lagligt lov av Kungl. Maj:t att handla med spannmål och trävaror vilket Anders Ståhle kunde ta del av.<sup>17</sup> Men efter att ha gift sig och fått en son 1832 flyttar han tillbaka till Malmö för att istället arbeta som bokhållare hos Petter Ståhle, en syssla han upprätthåller fram till sin död 1843. Bouppteckningen, som nämner att Anders Ståhle under flera år inte har sammanbott med sin hustru, uppger tillgångarna till 85 riksdaler banco vilket ska vara summan av ”återstod på lön för löpande året” samt vad följande inventering kom fram till: ”hvaremot Handlanden P. Ståhle föreviste nedannämnda persedlar med uppgift att de, så vidt honom kunnigt är, utgöra den aflidnes enda qvarlåtenskap, och skedde värderingen deraf genom Värderingsmännen”. Persedlarna bestod av gångkläder, skjortor och löskragar, näsdukar, stövlar, etc, samt ett pantsatt fickur i silver. Skulderna uppgick till 115 riksdaler banco varav hälften utgjordes av Petter Ståhles utlägg för begravningen.<sup>18</sup>

### *Hemma hos Petter Ståhle på Södertull*

Anders var vid frånfallet 43 år, och till synes ensam och utblottad.<sup>19</sup> Petter, som nu var 55 år gammal, befann sig däremot i ett kraftfullt skede såväl i affärer som i privatliv. Hans hustru Maria Catharina Mandorff Ståhle (1796–1851) hade sammanlagt fött fram tio barn varav åtta var kvar i livet. Dessa spände över olika åldrar från barn till vuxna med egna familjer; anknytningen till föräldrahemmet beläget på Södra Tullgatan 4 i Malmö syntes vara stark oavsett. Sparat i Ståhles samling finns fru Catharinas receptbok som beskriver hur man till exempel steker kotletter, gör blodpudding, kalops, korvar och ”köttebollar” (i den sistnämnda smeten tipsas om att ha i lite socker) till hur man lagar äggkakaka på 18 ägg eller bakar sockerkringlor på lika många, etc. Proportionerna skvallrar om stort hushåll och det verkar ha funnits plats för alla hemma hos Petter Ståhle på Södertull.<sup>20</sup>

Det var Jonas Ståhle som 1813 hade investerat i ett tomtköp i kvarteret Carl Gustaf mellan Gustav Adolfs Torg och kanalen i söder. Kvarteret var då från norr till söder uppdelat i tre tomter och Jonas hade för sig och brodern Petters räkning köpt tomten i mitten. Här lät Petter uppföra ett gatuhus i bränt tegel medan Jonas stod för ett gårdshus i obränt dito. Jonas sålde sin fastighetsdel till Petter samma år som inköpet, men Petter blev gården trogen hela livet och den kom också att

gå i arv till hans barn och barnbarn. Även Anders Ståhle slog sig ner i kvarteret, åtminstone under sin första sejour i Malmö. 1821 köpte han den sydligaste av det här kvarterets tomter, men efter att ha flyttat tillbaka till Trelleborg såldes innehavet 1828.<sup>21</sup>

Anders Ståhle var heller inte ensam om av manliga släktingar till Petter Ståhle att tjänstgöra hos den sistnämnde; trävarufirman levde upp till att vara en familjeangelägenhet. Petter Ståhle köpte även 1849 tillsammans med svärsonen, generaldirektör Ludvig B. Falkman, som var gift med dottern Annette (Anna Catharina 1815–1895), Stensjö säteri i Halland för att där bedriva tegelbruk och kvarnverksamhet.<sup>22</sup> Men Petter Ståhle verkade bry sig också på ett socialt vidare sätt om sin stora familj, till exempel nämner han själv i sina hågkomster att han är förmyndare för sin ”svaga syster Ulrica”.

En släkting som bevisligen hyrde av Petter Ståhle ger följande kontrakt uppgifter om, vilket också berättar om, hur det vid den här tiden kunde se ut på en köpmannafamiljs gård i den gamla staden (för mer uppgifter om just denna gård se fotnot 24):

”Till min bror son Herr Anton Tob. Ståhle borthyrer jag härmedst följande lägenheter uti fd. Mandorffska Gården tillsvidare, med trenne månaders förutskedet uppsägelse, nemli Saluboden med Contors Rumm samt ett boningsrumm i öfra Wåningen åt gatan till öfver porten, och ett dito åt Gården, med dertill hörande Garderob, och för öftrigt alla Spannemåls lofterna samt en Källare i Gården och alla Packhusen med undantag af det som befinnes i Stall längan i Bakgården, helften uti Stallens och foderloftet, samt Bryggghuset under förbehåll att Hyresmannen vårdar och håller allting i ordning samt återlemnar vid afträdadet allt i samma helfärdiga beskaffenhet det nu emottages, mot en öfverenskommen Hyra af Fem Hundrade Riksdaler i Rlgседlar<sup>23</sup> som årligen ärlägges, sålunda afslutat försäkras af

Malmö d 1 Februari 1835

P. Ståhle”

Petter Ståhles svärfar var David Thomas Mandorff som vid tiden för ovan hyreskontrakt var avliden sedan några år tillbaka. Svärfadern hade varit en av Malmös rikaste män, men Petter Ståhle nämner i sina självbiografiska anteckningar att när han själv höll på att gå under som affärsman på grund av diskontokraschen i Malmö 1817 så gav hans förmögne svärfar honom ingen hjälpande hand. Nu kunde Petter Ståhle i egenskap av ”förmyndare över mina barn och i följd av den mig tillkommande Disposition öfver så kallade Mandorffska gården” hyra ut gården.<sup>24</sup> Anton Tobias Ståhle (1809–1878), Jonas Ståhles äldste son, nödgas dock tre år senare själv fatta pennan och skriva följande brev:

”Till Wälloff. Rådhus Rätten i Malmö

Hvarje menniska har af naturen ett begär, att sträfwa sig fram, men erfarenheten

visar att icke alle, oansedt största ansträngning icke lyckas, och till desse senere nödgas jag räkna mig. Med den största sparsamhet, största omtänka och sträfvande har jag dock icke kunnat undgå komma i skulder, hwartill en oblid Conjunctur ensamt är wällande, och då åtskillige af mine Borgenärer genom Lagsökning ansatt mig, äfwen en gjort ansökan om skyldighet för mig att afträda mitt Bo, nödgas jag, som önskar att en hwar skall åtnjuta lika rätt härmed anhålla att till mine samtliga Creditorers förnöjande afstå allt hvad jag eger, i hwilket afseende Bouppgift in dopplo Ödmjukast bifogas. Av mine respektive Creditorer wågar jag förwänta ett millt omdöme och hoppas de medgifwa mig frihet från vidare kraf, då jag för dem får wisa orsakerne till bristen, äfwensom att mig lemnas rättighet wara på fri fot, då jag will söka sjelf underhålla mig, hellre än att jag skulle ligga Boet till last. Jag torde få förbehålla mig att göra tillägg till uppgiften i händelse jag mot min förmodan skulle hafwa mot min vilja förbigått något.

Malmö den 22 september 1838

A.T. Ståhle”<sup>25</sup>

Brevet förebådar den konkurs (Tillgångar 4 556 riksdaler banco och skulder 11 297 dito) som blev fallet för Anton Tobias i april året efter. I konkurshandlingarna återfinns ovannämnda hyreskontrakt bland fordringsägarnas inlagor när farbror Petter gärna vill ha in hyran för det senaste året. Anton Tobias hade i Malmö verkat som handlande och de handelsvaror som tas upp i konkursakten omfattar allt från husgeråd och tyger, mjöl och kryddor till snusdosor, stoppnålar och ståltråd.<sup>26</sup>

Även denne Ståhle flyttar till Trelleborg för att rehabilitera sin ekonomi och även Anton Tobias slår sig ner i ett hus vid Gamla Torg vilket också det finns kvar idag och det med adress Algatan 67. I Trelleborg upptrar han farfars yrke och blir bagare, en välrenommerad sådan: Ståhles bakverk är omnämnda i olika historiska stadsbetraktelser från den här tiden.<sup>27</sup> Men Anton Tobias är även handlare av spannmål och ägare av fartyget Prins Carl.<sup>28</sup> Han omnämns, med bild, i *Trelleborg stads minnesskrift 1942*<sup>29</sup> såsom invald ledamot i Trelleborgs första stadsfullmäktige när den staden äntligen efter uthållig kamp återfår sina stadsprivilegier 1867.

Det kan även nämnas, som ett tidens tecken, att Anton Tobias Ståhle en tid satt i styrelsen för två olika banker som då sett dagens ljus i Trelleborg: Skytts härads sparbank och Trelleborgs stads sparbank. När den sistnämnda banken upptäckte att bagare Ståhle satt på två stolar fick denne dock sluta som styrelsemedlem hos dem, men det verkar också vara den värsta bankskandal som Jonas Ståhles son gjorde sig skyldig till.<sup>30</sup>

Petter Ståhle skriver 1848 i sina hågkomster om vikten för en köpman att: ”icke flyga uti affärer högre än Egna krafter tål” och han levde uppenbart som han lärde. När han avlider 1874 är det ett blomstrande företag han lämnar efter sig. Och ett rejält arv. Åtta av tio barn var vid liv, de två som saknades var Josephine Christina,





*Fig. 3. Söder om Davidshallsbron, längs med Drottninggatan och med adress Södra Förstads­gatan 2, huserade trävarufirman. Namnet skimtar på skylten ovan ingången. – Foto: Okänd fotograf /Malmö Museer.*

som hade dött som nyfödd 1826 och Davida Andrietta född 1820, som dog i barnsäng 1841. Den sistnämndas make Pehr August Flensburg gifte om sig med Mathilda Carolina Stähle (1819–1896), syster till Davida Andrietta.

Sju av Petter Stähles barn fick arva vardera 18 648 kronor, sammanlagt sett ”ett efter dåtida mått mätt relativt stort kapital”<sup>31</sup>. Den ogifta dottern Josephine (1830–1905) jämte Mathilda Flensburg, som nu blivit änka, står som egna förmånstagare av arvet. Precis som sönerna Anders Theodor (1824–1890) och Ludvig (1838–1914). Men för de gifta dottrarna Emelie Adolphine (1822–1898), Charlotta Wilhelmina (1816–1893) (vilka båda gift sig med var sin bror till Pehr August Flensburg) och tidigare nämnda Annette är det deras äkta makar som anges som mottagare av arvet. Ogifta kvinnor blev vid den här tiden myndiga vid 25 års ålder, men gifta kvinnor blev det aldrig, om de inte blev änkor vill säga. Det åttonde barnet, sonen David

Mandorff Stähle (1829–1894), nämns inte i testamentet. Men Petter redogör i sina hägkomster för de förmånliga villkor som sonen David på 1860-talet kan förvärva Stensjö säteri på vilket torde vara orsaken.

I de bevarade dokumenten och handlingarna i Familjen Stähles samling går det att följa hur sonen Anders Theodor framgångsrikt fortsätter affärerna och 1879 tar in sin son Axel Petter (1853–1894) samt 1886 även brodern Ludvig som delägare i trävarufirman. Ludvig hade tidigare verkat som köpman i England och i Göteborg och på 1870-talet investerat i tre ångfartyg varav ett bar namnet SS Petter Stähle.<sup>32</sup> Vid broderns och brorsonens frånfälle 1890 respektive 1894 tar Ludvig själv över firman, men upptar enligt traditionen därefter sin son som delägare.

Ludvig Stähle hyr upplagsplats av Hycklinge Sägverks Aktiebolag i dels Linköping, dels vid det bolagets så kallade ria, torkhus, på Hisingen i Göteborg. Han är en av Hycklinge Sägverks kreditorer och lånar 1885 ut 50 000 kronor varvid han erhåller sågverkets hela tillverkning det året som pant. Hycklinge Sägverk verkade ha stort förtroende för Ludvig Stähle. I ett telegram 1887 från Hycklinge till Ludvig Stähle tillfrågas den senare, med önskan om skyndsamt svar, om sågverket vågar sälja till en köpare i Frankrike? Ludvig svarar lugnande att han inte har observerat att franska träköparens ställning i allmänhet skulle vara osäker utan det var bäst att sälja.<sup>33</sup>

Virke och timmer tar plats så förutom sågverk och kontor inne i Malmö arrenderar trävarufirman med tiden även tomter i kvarter 3 och 4 vid dåvarande Timmergatan längs Östra Hamnkanalen. Gatan löpte mellan den 1856 anlagda järnvägen och kanalen, från Malmö Centralstation till Slussen; en idag anonym markremsa som är stråk för flanörer och cyklisterna. Då användes området för timmerupplag.

Ägarna själva bodde nära sin huvudrörelse och Petter Stähles gård på östra sidan av Södra Tullgatan verkar vara navet släkten kretsade kring. I Malmö stads adresskalender för de aktuella åren på 1800-talet och framåt går det att följa familjetraditionen; de manliga ätteläggen börjar med Södra Tullgatan 4 som bostadsadress, yrket som anges är kontorist eller handlande. Sedan blir det egen gatuadress samt titel delägare. Sonen Anders Theodor, den förste ”& son”-delägaren, kom dock att köpa faderns gård och bo där hela livet. Sonsonen Axel Petter Stähle flyttar med tiden däremot ut till mittemot familjeföretaget på Södra Förstadsgatan 1a medan sonen Ludvig Stähle mestadels bor vid Gustav Adolfs Torg. Han son i sin tur, Petter (1873–1930), börjar med hemadress Gustav Adolfs Torg och titeln kontorist innan han, som firmans siste delägare, återfinns på olika närliggande adresser. Kvinnorna syns i adresskalendern först som änkor. Med undantag för Josephine Stähle som har egen uppgift i stadens adresskalender för 1881 där hon framträder som fröken med inte oväntat adress Södra Tullgatan 4.<sup>34</sup>

Den stora familjen Stähle hade tillgång till flertalet gårdar och villor.<sup>35</sup> Jämte att det även fanns engagemang i andra affärsrörelser och åtaganden. Till exempel var Ludvig

Stähle handsckfabrikör och Axel Petter Stähle belgisk konsul. De flesta av dem fann sen den sista vilan på Gamla begravningsplatsen i Malmö. Här samlas gravställena för 1800-talets lokala köpmannafamiljer som gärna var ingifta med varandra.<sup>36</sup>

Hur det såg ut på firmans tomt inne i staden kan man få en uppfattning om genom de konkurshandlingar som togs fram ödesåret 1913<sup>37</sup>. Här upptas privatkontor, allmänt kontor, tomtkontor, drängkammare, stall och sågverk. I stallet stod två hästar som förmodligen användes för de timmerkärror och vagnar som räknades upp stå utomhus där det också ska ha funnits två flaggstänger med flaggor. Sågverket innehade ett flertal olika sorters sågar jämte slipinrättning, hyvelmaskin och andra liknande redskap. Drängkammaren hade säng för en jämte spegel, två järnugnar, byrå, stolar och bord. Kontoren var lite bättre möblerade. Förutom skrivpulpeter, soffa och kommod, vilka utgjorde tomtkontorets möblemang, upptas att det i det allmänna kontoret även fanns kassaskåp, bokhyllor, väggur och väggar. Privatkontoret står med mahognyskrivbord, länstolar, nattduksbord, chaiselong, skrivbordsmatta och sju tavlor jämte kassaskåp. De sistnämnda kontoren hade också såväl ugn som vardera två gasarmar för belysning.

### *Borgmästaren handlade på krita*

Företagets tomt var inte den enda som delägarna hade investerat i. Malmö hade gått från en befolkning år 1800 på drygt 4000 invånare till att hundra år senare omfatta 60 000 personer. Människor lämnade landsbygden för att söka lyckan i städerna och i industrierna och arbetarna och deras familjer behövde någonstans att bo. Trävarufirman köpte in sig på bostadsmarknaden och hade andelar i ett stort antal fastigheter, belägna i kvarter såväl i den gamla staden innanför kanalerna som i förstäderna som började sträcka ut sig.

När det gäller virkesförsäljningen så gick inte allt heller utomlands utan det fanns även en lokal efterfråga på trävaror. I Stähles lokala priskurant från 1897 upptas furutimmer, furuplanker, furubräder, okantade furubräder, björkstänger, läkten och takspån, hyvlade och spåntade furubräder, listverk alla slag. I senare prislistor tillkom flaggstänger, rundspiror och asfaltpapp.

Vilka handlade då i affären? Listan i konkurshandlingarna över firmans utestående fordringar 1913 omfattar följande som tydligen handlat på krita med angivet belopp:

Cigarrhandlare Persson 8:25, konsul Sederholm 2:24, Malmö Stads Renhållningsverk 1:36, lokförare Bergwall 13:39, Aktiebolaget Skånska Cementgjuteriet 6:-, borgmästare Skytte 0:96, Kronprinsens Husarregemente 1:87, Malmö Ångkök 4:55, Postkontoret 2:51, grevinnan Piper 0:75, Malmö Museum 43:43, brandsergeant Ohlsson 24:21, barberare Wendt 5:91, skonåtlare Ekberg 3:38, skraddare Åkesson 20:95, poliskonstapel Wellin 2:85.





*Fig. 4. Norr om Davidshallsbron på höger sida finns kvarteret Carl Gustaf. På trävarufirmans tid bodde ägarna på Petter Ståhles gård, som låg i mitten av kvarteret, eller i närheten. Det var då nära till firman på andra sidan bron. Motivet var populärt som vykort och det har återgivits såväl med hästdragen som med elektrifierad spårvagn. – Foto: Harald Bager/Malmö Museer.*

Listan ansågs upptaga säkra, i dagbok upptagna, fordringar och omfattade omkring 120 poster med totalsumman 1 539:95.

I en annan lista från samma år, säkra ansedda fordringar, svarade omkring 150 poster för 86 965:57. Här återfinns allehanda hantverkare, men också följande familjer, företag och organisationer:

Malmö Chokladkonfektfabrik, AB Richters Käppfabrik, Malmö Högre Allmänna Lärverk, Malmö Gamla Tvålfabrik, Malmö Yllefabrik, Notini, Zadig, Apoteket Fläkta Örn, AB Folkets Park, Margarin AB Zenith, Malmö Brandkår och AB Skånska Laxrökeriet.

De osäkra fordringarna 1913 var av mer omfattande karaktär, summan uppgick till



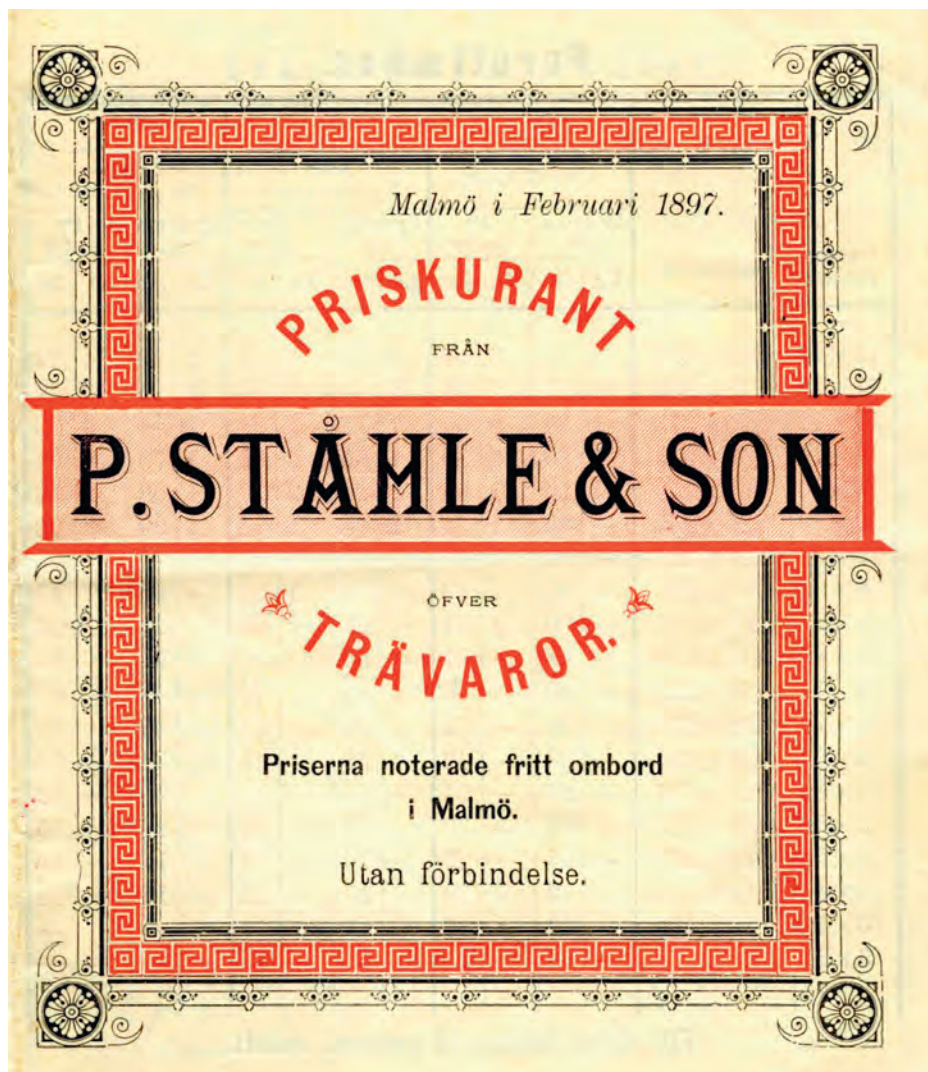


Fig. 4. Priskurant från 1897. – Foto: Bo O. Andersson, MSA.

omkring 650 000 kronor, och merparten stod de byggmästare för som trävarufirman hade lånat ut pengar till: Elva stycken som sammanlagt var skyldiga drygt en halv miljon kronor.

Att bedriva handel med trä- och byggnadsvaror i Malmö under 1800-talet och åren därefter verkar vara liktydigt med att även tillhandahålla krediter av olika

slag samt hantera växlar, borgensförbindelser, inteckningar i fastigheter, andra pantsättningar och olika sorters ansvarsförbindelser, skuldebrev och aktier med mera. Konkurshandlingarna 1913 visar hur detta varit en omfattande aktivitet för P. Stähle & Son. Pö om pö verkar även en fastighetsbubbla likt moderna tiders ha pumpats upp. Någon som kanske anade varthän det barkade kan vara en J. Thernell som 1908, enligt telefonkatalogen det året, hade bostadsadress Jerusalemsgatan 1 i Malmö, ett faktum vederbörande tydligen fann det bäst att ändra på för i trävarufirmans konkurshandlingar under Tillgångar/Aktier upptas ”Enligt öfverlåtelse af förrymde byggmästaren J. Thernell är bolaget ägare af 9 st. på hans lif tagna försäkringar, hvars värde, efter inhämtade upplysningar från vederbörande bolag, utgör 1579:09.”

Kopplingen till fastighetsmarknaden blev med tiden ödesdiger för trävarufirman. Som det står i företagens brev av den 4 augusti 1913 till Malmö Rådstufvurätt med anledning av en fordringsägares begäran att trävarufirman måtte försättas i konkurs: ”Enär vi till följe stora förluster å byggmästare och betydligt nedgående af fastighetsvärdena här i staden, gjort så stora förluster att vi, tyvärr, icke kunna honorera våra förbindelser, nödgas vi medgifva ansökningen.”

I konkursberättelsen som följer för handelsbolaget P. Stähle & son finns inget att erinra avseende firmans förhållande till sina kreditorer och sagesmännen skriver följande:

”Firmans affär har hufvudsakligen omfattat handel med trävaror. Men firman har äfven varit förlagsgifvare för byggmästare. Affären har på båda dessa områden drifvits i ganska stor omfattning och under de sista 10 åren har omsättningen i medeltal varit omkring 900.000 kr per år. Någon vinst att tala om har affären, åtminstone under de sista tio åren, egentligen aldrig lämnat, utan har den uppehållits därmed, att ene delägaren L.A. Stähle årligen tillskjutet större belopp.

Hans kontanta tillskott, däri icke inberäknadt borgensförbindelser och dylikt, uppgick år 1912 till omkring 450.000 kr. Dock har affärens obestånd egentligen uppstått under de sista 3 åren och har sin hufvudsakliga orsak i de betydligt nedgående konjunkturerna inom byggnadsfacket och fastighetsvärdets ständiga sjunkande men ock till stor del däri att firman oförsiktigt nog kommit i affärer med rent insolventa personer, på hvilka firman gjort mycket stora förluster. Skötseln af affären har ständigt omhänderhaft af sonen. Fadern har af ålder och sjukdom icke vidare kunnat ägna sig åt densamma. Firman har fört ordentliga handelsböcker.”

En inlaga till konkursakterna går än mer in på att peka ut byggmästarna: ”Dock har affären under de sista tio åren ömsom gifvit vinst och ömsom förlust allt efter läget på arbetsmarknaden. De år under hvilka arbetskonflikter varit rådande, hafva i regel varit förlustbringande,(...) Men då firman särskildt de sista tre åren varit förlagsgifvare till en del byggherrar, hvilka förutom levererade varor försträckts med kontant rörelsekapital mot mer eller mindre goda säkerheter, samt firman dessutom

tecknat borgen å förbindelser, som den själf delvis fått inlösa, har ställningen allt mer undergräfts och firmans hela kapital runnit ut i dels fordringar af ovederhäftiga byggmästare och dels i till stor del värdelösa in-teckningar, detta dock hufvudsakligen beroende på de sista årens dåliga konjunkturer inom branschen.”

Mot slutet av 1800-talet kunde kreditmarknaden börja utnyttja nya former för utlåning och affärsbankerna ökade i antal och betydelse,<sup>38</sup> men för dem som utgått från äldre affärsmetoder var det kanske försent. I vilket fall är det bara att räkna antalet konkurshandlingar i mappar och lådor på Malmö stadsarkiv för de här åren för att se att Ståhles trävarufirma inte var ensam om att kasta in handuken. Däremot går det inte att utläsa i de bevarade arkivhandlingarna att den ekonomiska kris som blev fallet i Sverige, inom framförallt trävaruhandeln, efter de första goda åren på 1870-talet med fallande exportpriser som följd, skulle ha påverkat malmöföretaget.<sup>39</sup>

Vid konkursen i augusti 1913 var trävarufirmans fastighetsandelar in-tecknade och kom att bli föremål för exekutiv auktion. Skandinaviska Kreditaktiebolaget bevakade fordringar rörande lån, löpande räkning, växlar och borgen för lån på sammanlagt 3,2 miljoner kronor. Den var den största fordringsägaren, sedan fanns det 54 till, men dessa då av i sammanhanget mindre natur. Företagets samlade skulder och ansvarsförbindelser uppgick till något över fem miljoner kronor. Bland fordringsägarna återfanns såväl andra branschföreträdare som firmans siste bokhållare som önskade få ut sin lön. Familjeägarna Ludvig och Petter Ståhle fick båda själva gå i personlig konkurs samma år och när Ludvig Ståhle avlider året efter går det på samma vis med dödsboet efter honom. I vederbörandes bouppteckning finns blott en post under Tillgångar: ”Den aflidnes garderob, 75 kronor.”<sup>40</sup>

Trävarufirman lyckades, som vi har sett, navigera sig igenom många stormiga händelser på politikens världshav genom åren, grundstötningen stod kunder och fastighetsmarknad på hemmaplan för. Som en ödets ironi måste nämnas att året efter företagets konkurs genomfördes vad som väl kan kallas den största trävaruinstallationen i Malmö genom tiderna: Baltiska utställningen 1914. Materialåtgången för byggnaderna där borde ha kunnat försörja mer än en trävarufirma.

Till sist kan nämnas att den 8 januari 1915 beviljar Kungliga Patent- och Registreringsverket registrering för P. Ståhles trävaruaktiebolag. Ludvig Ståhles son Petter återskapar i ett eget aktiebolag en verksamhet motsvarande det gamla familjeföretagets och det på samma tomt i Malmö. Men exakt tio år senare, den 8 januari 1925, lämnas en konkursansökan in för företaget vilken beviljas.<sup>41</sup> Den här gången kan det ekonomiska nederlaget inte hänföras till vare sig världspolitiska skeenden eller olyckliga investeringar och utlåningar. Utan nu handlar det om att inte tillräckligt ha följt gamle Petter Ståhles visdomsord för en köpmans överlevnad.

## Noter

- <sup>1</sup> Lindal, *För hundra år sedan och mera*, s. 9.
- <sup>2</sup> Släktberättelse 1 på 66 sidor och berättelse 2 på 34 sidor, Låda 11, *Familjen Ståhles samling*, MSA.
- <sup>3</sup> ”Självbiografiska anteckningar 1839–1867”, mapp: Petter Ståhle 1788–1874, Låda 1, *Familjen Ståhles samling*, MSA.
- <sup>4</sup> Pred, *Place, practice and structure*, s. 140.
- <sup>5</sup> Ibid., s. 140 inklusive sidans fotnot, nr. 54: ”Bank loans did not answer for a significant share of merchant indebtedness until the 1850s.”
- <sup>6</sup> Falkman, *Minnen från Malmö*, s. 82
- <sup>7</sup> Ibid., s. 72ff. Ludvig B. Falkman berättar här även om rena kapningsslag på reddan.
- <sup>8</sup> Uppgiften om Petter Ståhles förlust av 14 ”icke assurerade” fartyg florerar i anförvinters dokument i *Familjen Ståhles samling*, MSA. Leif Houmann, vars morfar var Ludvig Ståhle, tar i en till testamentet bifogad kommentar i mappen Petter Ståhle 1788–1874, Låda 1, *Familjen Ståhles samling*, MSA, upp fartygsförlusten som en av två stora bakslag för Petter Ståhle. Den andra var diskontokraschen. Jonas Ståhles fartygsförluster beskrivs i Falkman, *Minnen från Malmö*, s. 460f.
- <sup>9</sup> Falkman, *Minnen från Malmö*, s. 84f.
- <sup>10</sup> Lars Ståhles släktberättelse nr 1, Låda 11, *Familjen Ståhles samling*, MSA.
- <sup>11</sup> Larsson, *En svensk ekonomisk historia 1850–1985*, s. 61.
- <sup>12</sup> Rydén, *Det industriella genombrottet*, s. 33.
- <sup>13</sup> Bager, ’Nya staden’ och ’Gamla staden’, MFÅ 1954, s. 34ff, Falkman, *Minnen från Malmö*, s. 447–498, Sjövall, Malmö Diskontverks fall 1817, MFÅ 1940, s. 5–37.
- <sup>14</sup> Lindal, ”En byhistoria”, *För hundra år sedan och mera*, s. 69.
- <sup>15</sup> Arkiv Digital, Trelleborg, Husförhörlängder A1:4, 1824–1828, bild 111.
- <sup>16</sup> Facit Postal VII, s. 215, samt Lars Ståhles släktberättelse 2, Låda 11 i *Familjen Ståhles samling*, MSA, för hur den förste posttjänstemannen flyttar in och öppnar postkontor i sin bostad. Se även Arkiv Digital, Trelleborg, Husförhörlängder A1:4, 1824–1828, bild 111.
- <sup>17</sup> Sandell, *Spelet om en stad och Bilderna från förr*, s. 23.
- <sup>18</sup> Konkurshandlingarna för 1843-12-18 Handlande Anders Ståhle, Rådhusrätten i Malmö 1, Serie F5A:96, konkursakter 1729–1921, MSA.
- <sup>19</sup> Anders Ståhles son Anders Theodor (1832–1902) gick det bättre för och förutom att denne blev sjökapten blev även farfar till Lars Ståhle. Se berättelse 1 och 2, Låda 11 i *Familjen Ståhles samling*, MSA.
- <sup>20</sup> Grönsaker lyser med sin frånvaro, och inga fiskrätter finns det heller i boken. Bakrecepten är däremot många: klenor, struvor, pepparkaka, mandelmusslor och mandelkransar vilket ju traditionellt bakas än i våra dagar. Därtill finns anvisningar för körsbärssoppa och syltade valnötter. Låda 1, *Familjen Ståhles samling*, MSA.
- <sup>21</sup> Isberg, *Handbok med uppgifter och förklaringar till A. U. Isberg s:rs historiska karta över Malmö stad av år 1875, utgiven 1922 av A. U. Isberg*, s. 164ff.
- <sup>22</sup> Lars Ståhles släktberättelse 2, Låda 11, *Familjen Ståhles samling*, MSA.
- <sup>23</sup> Petter Ståhle torde mena 500 riksdaler i riksgäldssedlar. Förutom Riksbankens utgivning av sedlar i enheten riksdaler banco gav Riksgäldskontoret en tid på 1800-talet ut sedlar betecknade riksdaler riksgäld.
- <sup>24</sup> Ludvig B. Falkman beskriver i ord och bild, jämte visar i en planritning, i *Minnen från Malmö*, s. 309ff nämnda gård. Den var belägen vid hörnet av Engelbrektsgatan och Per Weijersgatan

- och författaren redogör ingående för rum, möbler och hur herrskap och tjänstefolk levde på gården. Citatet från Petter Ståhle är hämtat från konkurshandlingen för Anton Ståhle, fordringsägarinlaga nr. 21, se nästa fotnot.
- <sup>25</sup> Konkurshandlingarna för 1839-04-08 Handelsman A. T. Ståhle, Rådhusrätten i Malmö 1, Serie F5A:82, konkursakter 1729–1921, MSA.
- <sup>26</sup> Ibid.
- <sup>27</sup> Som till exempel Carlsson, *Den gamla goda tiden*, s. 83 och av samme författare, *Min barndoms stad*, s. 9. På den senare sidan omtalas ”knapriga pommeransskorpor från Ståhles”.
- <sup>28</sup> Trelleborgs Sjöfartsmuseum, hemsida, Internet. Välj underrubrik ”Fartyg”.
- <sup>29</sup> Lindal, *Trelleborgs stads minneskrift 1942*, s. 171.
- <sup>30</sup> Enghoff, *Trelleborgs stads sparbank 1868–1918*, s. 6f.
- <sup>31</sup> L. Houmann, se fotnot 8.
- <sup>32</sup> Dokument från juni 1877: ”Balance sheet”, Låda 2, *Familjen Ståhles samling*, MSA.
- <sup>33</sup> Telegram, Låda 2, *Familjen Ståhles samling*, MSA.
- <sup>34</sup> Till slut hittade Josephine Ståhle kanske en danskavaljer som dög bättre än dem hon skrev om i ungdomen för 1882, vid 52 års ålder, ingår hon äktenskap med överstelöjtnant Carl Montell.
- <sup>35</sup> MFÅ 1954, s. 45 samt Familjen Ståhles samling. Mer om bostäder och privatliv för valda delar av familjen Ståhle kring förra sekelskiftet går att ta del av i MFÅ 1945 där Flensburg-Svensson och Rubow i var sin artikel berättar om tillvaron, illustrerat med fotografier på familjemedlemmar.
- <sup>36</sup> En guide att ladda ner från internet i pdf vilken berättar mer om gravar och personer relevanta för denna artikel är Hägglund och Kronvall: *Malmö gamla kyrkogård, Några släktgravar*.
- <sup>37</sup> Konkurshandlingar för nr. 438, akt 173, Handelsbolaget P. Ståhle & sons konkurs, Rådhusrätten i Malmö 1, Serie F5A, konkursakter 1729–1921, MSA.
- <sup>38</sup> Larsson, s. 24 och s. 59.
- <sup>39</sup> Boksjö och Lönnborg-Andersson, *Svenska finanskriser – Orsaker, förlopp, åtgärder och konsekvenser*, Uppsala 1994 s. 13ff.
- <sup>40</sup> Konkurshandlingar för nr. 438, akt 173, 174 och 175 samt nr. 446, akt 49, Rådhusrätten i Malmö 1, Serie F5A, konkursakter 1729–1921, MSA.
- <sup>41</sup> Konkurshandlingar för nr. 30, 1925, akt 4, P. Ståhles trävaruaktiebolag, Konkursdomaren i Malmö, Serie F1A, konkursakter 1922–1972, MSA .

## Källor och litteratur

### Otryckta källor

#### Arkiv

##### *Malmö stadsarkiv*

Familjen Ståhles samling 1810–1981

Konkursdomaren i Malmö, Serie F1A, konkursakter 1922–1972

30, 1925, akt 4, P. Ståhles trävaruaktiebolag

Rådhusrätten i Malmö 1, Serie F5A, konkursakter 1729–1921

82, akt 1839-04-08 Handelsman A. T. Ståhle

96, akt 1843-12-18 Handlande Anders Ståhle

438, akt 173, Handelsbolaget P. Ståhle & sons konkurs, avstämt 4/8 1913



438, akt 174, Ståhle L.A. grosshandlande 1913-08-04

438, akt 175, Ståhle Petter, konsul, v. 1913-08-04

446, akt 49, Ståhle L.A. grosshandlande 1914-02-23

### Internet

Arkiv Digital, Trelleborg: Husförhörlängder 1824–1828 [www.arkivdigital.se](http://www.arkivdigital.se)

Boksjö, Alexander och Lönnborg-Andersson, Mikael, *Svenska finanskriser – Orsaker, förlopp, åtgärder och konsekvenser*, Uppsala 1994 sid. 13 ff

[www.diva-portal.org/smash/get/diva2:128591/FULLTEXT01.pdf](http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:128591/FULLTEXT01.pdf)

Hägglund, Hans och Kronvall, Göran: *Malmö gamla kyrkogård, några släktgravar*. 2015

[http://malmo-kyrkogardsforvaltning.smrt.se/media/malmo\\_gamla\\_kkg\\_-\\_2014\\_s.pdf](http://malmo-kyrkogardsforvaltning.smrt.se/media/malmo_gamla_kkg_-_2014_s.pdf)

Sjöfartsmuseets i Trelleborg hemsida: <http://trelleborgssjofartsmuseum.se/> (välj Trelleborgs Sjöfartsmuseum och därefter Fartyg)

### Tryckta källor

#### Litteratur och tidskrifter

Bager, Einar, ”’Nya staden’ och ’Gamla staden’” (i: *Malmö Fornminnesförenings Årsskrift 1954*, s. 33–54).

Carlsson, Fredrik, *Den gamla goda tiden*. Trelleborg 1929.

Carlsson, Fredrik, *Min barndoms stad*. Trelleborg 1928.

Enghoff, Karl, *Trelleborgs stads sparbank 1868–1918*. Lund 1918.

*Facit Postal VII*, Huvudred. G. Hejtz. Västerås, Facit Förlags AB, 2004.

Falkman, Ludvig B., *Minnen från Malmö*. Malmö Fornminnesförening. Malmö, 1986.

Flensburg-Svensson, Ebba, ”Villorna vid Heden” (i: *Malmö Fornminnesförenings Årsskrift 1945*, s. 101–108).

Isberg, A. U. *Handbok med uppgifter och förklaringar till A. U. Isberg:s historiska karta över Malmö stad av år 1875*, utgiven 1922 av A. U. Isberg. Malmö 1923.

Isberg, A. U. *Sveriges handel och industri i ord och bild: Malmö*. Göteborg 1903.

Lindal, Harald, *För hundra år sedan och mera, kulturbilder från Trelleborg och Söderslätt*, Trelleborg 1944.

Lindal, Harald, *Trelleborgs stads minnesskrift 1942*. Trelleborg 1942.

Larsson, Mats, *En svensk ekonomisk historia 1850–1985*. Stockholm, SNS Förlag 1993.

Malmö stads adresskalender, 1861–1929. Malmö.

Pred, Allan, *Place, practice and structure. Social and Spatial Transformation in Southern Sweden 1750–1850*. New Jersey, Barnes & Noble Books, 1986.

Rubow, Daisy, ”Sonnekulle” (i: *Malmö Fornminnesförenings Årsskrift 1945*, s. 109–116).

Rydén, Göran, ”Det industriella genombrottet” (i: Isacson, Maths och Morell, Mats, *Industrialismens tid*, s. 31–34, Stockholm, SNS Förlag, 2002).

Sandell, Eric, *Spelet om en stad och Bilderna från förr*. Föreningen Gamla Trelleborg, 2005.

Sjövall, Björn, ”Malmö Diskontverks fall 1817” (i: *Malmö Fornminnesförenings Årsskrift 1940*, s. 5–37).

# Från danskt till svenskt tullsystem. Några studier i Skånes tullhistoria 1650–1660 ur ett Malmöperspektiv.

AV RICKARD BENGTESSON

Denna framställning är ett reviderat och kompletterat sammandrag av artiklar som tidigare publicerats i *Tullhistorisk tidskrift* 1981:1 samt i *Argus, årsbok för Tullmuseum och Tullhistoriska föreningen* 1987, 1990 samt 2008.

## *Danska tiden fram till 1 maj 1658*

Finansnöden i Danmark kring mitten av 1600-talet hade sin grund i de stora rustningsutgifter landet ådrog sig genom dess ödesdigra inblandning i olika stadier av trettioåriga kriget. Under 1650-talets sista år utgjorde kronans tull, även kallad kungens tull, mer än en fjärdedel av rikets samlade inkomster. Kriget med Sverige ökade emellertid statsskulden katastrofalt, och tullinkomsterna gick till betalning till inhemska och utländska långgivare. Tullsatserna höjdes och nya införselavgifter infördes. Uppbörderna av Öresundstullen i Helsingör (en passagetull som uttogs av passerande fartyg beroende på dessas dräktighet/lastförmåga) var ännu större än kronans tull, men den betraktades av kungen som hans privata inkomst och användes till hovhållning och kostbara slottsbyggen.<sup>1</sup> Viljan att få ordning på finanserna saknades dock inte. Grunden till en central förvaltning lades 1632. Danmarks främste man nedom tronen – rikshovmästaren – fick stort inflytande.<sup>2</sup> Den egentliga omorganisationen av det danska tullväsendet utformades dock i Fredrik III:s tullförordning av 1651. Den var i kraft till 1660 och detaljreglerade tullmännens verksamhet och de handelsidkandes åligganden. Tre provinsialtullförvaltare tillsattes (Ludvig Lorenz blev provinsialtullförvaltare över Skåne, Blekinge och Bornholm, se nedan) med en generaltulldirektion och en generaltullförvaltare i ledningen.<sup>3</sup>

De handelsavgifter som i Danmark hade gamla anor var kronans tull, vilken huvudsakligen uppbars vid utförsel av hästar och oxar, accisen på utländskt vin samt accisen på öl och malt i stadspportarna (accis, före år 1600 benämnd *size*, var en tilläggsavgift som betalades för varor som skulle säljas på stadens torg för lokal konsumtion, och kan jämföras med våra dagars moms). Vid tiden för Skånes och Blekinges övergång till Sverige gällde 1655 års taxa. Dessutom utgick även kommissariatull (införd 1625), St Anne-tull (införd 1627), provinstull (införd 1655) och portkonsumtionen (införd 1657, en slags inrikes landtull i stadspportarna). Kommissariatullen togs ut på förbrukningsvaror, och gick till landkommissarierna ("krigskommissarierna") hos de riksråd som hade län i Skåne och övervakade befästningarna där. St Anne-tullen togs ut vid införsel av spanskt och franskt salt samt kläde. Den användes för bekostande av uppförandet av en militär anläggning vid St Anne bro i Köpenhamn, och utgick med blygsamma belopp. Så gjorde även provinstullen, vilken togs ut på varor som skeppades mellan landets olika provinser. Portkonsumtionen togs ut under borgerskapets protester för inhemska varor som infördes till köpstäderna. Den gick inte som de andra existerande portavgifterna till städerna, utan till staten, och uppbars i tull- och accishusen vid stadspportarna.<sup>4</sup>

Den ekonomiska effekten av uppbörderna av tullar och acciser begränsades genom att avgiftsbefriande privilegier ofta gavs till olika köpstäder. Sålunda fick borgarna i Malmö tillstånd av Fredrik II att 1600–1606 använda inkomsterna från influtna tullar och acciser till att förstärka stadens befästningar inför svenskarnas befarade attacker före de så kallade Kalmarkrigen (vilka startade först 1611 genom den nye danske kungen Kristian IV:s anfall på Älvsborg). Det skedde genom Malmö tull- och accisordning.<sup>5</sup> När stridigheterna mellan Danmark och Sverige eskalerade under 1640-talet fick staden, som då hade stark utrikes trafik och betydande tullinkomster som tillföll staten och dennas långgivare, 1645 frihet från all skatt, tull och accis under tio år. Avgifterna skulle istället användas av stadens styrelse till förstärkning av dess befästningar.<sup>6</sup>

Effekten försvagades också av att tullförmåner även gavs till adelsmännen. Ett av dess förnämsta privilegier var att de utan begränsningar fritt fick in- och utskeppa oxar över sina privata småhamnar längs kusterna, "klipphamnarna", men de befriades inte från den höga exporttullen. Tullnärerna hade bara att kontrollera att endast oxar, stallade på adelsmännens egna gods, exporterades. Utsmugglingen av oxar frodades på många håll. Eftersom oxexporten var den viktigaste utrikestrafiken på de flesta håll i Danmark var inkomstbortfallet kännbart för den danska staten. Dessutom tillkommer att adeln var befriad från tull och accis på varor som man införde för eget bruk, särskilt vin och öl.<sup>7</sup>

Corfitz Ulfeldt (1606–1664), en av Kristian IV:s svärsöner, var den ädling i Danmark som under adelsväldets sista tid var mest inblandad i tullfrågor. Han



stod så högt i gunst hos kungen att han först gjordes till ståthållare i Köpenhamn med ekonomiskt ansvar för hov och flotta, till vars utgifter han rundhänt använde Öresundstullmedel. Han blev också ordförande i en övertullrätt där han utnyttjade sin position genom avkunnande av inte alltid rättvisa domar. Man har ansett att huvuddelen av hans stora rikedom sannolikt baserade sig på otillbörliga sportler (provisioner) från tullkammaren i Helsingör.<sup>8</sup> Ulfeldt blev 1643 rikshovmästare och i denna egenskap ansvarade han för förvaltningen av Öresundstullen. Han stödde kungens politik i fråga om denna och delade med honom ansvaret för de därav följande konflikterna med Nederländerna och Sverige.<sup>9</sup> Med tiden kom han emellertid alltmer i konflikt med det danska kungahuset. När Kristian IV dog 1648 uppträdde han omedelbart som ställföreträdande regent. Till de kungamakten inskränkande, nya bestämmelser som på främst Ulfeldts initiativ intogs i efterträdaren Fredrik III:s handfästning hörde dess § 54, vilken föreskrev att rådets samtycke krävdes för höjning av eller förändring i varje slag av tull och accis.<sup>10</sup>

Ulfeldt gjorde 1649 en för statskassan kostsam resa till Nederländerna där han genomdrev den så kallade redemptionstraktaten. Den var en med ett försvarsförbund kombinerad överenskommelse mellan holländarna och danskarna om Öresundstullens avlösning av en årlig summa. Under tiden började Fredrik III och Ulfeldts fiender i riksrådet syna hans ekonomiska förvaltning. Det framkom bland annat att han brukat betala statens långgivare ur inkomsterna för Öresundstullen utan den bortgångne Kristian IV:s tillstånd. Förnärmad avsåg sig Ulfeldt befattningen som rikshovmästare. Beskedet att hela hans ämbetsutövning skulle nagelfaras drev honom och hans familj på flykt utomlands 1651.<sup>11</sup> Han begav sig till Sverige, där han ställde sig under drottning Kristinas beskydd. Vid hovet i Stockholm bedrev han en häftig agitation mot Danmark och dolde inte sin hämndlystna önskan att de skånska landskapen skulle tillfalla Sverige. Han bosatte sig 1655 på det pommerska slottet Barth, som han fått i pant för ett stort penninglån till drottningen.<sup>12</sup>

På sommaren 1657 förklarade Danmark krig mot Sverige. Som främsta krigsorsaker angavs bland annat att Ulfeldt ostraffat fått angripa Danmarks kung och regering samt att svenska undersåtar bedragit danska kronan på tull i



*Fig. 1. Corfitz Ulfeldt, rikshovmästare i Danmark, senare geheimeråd i Sverige. Xylografi efter originalmålning från mitten av 1600-talet. Verket av okänd konstnär finns på Frederiksborgs Slot i Hilleröd på Själland.*

Öresund genom att använda falska certifikat. Dessutom anklagades Sverige för att inte ha respekterat Hallands rättigheter enligt Brömsebrofreden.<sup>13</sup> Då Karl X Gustav marscherade genom Pommern inför det förestående fälttåget, engagerade han Ulfeldt och gav honom titeln geheimeråd. Framgångarna i kriget fick Karl X Gustav att redan i september samma år utse sina fredsförhandlare: Ulfeldt och friherren Sten Nilsson Bielke (1624–1684; amiral och riksråd). Krigets förlopp är välbekant. Efter marschen över Bältens is ryckte de segerrika svenskarna fram mot Köpenhamn och tvingade danskarna till förhandlingsbordet.

Preliminära fredsförhandlingar ägde rum i Tostrup den 16–18 februari 1658. Förhandlarna blev överens om det väsentliga – Danmarks avträdande av Skånelandskapen, Bornholm, Trondheims och Bohus län samt upphörandet med de danska trakasserier mot svenska fartyg i Öresund (bland annat de danska tullmännens okynnesprejningar och onödiga visitationer i Helsingör). Fredrik III vände sig emellertid till rådet och bad om ett utlåtande. Detta fick stor betydelse. Freden kom inte alldeles att sluta som svenskarna i detta skede hade förväntat sig. På Tostrupsförhandlingarnas sista dag undertecknade i Malmö åtta skånska adelsmän och borgare från staden en ansökan om att få försäkran om sina friheter och lagar i händelse av Skånes avträdande. I det begärda utlåtandet från rådet samma dag ombads den danske kungen försöka utverka att alla samhällsklasser (stånd) i de områden som skulle avträdas fick behålla de lagar, privilegier och friheter de dittills haft. Svenskarna fick acceptera ett avsnitt i Tostrupstraktaten med denna innebörd.

Det är uppenbart att det var den i Danmark inflytelserika, i Skåne besuttna adeln som dikterat detta krav. Slutligt fredsfördrag utarbetades i Roskilde och undertecknades av Ulfeldt och Bielke den 26 februari. Däri fastslogs bland annat att delaktighet i den svenska adelns fri- och rättigheter skulle åtnjutas av endast de adelsmän som accepterade att avlägga trohetsed till den svenske kungen och bli svenska undersåtar.<sup>14</sup> De fredsbestämmelser som kom att spela störst roll för tullfrågan samlades i traktatens § 9. Det heter där att alla stånd i de avträdde provinserna skulle ohindrat få förbli vid sin vanliga lag, rätt och gamla privilegier samt friheter, så vida dessa inte stred mot Sveriges grundlagar. Samtidigt klargjordes att provinserna för all framtid var inkorporerade i Sveriges rike.<sup>15</sup> Bestämmelserna blev motsägelsefulla, vilket skulle få ödesdigra följder.

Bestämmelserna om adelns tullfrihet hade ursprungligen varit likartade i Danmark och Sverige. År 1634 hade den svenska adeln emellertid accepterat tullfrihet för endast varor från egen avel och till eget behov. Tio år senare avstod de från även denna frihet mot kompensation i skattelindring på det allmänna frälset. Ingen motsvarande förändring ägde rum i Danmark, där adelns i realiteten tillämpade privilegier inte hunnit kodifieras vid tiden för Skånelandskapens avträdande. De var bara vagt formulerade i kungarnas handfästningar och i recesser. Men den skånska

adelns ståndpunkt 1658 var klar: man ville både immatrikuleras på Riddarhuset i Stockholm och bevara sina gamla rättigheter, och så länge dansk rätt skulle tillämpas i Skånelandskapen kunde danska sympatier påräknas där.<sup>16</sup>

### *Svensk tid 1658–1660*

Karl X Gustav gjorde sitt intåg i Malmö den 9 mars 1658. Vid denna tid intog staden rangmässigt andra platsen i Danmark efter Köpenhamn. Trafiken till och från staden landvägen gick genom Österport och Söderport. Från sjösidan kom man in via den i sundet utsträckta skeppsbrygga genom Färjeporten/Strandporten som fanns i den staden omgivande stadsmuren. Presidenten i kommerskollegiet, friherren och riksrådet Christer Bonde (1621–1659), som av kungen en kort tid senare (i juli) fick i uppdrag att tillsammans med den svenske generaltullförvaltaren Wilhelm Böös Drakenhielm (1624–1676) resa runt i de skånska landskapen och insamla information om förhållandena där, berättade om Malmö som den rikaste staden i Skåne. Han noterade att staden visserligen saknade hamn, men att den hade en säker redd med fast ankarbotten. Detta kunde vara till besvär för sjöfarande men samtidigt en styrka för staden, då landstigningsförsök skulle bli svåra. Han dömde emellertid ut det danska tullväsendet som *övermåttan illa hanterad*, och de skånska städernas ekonomiska situation som allt annat än lysande. De hade inte hunnit hämta sig efter kriget på 1640-talet, men Malmö utgjorde ett undantag. Bonde beskrev den omfattande trafiken till staden; han imponerades av torget, som var *så fullt av lantmän och vagnar att man näppeligen kunde komma fram*.<sup>17</sup>

Vid tiden för Karl X Gustavs intåg var Ludvig Lorenz dansk provinsialtullförvaltare, stationerad i Malmö för Skåne, Blekinge och Bornholm. Han åtnjöt 5 procent av alla influtna tull- och accismedel i lön, men därav hade han att avlöna tullmän (besökare och visitörer – tjänstemän som gick ombord på fartyg eller undersökte gods). Tullnärerna (chefstjänstemän som räknade ut tullar och acciser samt redovisade de uppburna medlen till generaltulldirektionen i Köpenhamn) på respektive köpstad fick betalt direkt av uppbörden. I det dåtida Danmark var det vanligt att borgmästare och rådmän, som normalt inte fick lön eller arvoden, hade en inkomstbringande tullartjänst. Så var exempelvis Jacob Clausen Willschiött i Malmö accismästare och Jesper Skov i Ronneby tullnär. Den senares son skulle på hösten göra sig bemärkt. Clausen avsåg sig ansvaret för accisuppbörden redan den 2 mars 1658, sålunda en vecka före kungens intåg. Hans svenske efterträdare Erik Ohlsson Pelbergh fick besvär i samband med sitt tillträde. Lorenz kvarstannade i sin tjänst till augusti 1660. Niels Pedersen, tullnär i Malmö sedan 1640-talet, fick fullgöra sin tjänst till den 1 maj 1658, då svenskarna skulle överta tullförvaltningen. Han kvarstannade i Malmö, där han bedrev krogrörelse i sitt hus (som samtidigt var

tullbod!). Inspektorn över utridarna (tullmän som gjorde razzior på landsbygden), Jens Jensen, fick också stanna som stationerad i Malmö, men han blev dödad under en inspektionsresa 1659. Frånvaron av noteringar i tullräkenskaperna vittnar om att ingen trafik ägt rum under årets fyra första månader. Sjötrafiken var lamslagen av vintern och kriget. Under dagarna närmast efter den 1 maj inflöt åter uppbörden, vilken redovisades till den danske generaltullförvaltaren.<sup>18</sup>

Karl X Gustav stannade i Malmö i sex dagar. Under ett möte med den kontroversielle Ulfeldt belönade han denne för hans insatser genom att göra honom till greve av Sölvesborg samt förläna honom Herrevadskloster. Han fick även titeln geheimeråd. Ulfeldt köpte upp västra delen av nuvarande kvarteret 43 Svanen i Malmö och flyttade dit med familjen (hans hustru var Kristian IV:s dotter Leonora Christina).<sup>19</sup> Kungen tillsatte också en kommission som skulle ordna förhållandena i Skåne, Halland och Blekinge. I denna ingick Ulfeldt, greven och fältmarskalken Gustaf Otto Stenbock (1614–1685; generalguvernör över de skånska landskapen 1658–1664) och friherre Johan Nilsson Gyllenstierna. Den sistnämnde insjuknade dock efter fjorton dagar och ersattes av friherren och riksrådet Erik Larsson Sparre (1618–1673). Deras instruktion hade som huvudlinje, att dansk lag och sedvana endast skulle gälla tillsvidare. Karl X Gustav hade redan före Roskildefreden avsett att försöka få stånden att frivilligt gå med på full inkorporering i Sverige med därtill hörande uniformitet i privilegierna. Han väntade sig motstånd från adeln, men inte från de tre lägre stånden, som under dansk tid ändå inte haft någon egen talan. Deras tillslutning ansågs självklar. Adeln skulle hållas i osäkerhet, men kommissionen torde haft order vid sidan av instruktionen att förmå den att anhålla om inkorporering.<sup>20</sup>

Beträffande tullväsendet bestämde kungen att alla före detta privata klipphamnar skulle avskaffas, strandridare (ridande tullmän – kustbevakare) skulle hålla uppsikt över varutrafiken, landsköp förbjudas, adelns och borgerskapets stalloxhandel regleras med mera. Införandet av landtullen ("Lilla tullen") och accisen enligt svenskt mönster kunde anstå några månader om kommissionen skulle märka att *sådant gäve i förstone icke så god smak*. Stora sjötullen (tullen på varor från utlandet som infördes i stapelstäderna dit Malmö, Helsingborg, Ystad, Landskrona, Kristianstad, Ronneby, Karlshamn, Sölvesborg, Halmstad, Varberg med flera så småningom kom att räknas) skulle uppbäras efter den danska tulltaxan tills annan, svensk "tullrulla" upprättats. Det skulle komma att betyda enorma problem för näringsidkarna i de nyvunna landskapen. Några undantag för adeln i tullhänseende gavs inte.<sup>21</sup>

Några dagar efter att kungen lämnat Malmö blev Stenbock generalguvernör över de erövrade landskapen, och i slutet av mars installerades han i staden.<sup>22</sup> Problemen tornade snabbt upp sig. Kommissionen ansåg sig inte kapabel att genomföra någonting förrän man genom uppslutningen vid edsavläggelsen sett vilka

ståndspersoner som kom att stanna kvar. Adeln, som tillsammans med prästerskapet kallats till edsavläggelse i mitten av april, fick kännedom om inskränkningar i sina privilegier. I början av månaden samlades därför fyrtio av de mest framstående skånska adelsmännen i Köpenhamn, där de avfattade en skrivelse till kommissionen med önskan om att de bland annat skulle få bli befriade från tull och accis samt bedriva fri handel med utlänningar.<sup>23</sup> Kommissionen gick dem mycket långt till mötes, dock inte avseende tullfriheten. Detta var första gången efter Roskildefreden som tullfrihet bestreds av svenskarna. Införandet av den svenska accisen hade, som nämnts, kungen varit benägen att skjuta på framtiden. Märkligt nog tycks kommissionens svar aldrig ha överlämnats till adeln, men i ett personligt brev till kungen karakteriserade Stenbock förhandlingarna som *en concert man i dessa dagar har här haft med adeln*. Adelns mening hade varit att kräva försäkran om dess privilegier som villkor för edsavläggelse. De adelsmän som omedelbart valde att avlägga trohetsed till den svenske kungen i april 1658 var sådana som bara hade gods i Skåne, och som därför knappast hade någon annan möjlighet. De fick göra det utan att få privilegieanspråken uppfyllda, medan den adel som hade inflytande i Danmark förhöll sig avvaktande och begärde betänketid. Det framkom senare att adelns särbehandling i tullhänseende redan diskuterats, nämligen under en endast muntlig förhandling av Roskildetraktatens punkter hemma hos den danske förhandlaren Gersdorff den 25 februari. Ulfeldt och Bielke hade då reserverat sig mot att sådan särbehandling skulle ske.<sup>24</sup>

De kollegiala banden mellan kommissionsmedlemmarna började emellertid upplösas. Ulfeldt, som betraktade sig som en politiskt självständig person, avlade aldrig trohetseden till den svenske kungen. Han fjärmade sig alltmer från de övriga. Kommissionens förslag om statens inrättande i de skånska landskapen fick en måttfull prägel, möjligen på hans inrådan. I förslaget framhölls att avskaffandet av adelns klipphamnar skulle komma att beröra dess privilegier, *som intet kan betagas*. Man hade dessutom upptäckt att vissa adelsmän hade rätt att uppbära tull i sådana hamnar. I väntan på kungens reaktion framhöll kommissionen att dessa adelsmän dock hade bedyrat att de inte tillät underslev. Man kan nu fråga sig om dessa inte stoppade uppbörden i egna fickor. Kommissionen framhöll att kusten var vidsträckt, men föreslog att den kunde bevakas av en jaktbåt, stationerad i Blekinge. För kommissionsmedlemmarna framstod Malmö i detta skede av förloppet *som ett propugnaculum* (bålverk) *där alla andra städer måste ha retraicte* (tillflykt) *uppå*. Inget tvivel rådde om att Malmö skulle bli stapelstad. Även Helsingborg, en stad som *hålls för passagens skull i värde*, borde få denna värdighet. Övriga städer i Skåne skulle mista seglationsrätten, utom Ystad, som skulle få behålla friheten att utskeppa oxar. Märkligt nog ansåg kommissionen att Stora sjötullen borde uttas efter skeppens dräktighet i stället för efter godsets värde, så som man gjorde i Sverige.

Vidare ansåg kommissionen att införandet av landtullen (Lilla tullen) och acciserna, kunde anstå, ty dessa nya avgifter skulle uppröra ständernas *gemüther* om de infördes så snart.<sup>25</sup> Kungen påbjöd emellertid nu införandet av dessa inrikes avgifter i samtliga städer i de skånska landskapen. Som landtullinspektör tillsattes Anders Jönsson Hampn (död 1670). För att främja Malmös utveckling beviljades staden en sjättedel av den accis som uppbars där.<sup>26</sup>

### *Praktiska problem för den avgående danske provinsialtullförvaltaren Ludvig Lorenz.*

Den danske provinsialtullförvaltaren Ludvig Lorenz började bekymra sig för vad som skulle ske om inte en svensk tulltaxa levererades före den 1 maj. Han informerade Stenbock om att uppbörden just den här aktuella tiden var begränsad till provinstull, "hamntull" som utgick efter fartygens dräktighet samt utförseltull för oxar och hästar till andra provinser än Själland. Han ville ha direktiv om hur han skulle förhålla sig till dessa tullar i fortsättningen och hur han skulle organisera accisuppbörden. Kommissionen – för tillfället fungerande utan Stenbock som rest till Göteborg för att gifta sig – vidarebefordrade Lorenz propå till kungen med en rekommendation att den höga danska hästtullen borde sättas ner, så att inte denna handel lamslogs. Hel (dansk) tull skulle dock betalas för alla varor till utlandet, dit nu Själland och hela övriga Danmark räknades, föreslog man. Rekommendationen tillställdes Lorenz med påpekande att de avsågs gälla tills kungens resolution om den nya tullförvaltningen hade kommit.<sup>27</sup>

Kungen svarade den 6 maj att svenska ämbetsmän omedelbart skulle överta tullförvaltningen i landskapen och att Stora sjötullen enligt 1654 års taxa snarast skulle tillämpas, ty det kunde annars bli svårt att ändra förfaringssättet. Den danska provinstullen skulle avskaffas. Exporttullen för de främsta skånska exportvarorna hästar och oxar skulle dock erläggas enligt de betydligt högre, danska tullsatserna. Kungen fastslog också att adeln skulle behålla alla sina privilegier utom tullfriheten. Accisuppbörden skulle läggas i händerna på de svenska tullnärer och accismästare som var på väg och som enligt majestätet kunde insättas i sina befattningar när som helst. De skulle medföra den svenska tull- och accisordningen.<sup>28</sup> (se vidare specialstudien om accismästaren Pelbergh).

Lorenz var inte nöjd. Han skickade påpekanden och nya förfrågningar i 23 punkter till kommissionen angående provinsen i allmänhet och Malmö i synnerhet. Utöver bland andra synpunkter på de orättvisa häst- och oxtullarna framförde han önskemål om praktiska lösningar för iståndsättandet av tullboden i Malmö, om *en båt att visitera skeppen med*, och mycket annat. Kommissionen såg sig tvungen att interimsvis själv utfärda en förordning i form av svar på Lorenz frågor, och bad



**Öroning om datt Godz som föres om Ubi Riset**  
 och hvad det i Zoll gittwa ita.

**Att Uhet Godz som stypas pa**

**Skuld Gollfrer och Didering**

	1	2	3
Öroning om datt Godz	6	12	3
Att Uhet Godz som stypas pa	7	5	6
Öroning om datt Godz	1	112	124
Att Uhet Godz som stypas pa	39	1	110
Öroning om datt Godz	27	33	10
Att Uhet Godz som stypas pa	18	22	27
Öroning om datt Godz	12	15	18
Att Uhet Godz som stypas pa	10	12	15
Öroning om datt Godz	6	7	9
Att Uhet Godz som stypas pa	8	10	12
Öroning om datt Godz	4	5	6
Att Uhet Godz som stypas pa	10	12	15
Öroning om datt Godz	7	8	9
Att Uhet Godz som stypas pa	5	6	7
Öroning om datt Godz	18	23	27
Att Uhet Godz som stypas pa	16	20	24
Öroning om datt Godz	10	12	15
Att Uhet Godz som stypas pa	12	15	18
Öroning om datt Godz	7	8	9
Att Uhet Godz som stypas pa	2	2	3
Öroning om datt Godz	10	12	15
Att Uhet Godz som stypas pa	5	7	8
Öroning om datt Godz	10	12	15
Att Uhet Godz som stypas pa	5	7	8
Öroning om datt Godz	12	15	18
Att Uhet Godz som stypas pa	8	10	12
Öroning om datt Godz	5	7	8
Att Uhet Godz som stypas pa	14	17	21
Öroning om datt Godz	8	10	12
Att Uhet Godz som stypas pa	5	7	8
Öroning om datt Godz	7	8	9
Att Uhet Godz som stypas pa	8	10	12
Öroning om datt Godz	5	7	8
Att Uhet Godz som stypas pa	12	15	18
Öroning om datt Godz	8	10	12

Fig. 2. Första sidan av en svensk tulltaxa, daterad 2 maj 1658, men inte undertecknad. Tidigare förvarad i Örups godsarkiv i Skåne och ansedd som den tulltaxa tullnären Peter Bergman medförde. Nu i Malmö stadsarkiv. – Foto: författaren.

kungen påskynda översändandet av den nya tullordningen eftersom det dagligen uppstod praktiska problem som krävde snar lösning. Oklarheter i det blandade danska och svenska tullsystemet medförde exempelvis att köpmännen fortfarande tvingades betala Stora sjötullen i de skånska städerna för varor i numera inrikes trafik.<sup>29</sup>

### *Ulfeldt smider ränker*

Under Stenbocks frånvaro var Ulfeldt så gott som allenarådande i kommissionen. Dess sekreterare Gustaf Taubenfelt (död 1674; född Hansson, adlad Taubenfelt 1648 efter sina insatser i upprättandet av de westfaliska fredsdokumenterna i Osnabrück efter trettioåriga kriget) skulle senare bli en av Ulfeldts aktivaste motståndare, men höll sig ännu i bakgrunden. Sparre skulle snart tillträda en tjänst som president vid Åbo hovrätt och drog sig alltmer tillbaka. Den svenske tullmannen Peter Bergman fick fullmakt på tullnärjtjänsten i Malmö och anlände dit. Han inställde sig hos kommissarierna och begärde att få bli insatt i göromålen på tullboden för att där, med hjälp av de danska tullmännen, börja tillämpa de svenska bestämmelserna. Bland de handlingar han medförde fanns en tulltaxa som synes ha överensstämt med den som tillämpades i Sverige. Den var emellertid inte undertecknad. Kommissarierna ansåg att den därför saknade officiell prägel. Den godtogs dock för tillfället, så att en justering mot den danska tulltaxan kunde ske. Bergman hade emellertid inte medfört den väntade tullordningen, och då han dessutom hävdade att han inte lydde andra order än den svenske generaltullförvaltarens, blev kommissarierna upprörda och vägrade installera honom innan de fått skriftliga order från antingen kungen eller Stenbock. Bergman berättade senare för Stenbock hur kommissarierna trängt in honom i sammanträdesrummet och förmått honom att lämna ifrån sig tulltaxan. Han fann sig tillsvidare i kommissariernas vägran att låta honom överta ledningen av tullverksamheten i Malmö, och tjänstgjorde jämsides med Pedersen. I Stenbocks frånvaro torde kommissarierna ha försökt vinna tid i dispyterna med den skånska adeln, ty de föreslog honom att man borde komma till *ett nådigt accord* med dem. Stenbock avskedade Pedersen omedelbart efter sin återkomst. Bergman blev ensam chef över tullen i Malmö, och på kungens flerfaldiga uppmaningar medverkade han sedan aktivt till att systemet med Stora sjötullen infördes på alltfler ställen i de nyerövrade landskapen.<sup>30</sup>

En illa dold antipati mellan Stenbock och Ulfeldt kom nu klart i dagen. I delvis chifferade brev informerades Stenbock den svenske kungen om vad som förevarit och hur Ulfeldt försökt omintetgöra införandet av svenskt tullsystem. Chiffret har lösts, och det är här som aversionen mot Ulfeldt tydligast framkommer. Enligt Stenbock hade Ulfeldt påpekat att den svenska adeln en gång åtnjutit tullfrihet, men avstått

från den av fri vilja. Han hade därför menat att tullfriheten inte kunde anses som fundamentallag, ty den hade ju tillkommit som en särskild överenskommelse. Enligt Ulfeldts åsikt skulle adeln i de skånska landskapen aldrig finna sig i att betala tull, och han hade sagt att ståndet hittills varit ett fritt folk, *men nu vill man ha dem till slavar och bönder*. Han hade sagt sig själv *aldrig bli en tullnär undergiven, vill hellre bo under turken*. Stenbock skrev vidare att Ulfeldt hävdade att den skånska adeln ännu var mäktig och gärna såg att kriget återupptogs.

Även borgerskapet klagade. Man befarade att säljarna skulle söka andra marknader. Ulfeldt hade uppfattningen att de många och varandra alltför närliggande städerna i Skåne skulle hindra varandras utveckling och göra landskapet mindre lockande för adeln. Han framförde att endera dagen skulle tullnärernas orättvisa behandling av adeln resultera i att *man skulle få se ettdera tullnären eller någon av adeln bäras upp död från stranden*, berättade Stenbock.<sup>31</sup>

Ulfeldt ansåg att kommissionen hade spelat ut din roll. Han avsåg sig sin titel som geheimeråd. Man anar en viss uppgivenhet hos honom under den diskussion kommissarierna hade med Bonde när denne i juli ankom till Malmö tillsammans med Drakenhielm. Ulfeldt hade då fått medge att den tullfrihet som adeln i de nyerövrade landskapen hade åtnjutit under den danska tiden endast gällt varor till dess eget husbehov samt varor som de sänt till sina gods på Själland, medan sådant som köptes för att sälja hade belagts med den föreskrivna danska tullen.<sup>32</sup> Kungen förklarade att han inte tålde Ulfeldts agerande, och påpekade att denne borde komma ihåg att det vid Roskildeförhandlingarna hade fastslagits att tullen var ett kungligt regale. Ulfeldt ersattes i kommissionen av Christer Bonde. Kungen förklarade att om greven hellre ville leva under turken så mötte därtill inget hinder, och bäst vore det om han avlägsnades. Ulfeldt trädde därefter helt tillbaka. Bonde kunde nu ostört ta itu med en annan uppgift han hade, nämligen att tillsammans med kommissionen se till att Stora sjötullen, landtullen, acciserna och kvarntullen praktiskt inrättades samt övertyga borgarna om dessa avgifters fördelar.<sup>33</sup>

Den 22 juli lyckades Stenbock och Bonde vid ett möte i Landskrona få till stånd en uppgörelse med adeln och borgerskapet från Malmöhus, Landskronas och Helsingborgs län. Adeln accepterade införandet av Stora sjötullen, landtullen samt acciserna. Ståndets privilegium att stalla oxar och driva handel med dem bibehölls. Ulfeldt fann sig i situationen och ändrade officiellt ståndpunkt i tullfrågan. Överläggningarna med städernas borgerskap resulterade i en resolution vari fastslogs att utrikeshandeln på sträckan Helsingborg–Ystad skulle ske i Helsingborg, Landskrona och Malmö. Dessa orter blev stapelstäder. Det dittills rådande tvånget för köpmännen att betala Stora sjötullen för varor från det nya moderlandet togs bort. Ett starkt motstånd mot landtullen kvarstod, men den accepterades. Malmös borgerskap framhöll vid denna tidpunkt att det till och med var fördelaktigt, om

kungen kunde få sina inkomster tillgodosedda genom tullar och acciser. Man hoppades därigenom få lindring i övrig beskattning.<sup>34</sup>

### *Eric Ohlsson Pelberghs och Daniel Wigmans vedermödor*

Under tiden som Stenbock, Ulfeldt och Lorenz försökte sy ihop en övergång från danskt till svenskt tullsystem började sju svenska tullmän att ta sig till Malmö från Stockholm under augusti 1658. Eric Ohlsson Pelbergh, som tidigare sedan 1650 tjänstgjort vid sjölandtullkammaren Blockhusudden i Stockholm och blivit utnämnd till landtulls- och accismästare i Malmö, samt Daniel Wigman, som utnämnts till inspektor över utridarna i Skåne tillsammans med Jens Jensen (som året därpå sköts ihjäl, se ovan), for i motsats till de övriga sjövägen. Det skulle de aldrig ha gjort. Ett nytt krig mellan Sverige och Danmark stod för dörren. Karl X Gustav hade sitt högkvarter i Helsingör. Svenskarna planerade en belägring av Köpenhamn. Danskarna behärskade Öresund och farvattnen däromkring, och det var farligt att färdas till Malmö med båt.

I samband med att skötseln efter 1658 av bland annat landtullen granskades av den så kallade skånska kommissionen 1669/70 ålades Pelbergh att redogöra för hur han inlett sin tjänstgöring och skött förvaltningen av landtullen i sin egenskap av accismästare. Han förekommer inte i källorna som tjänstgörande i Malmö efter 1665 eftersom handelsmännen, bröderna Carl och Petter Paulin det året arrenderade landtullen ibland annat Malmö, och de var inte redovisningsskyldiga avseende tullpersonalen. Han anger själv att han fick frånträda sin tjänst det året. Hans redogörelse är en skildring i mörka färger om uppoffringar och vedermödor som jag här återger transformerad till nutida svenska. Ingen annan liknande redogörelse från någon tullman om den egna verksamheten i Malmö under de första svenska åren tycks ha bevarats.<sup>35</sup>

*Den 2 augusti 1658 reste jag och flera kamrater på kunglig befallning sjövägen från Stockholm ned till Skåne för att mottaga våra anförtrödda tjänster. Vi erhöll emellertid inte några 30 daler silvermynt vardera i respengar, en summa som utbetalades till andra personer, vilka senare beordrades till Skåne av kungliga kammarkollegiet. Jag anhåller därför, i djupaste underdånighet, att kammarkollegiet förunnar mig den behövliga summan av 30 daler.*

*Den 11 augusti befann jag mig tillsammans med de andra utanför Dragör. Eftersom motvind rådde och Malmö låg mittemot, frågade jag skepparen, som kände till förhållandena, om vi inte skulle kunna hyra en båt där. Han svarade jakande, vilket de övriga kan intyga. Jag gav båtsmännen en riksdaler för att de satte ut skeppsbåten och for därefter iland (i Danmark) med två köpmän. Där blev vi helt överraskande gripna och förda som fångar till Köpenhamn. Efter att i nio månader ha suttit i det värsta fångelset*



*Blå tornet blev jag utväxlad den 11 april 1659. Jag anhåller att kungliga kammarkollegiet tar denna min iråkade obekvämlighet i övertvägande och vad tidsutdräkten i Köpenhamn kostat mig sätter jag till endast (beloppet utelämnat) daler.*

*Den 15 april 1659 kom jag till Helsingör och anmälde mig tillsammans med Daniel Wigman, som samtidigt också frigivits, hos framlidne Kungl. Maj:t. Vi bad om hjälp och förplägning, men kunde inte få något, då Hans Majestät hade många andra bekymmer att tänka på. Daniel Wigman fick emellertid genom generalkommissarien Palmquists försorg i Helsingör ett månatligt underhåll av magistraten på 12 daler silvermynt, medan jag, arme man, tvangs leva på egna medel fram till den 15 januari 1660, då jag tillträdde min tjänst här i Malmö. Vad denna tid kostat mig i resor och kosthåll vet endast Gud. Jag har tvingats sälja mina kläder. Dessutom har jag måst försörja min hustru och mina tre små barn som befann sig i Stockholm under tiden. Jag ber överheten att beakta detta behjärtansvärda och anhåller om (beloppet utelämnat) daler.*

Resten av Pelberghs redogörelse är en skildring av hur han förflyttats till andra skånska städer och där dragit på sig skulder för att han gett kredit åt fattigt folk och fiskare, och tillgodogjort sig ur accisuppbörden. Han räddades från ett kännbart straff enbart genom ett personligt ingripande från provinsialinspektorn över landtullen i de skånska landskapen, Nils Arvidssons (1635–1702, adlad Hägerflycht 1675) sida. Många av Pelberghs ämbetsbröder fängslades för mindre brister än hans. Efter 1670 förekommer han inte mer i källorna någonstans.



*Fig. 3. Eric Ohlsson Pelberghs sigill. Riksarkivet, Stockholm. Författarens renritning från originalet.*

### *Malmösammansvärjningen*

Medan de svenska tullmännen kämpade för att komma fram till Malmö ägde dramatiska händelser rum runt Köpenhamn och i Malmö. Även om tullfrågan tillfälligt hade förlorat sin aktualitet i början av augusti 1658, hann inte förhållandena i de nyerovrade provinserna stabiliseras så mycket att kungens inkorporerings- och uniformitetsprogram praktiskt kunde genomföras helt. En omgestaltning ansågs i varje fall inte vara möjlig i en hast. Frågorna sköts upp till nästa riksdag.<sup>36</sup>

Karl X Gustavs grundtanke efter freden i Roskilde var att ett förbund mellan ett övermäktigt Sverige och ett försvagat Danmark skulle skapas. Danskarna ville inte gå in i någon allians på svenska villkor, varför de inledda förhandlingarna bröt samman. Övertygad om att Danmark inte ville följa fredsbestämmelserna så som han uppfattat dem, landsteg den svenske kungen på Själland den 7 augusti och gick mot Köpenhamn. Det var i samma veva som Pelbergh och Wigman anlände vid Dragör. Borgarna i den danska huvudstaden förklarade sig villiga att stödja Fredrik III under den belägring man insåg vara förestående, men de krävde och fick betydligt utvidgade privilegier, bland andra samma tullfriheter som adeln hade. Belägringen, som varade i 22 månader, nådde kulmen med svenskarnas misslyckade stormning av Köpenhamn den 11 februari 1659.<sup>37</sup> På motsatta sidan Öresund inträffade under samma period – hösten 1658 och våren 1659 – händelser, som på olika sätt hade beröringspunkter med Malmös tullväsende och Ulfeldt.

Det nya kriget med Danmark tvingade fram en modifikation av tullväsendet i Malmö. Behovet av livsmedel för krigsmaktens räkning blev stort. Soldaterna var till stor del förlagda till städerna vid Öresund, men bönderna hade visat sig vara ovilliga att föra sina produkter dit. För att stimulera tillförseln av livsmedel upphävde Karl X Gustav uppbörden av landtullen i Malmö, Landskrona och Helsingborg, men acciserna uppbars som vanligt, även om inte chefen, dvs. den svenske accismästaren Pelbergh, hade hunnit fram.<sup>38</sup> De svenska myndigheterna insåg nog också det psykologiskt lämpliga i att lindra borgerskapets bördor vid en tid då antisvenska stämningar lätt skulle kunna uppmuntras av de dansk-holländska framgångarna i sjökriget.

Att svenskarna misstänkte att något var i görningen i Malmö framgår av Taubenfelts rapporter till kungen, vari han berättar hur medlemmar av stadens råd och borgerskap besökte de skånska adelsmän som för säkerhets skull hade arresterats efter krigsutbrottet *och när någon oförvarandes är kommen in på dem, hava de hastigt fått kort i händerna, där likväl en part av dem säjes icke synnerlig pläga vara vana att det att hantera*. Snapphanar gjorde täta överfall på svenska styrkor ute på den skånska sydslätten. Revolten på Bornholm var i full gång i början av 1659. En flyende Ystadborgare berättade att han på ön av danska och holländska officerare hört att Malmö skulle ha utsatts för två kupp försök. Trots att Taubenfelt sände ut spioner, kunde han inte få detta bekräftat.<sup>39</sup>

Troligen kände bara en liten del av stadens invånare till vad som verkligen skett under senhösten 1658. Det hela var inaktuellt när en ung student av oklar anledning självmant vände sig till de svenska myndigheterna i april 1659 och avslöjade långt framskridna kupplaner som kort tidigare hade smitts med hans släkting, ägaren av Limhamns kalkbruk, Bartholomeus Mikkelsen, som ledare. Denne fångades nu in tillsammans med huvuddelen av de inblandade. Fem personer som hade haft till



uppgift att leda oppositionsgrupperna lyckades dock fly. Bland dem var den före detta danske tullmannen Herlov Sörensen.<sup>40</sup>

Förhör hölls mellan den 18 och 21 april 1659. De präglas av ”frivilliga” bekännelser, falska påståenden och motsägelsefulla uppgifter, men ett mönster i sammansvärjningen tog form. Det visade sig att flera uppslag hade diskuterats och planlagts. Mikkelsen hade under hösten 1658 haft täta förbindelser med regeringskretsar och borgerskap i Köpenhamn. Ett brev hade överlämnats till honom med erbjudande från Fredrik III om att ge Malmöborgarna samma vittgående privilegier som borgarna i Köpenhamn fått i augusti, om de medverkade till att deras stad åter föll i dansk hand. De sammansvurna var besjälade av denna tanke. Återerövringen av Malmö skulle underlätta danskarnas återtagande av resten av de förlorade provinserna. Hjälpen skulle fås av samtidigt opererande snapphanar. Det var allmänt känt att Mikkelsen och Ulfeldt var gamla goda vänner. Mikkelsen sade att Ulfeldt gett honom en muntlig beskrivning över svenskarnas stormningsplaner mot Köpenhamn och en uppmaning att förmedla denna till danskarna. Mikkelsen hade även föreslagit Fredrik III att Ulfeldt skulle få nåd mot att medverka till att fred uppnåddes mellan de stridande nationerna.<sup>41</sup>

Svenskarna fick intryck av att denna sammansvärjning skilde sig från alla tidigare kupp försök och man trodde sig se Ulfeldt bakom den. Därför tillsattes en särskild kommissorialrätt i Malmö med friherren, krigs- och hovrådet med mera, Claes Rålamb (1622–1698) i spetsen. Karakteristiskt för rättens medlemmar var deras hämndlystnad och deras önskan att svärta ner Ulfeldt. Försök att genom plågsamma förhör med de inblandade hitta bindande bevis för att han var deras ledare misslyckades. Däremot avslöjades många detaljer om kuppen. Många av de sammansvurna var köpmän i Malmö. En av dem hade bedrivit omfattande oxhandel. Som belöning för sin medverkan i kuppen hade han begärt och fått ett av Fredrik III (!) utfärdat pass in blanco för skeppningstillstånd av oxar. Den för det skånska näringslivet ofördelaktiga svenska tullpolitiken hade varit tungt vägande skäl för åtskilliga borgare att ansluta sig till de sammansvurna. Enligt flerstämmiga förhörsuppgifter skulle borgmästaren Evert Wiltfang, när han förevisats en tryckt version av Köpenhamns privilegier, ha sagt: *Det var gott vi hade sådana för stora tullens skull.* Malmököpmannen Fadder Davidsen skulle vid ett annat tillfälle ha yttrat: *Det ligger mig dag och natt i huvudet, huru vi oss de svenske skola avskudda för den svära tull och annan besvär oss uppå lägges.*

Ju mer planerna konkretiserades, desto oftare samlades kupp makarna på den före detta tullnären Niels Pedersens krog i källaren till hans bostad, vilken var sammanbyggd med stadsmuren väster om Strandporten. På portens östra sida låg tullboden. Man tänkte sig att danska trupper skulle landstiga vid Limhamn och angripa slottet och staden västerifrån. Samtidigt skulle borgarna

överrumpla garnisonen. Fredrik III:s generaladjutant Mikkel Skov sändes över från Köpenhamn för att rekognoscera. Han tog sig in i Malmö förklädd till bonde och skaffade upplysningar om garnisonens styrka samt om stadsmurens och vallarnas beskaffenhet. I närvaro av flera sammansvurna på krogen sammanställde han sina iakttagelser i två kartskisser. På dessa markerade han de murpartier han funnit vara de lämpligaste att angripa. En styrka skulle från sjösidan ta sig genom muren dels via Pedersens hus, dels genom Strandporten och en bredvidliggande port vid tullboden. Strandvakten skulle överrumplas, och därefter skulle flankeld läggas mot slottet. Av förhören framgår att man räknade med att cirka 100 Malmöbor var beredda att

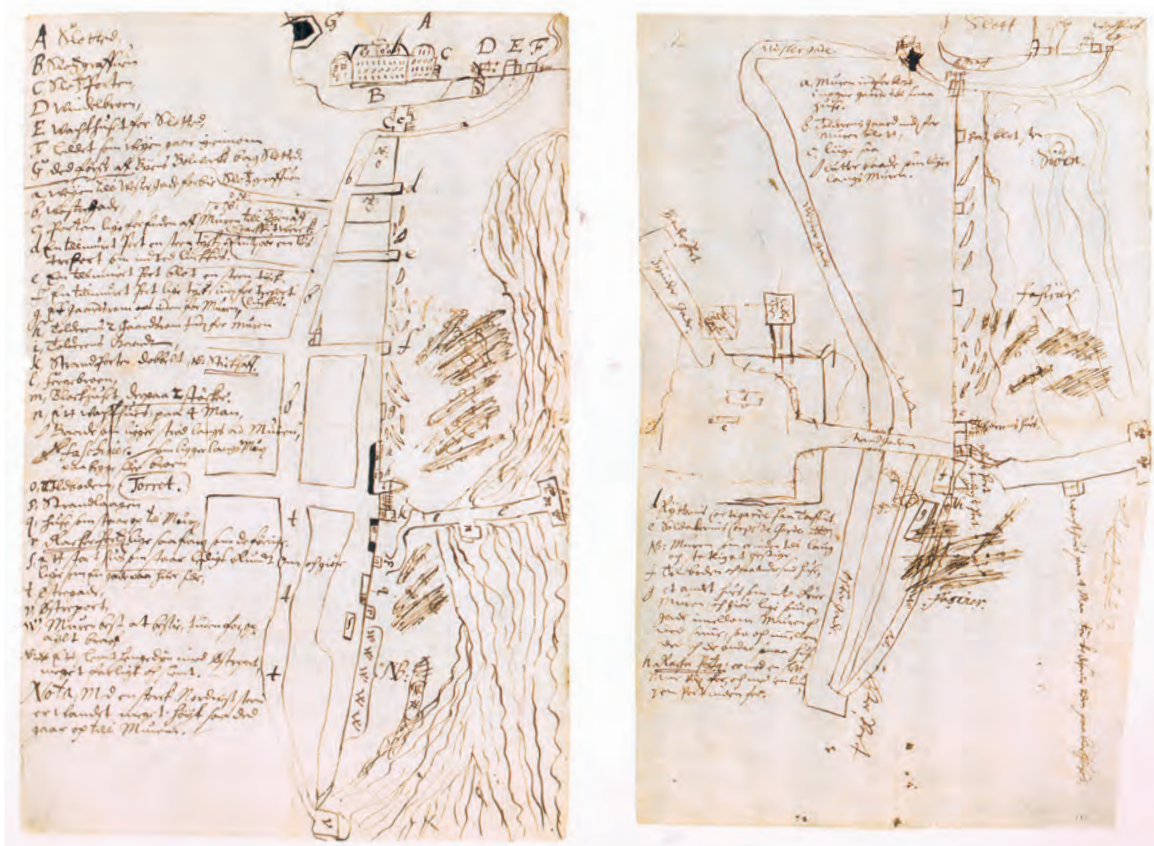


Fig. 4. Malmoes Afritz ved Strandsiden d. 24. Novbr 1658. Två varianter av de kartskisser Mikkel Skov ritade i före detta tullnären Niels Pedersens källarkrog under Malmösamansvärjningen (Danska riksarkivet, Private arkiver, Mikkel Skov, volym C 2). Streckfigurerna på stranden föreställer risknippena. Kartorna är de första som utvisar tullbodens faktiska läge. Fotona är hämtade ur verket Malmö kartor. Från 1500-talet till idag.

delta. Efter att ha skisserat operationen, smög sig Skov tillbaka och återvände till Danmark. Kuppmakarna låg gömda med vapen i hand vid två tillfällen vid juletid 1658, men de fick vänta förgäves. Av olika anledningar kom expeditionsstyrkorna aldrig fram. Några nya försök gjordes inte.

Pedersen arresterades på Mikkelsens bekännelse. Hans eget, faktiska agerande var ringa, men betydelsefullt. Han hade agerat bud mellan de sammansvurna och – framför allt – upplåtit sin lokal till dem. Han konfronterades gång på gång med alla inblandade för att dessa skulle kunna knytas till sammankomsterna, men han förnekade ihärdigt sin vetskap om andra möten än vanliga dryckeslag. Rätten betecknade honom som *en skalk* när han också bestred kännedom om Ulfeldts inblandning.<sup>42</sup>

Pedersen var den ende av de anklagade som släpptes, *eftersom Ulfeldt och många andra i staden har tagit en stor alternation av det att han blev anhållen*, skrev rätten. Man ville inte oro greven och alltför öppet avslöja att huvudintresset riktats mot honom. Flyktfara förelåg också – man hade av Ulfeldts skräddare erfarit att grevinnan Leonore Christine gjort i ordning reskläder. Bindande bevis mot Ulfeldt fanns fortfarande inte, men man höll uppsikt över Pedersen. I maj 1659 uppmanades rätten av kungen att åter fängsla honom och tortera sanningen ur honom.<sup>43</sup> Vid de nya förhören inkallades bödeln, som ”förevisade” tortyrinstrumenten. Dessa kom dock aldrig till användning. Tullnären redogjorde klart för vad han visste om Skovs och de andras besök på hans krog. Vad beträffade Ulfeldts medverkan kände han endast till vad Mikkelsen berättat för honom. Hans historia skilde sig därvidlag inte mycket från de andras.<sup>44</sup>

Rätten fick inför kungen medge att den mot Ulfeldt i stort sett endast hade Mikkelsens obevisbara utsagor, men rätten skapade samtidigt en sådan bild av vad som dittills framkommit att kungen lät sätta Ulfeldt i husarrest. Kommissorialrätten avlöstes av en ny, ledd av fyra riksråd med biträde av flera hovrättsassessorer och med magistraten närvarande under förhandlingarna. Dessa hölls som tidigare på Malmöhus slott, men var nu officiella. Rättens sammansättning var sådan som den dåvarande regeringsformen stipulerade för riksrätt, även om det då inte angavs att det rörde sig om en dylik.<sup>45</sup>

Ulfeldt insjuknade under sommaren, varför processen fick föras utan hans medverkan. Han anklagades för förräderi och delaktighet i sammansvärjningen. Alla sammansvurna inkallades åter för att intyga hans skuld. Kungens åklagare använde de brev från 1658, vari Stenbock och Bonde hade rapporterat om Ulfeldts motstånd till genomförande av svenskt tullväsende, som bevis på grevens trolöshet och otacksamhet. Rapporter om bråk mellan Ulfeldt och tullnärer på tullboden drogs också fram. Försvaret sköttes utmärkt av hans hustru Leonore Chistine, som smulade sönder de flesta argumenten. Vittnesmålen från framför allt Pedersen betecknade hon

som *snack och snack...efter Mikkelsens mun*. Alla rapporter i tullfrågan betraktade hon som grova överdrifter, ägnade att nedsvärta hennes sjuke make.<sup>46</sup>

Ulfeldt tillfrisknade inte. Rättsförhandlingarna fick slutligen hållas i hans hus vid Kansligatan/Adelgatan. Under tiden föll domarna mot kuppmakarna. Listan upptog namnen på 48 personer varav 17, däribland Pedersen, dömdes till döden. Dagen efter detta domslut meddelade kungen rätten att endast de tre mest belastade – Mikkelsen och två handelsmän – skulle avrättas. De övriga benådades och fick straffen förvandlade till fängelse eller kraftiga böter, men enligt kungens order skulle de inte underrättas om detta förrän det fjärde offret stod i tur på schavotten på Stortorget, och det var just Pedersen.<sup>47</sup>

De tre ledarna halshöggs under stor dramatik den 22 december 1659. Pedersen kastades i fängelse och fick all sin egendom konfiskerad. Senare besiktigades hans hus i avsikt att inrätta den som tullbyggnad. Dagen efter avrättningarna dömdes Ulfeldt till döden. Upplösningen blev snöplig. Förklädd till präst flydde han från Malmö innan benådningen från förmyndarregeringen hann fram på våren 1660. Han tog sig till Danmark men fängslades där och dömdes till döden för förräderi. Han lössläpptes emellertid och förde därefter ett kringflackande liv på kontinenten under de få år han hade kvar att leva. Han dog på en båt på Rhen 1664.

Man torde i Malmö länge ha talat om de avslöjade kupp försöken och den dramatiska epilogen mitt i staden, med den avsatte danske tullchefen i Malmö, Niels Pedersen, som en av huvudfigurerna. För första gången hade svenskarna fått möjlighet att tillämpa sina grundlagar i de erövrade provinserna. Kungen hade fällt dödsdomarna och utdömt de övriga straffen. Den danska lag och rätt som skåningarna garanterats i Roskildefreden gällde inte högförräderi. Svenskarna försatt inte tillfället att visa vem som var skåningarnas verkliga herre.

Slutlig fred med Danmark slöts i Köpenhamn 1660. I Malmö sammanträdde 1662 en regeringskommission med representanter för de tre högre stånden och resultatet blev *Malmö recess* där de skånska landskapen fick stadfästelse på sin *vanliga rätt, lag, gamla privilegier och rättigheter såvida de inte stred mot svenska grundlagar*. Svensk lag skulle tillämpas i de fall inga motsvarande danska bestämmelser fanns. Städerna fick också rätt att skicka representanter till den svenska riksdagen. Ett annat av recessens resultat blev att Stora sjötullen, Lilla tullen och acciserna infördes omedelbart.

*Noter*

- <sup>1</sup> Birck 1922, sid. 130, 169.
- <sup>2</sup> CCD 4, sid. 555 ff.
- <sup>3</sup> CCD 6, sid. 9; Fridericia, sid. 170 ff.
- <sup>4</sup> CCD 4, sid. 196–200, 365; CCD 6, sid. 194 ff. 326 ff.; Birck 1920, sid. 125–128.
- <sup>5</sup> MSU, sid. 120–123; MSA Magistratens arkiv, ink. skriv. 15/6 1600, vol. A:136.
- <sup>6</sup> MSU, sid. 133–135.
- <sup>7</sup> Fridericia, sid. 47–49; Birck 1920, sid. 156–157.
- <sup>8</sup> Poulsen, sid. 32; Molbech, sid. 330–331.
- <sup>9</sup> Fridericia, sid. 107 ff.
- <sup>10</sup> Ibid., sid. 13–19.
- <sup>11</sup> Ibid., sid. 141–160.
- <sup>12</sup> Molbech, sid. 414–427; Poulsen, sid. 50–57.
- <sup>13</sup> Freden i Roskilde, sid. 1–2.
- <sup>14</sup> Ibid., sid. 57–89; Tomner, sid. 45; Rosén 1946, sid. 254 ff.
- <sup>15</sup> Fredstraktaten, tryckt i: Freden i Roskilde, sid. 128–141.
- <sup>16</sup> Rosén 1944, sid. 18 ff.; Almquist, sid. 7.
- <sup>17</sup> Bondes relation, tryckt i: HSH VI, sid. 85 ff.
- <sup>18</sup> Bergström 1952, sid. 71, 128–129; Dens. 1954, sid. 51; Dens. 1958, nr 896; Danske Magasin III R I, sid. 269; Ludvig Lorenz till Stenbock 28/4 1658, Sk. komm. 1658:1.
- <sup>19</sup> Molbech, sid. 436 ff.; Bellander, sid. 37.
- <sup>20</sup> Instruktionen för skånska kommissionen 15/2 1658, tryckt i: Samlingar...I, sid. 13 ff.; Erlandsson, sid. 31; Rosén 1944, sid. 70 ff.; Dens. 1946, sid. 256–258.
- <sup>21</sup> Samlingar...I, sid. 17–18.
- <sup>22</sup> Erlandsson, sid. 31.
- <sup>23</sup> Efter Roskilde fred, sid. 178–179; Förslaget tryckt i: Samlingar...1869, sid. 82 ff.
- <sup>24</sup> Fabricius, sid. 66; Stenbock till Karl X Gustav 8/4 1658, Gen. guv. skriv.; Karl X Gustav till Bonde 8/7 1658, Gen. guv. skriv.; Efter Roskilde fred, sid. 180 ff.; Samlingar...1869, sid. 92; Ersgård, sid. 194–195.
- <sup>25</sup> Sk. komm. till Karl X Gustav 22/4 1658; Sk. komm. 1658:1.
- <sup>26</sup> Karl X Gustav till Stenbock 27/4 1658, Kungl. brev, Ggka; MSU, sid. 155.
- <sup>27</sup> Ludvig Lorenz till Karl X Gustav 28/4 1658, komm. till Karl X Gustav 29/4 1658 samt komm.:s resolution 30/4 1658, Sk. komm. 1658:1.
- <sup>28</sup> Karl X Gustav till komm. 6/5 1658, Kungl. brev, Ggka.
- <sup>29</sup> Ludvig Lorenz till komm. 13/5 1658 samt komm. till Karl X Gustav samma dag, Sk. komm. 1658:1.
- <sup>30</sup> Fabricius, sid. 71; Skrivelser till Stenbock från Taubenfelt och komm. 3/6 1658, Sk. komm. 1658:1; Peter Bergman till Stenbock 3/6 1658, Skriv. från åtskilliga myndigheter och ämbetsmän, Ggka; Stenbock till Karl X Gustav 8/7 1658, Gen. guv. skriv.
- <sup>31</sup> Stenbock till Karl X Gustav 10/6, 13/6 och 17/6 1658, Gen. guv. skriv.
- <sup>32</sup> Samlingar...VI, sid. 39–40; Stenbock till Karl X Gustav 24/6 1658, Gen. guv. skriv.
- <sup>33</sup> Karl X Gustav till Stenbock 25/6 och 27/6 1658 samt till Bonde 8/7 1658, Kungl. brev, Ggka; HSH VI, sid. 35 ff.
- <sup>34</sup> Stenbock och Bonde till Karl X Gustav 23/7 1658, Sk. komm. 1658:1; Bondes och Stenbocks resolution för Malmö, Landskrona och Helsingborg 22/7 1658, Ank. brev; HSH VI, sid. 123–124.

- <sup>35</sup> Detta avsnitt baseras helt på Pelberghs förklaring 28/2 1670, ÄK, Sk. komm. 1669/70 629, vol. G.
- <sup>36</sup> Rosén 1944, sid. 78–79.
- <sup>37</sup> Freden i Roskilde, sid. 164 ff.; Fridericia, sid. 354 ff.
- <sup>38</sup> Generalinspektör Crispin Flygge till borgmästare och råd i Malmö 14/11 1658, Ank. brev; Stenbocks ämbetsberättelse 1662, NHSH XXXI, sid. 329 ff.
- <sup>39</sup> Efter Roskilde fred, sid. 210, sid. 215 ff.
- <sup>40</sup> Förhörsprotokoll 18/4 1659, ÄK 40:2.
- <sup>41</sup> Förhörsprotokoll 18/4–21/4 1659, ÄK 40:1, 40:2.
- <sup>42</sup> Förhörsprotokoll april–maj 1659, ÄK 40:1, 40:2, 41:1 Lit A, 41:4; Danske Magasin III R I, sid. 260–274; Kommissorialrättens memorial till Kungl. Maj:t 29/4 1659, ÄK 40:2.
- <sup>43</sup> Efter Roskilde fred, sid. 233–243; Memorial från Karl X Gustav till kommissorialrätten 17/5 1659, ÄK 40:2.
- <sup>44</sup> Förhörsprotokoll 10/5 1659, ÄK 40:1 och 12/5, ÄK 41:4.
- <sup>45</sup> Nyström, sid. 4.
- <sup>46</sup> Rättens anklagelseskrifter och förhörsprotokoll september–november 1659, ÄK 41:2, 41:3.
- <sup>47</sup> Diverse handlingar 7/12 1659 och Karl X Gustavs resolution till rätten 8/12 1659, ÄK 41:2.



## *Källor och litteratur*

### **Otryckta källor**

#### *Svenska riksarkivet:*

Skrivelser från generalguvernören över Skåne, Halland och Blekinge till Kungl. Maj:t 1658–59 (Gen. guv. skriv.).  
Skånska kommissionen 1658 (Sk. komm.).  
Äldre kommittéarkiv (ÄK).

#### *Danska riksarkivet:*

Private arkiver, Mikkel Skov, volym C 2.

#### *Landsarkivet i Lund:*

Skånska generalguvernementskansliets arkiv (Ggka):  
Kungliga brev med bilagor.  
Skrivelser från åtskilliga myndigheter och ämbetsmän.

#### *Stadsarkivet i Malmö:*

Magistratens i Malmö arkiv:  
Ankomna brev.

### **Tryckta källor**

”Christer Bondes berättelse om Skånes, Hallands och Blekinges tillstånd strax efter dessa landskapers afträdande till Sverige” (i: *Handlingar rörande Skandinaviens historia, del VI*. Stockholm 1818) (HSH VI).  
Corpus Constitutionem Danice. *Forordninger, recesser og andre kongelige breve etc. 1558–1660*, 1–6, udg. V. A. Secher. København 1887–1918 (CCD).  
Danske Magasin III R I.  
”Handlingar hörande till Skånes historia under öfvergångstiden 1658–1700” (i: *Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning*, utg. af Föreningen för Skånes fornminnen och historia genom M. Weibull 1868, Lund 1869) (Samlingar...1869).  
Malmö stads urkundsbok, utg. L. Weibull, Malmö 1901 (MSU).  
Efter Roskilde fred. Ur *Skånska kommissionens och G. Taubenfelts brev till Kungl. Maj:t 1658–1660*, utg. av L. Weibull (Historisk tidskrift för Skåneland 1903).  
Stenbock, G. O., ”General-Guvernören öfver Skåne, Halland och Blekinge, Grefve Gustaf Otto Stenbocks berättelse af år 1662” (i: *Nya handlingar rörande Skandinaviens historia XXXI*, Stockholm 1850) (NHSH).  
Tykesson, Tyke (red.), *Malmö kartor. Från 1500-talet till idag*, Malmö 2003.  
”Urkunder och handlingar till öfvergångstidens historia” (i: *Samlingar utg. för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening* af M. Weibull, del I 1874 och del VI 1877) (Samlingar...I, VI).

**Litteratur**

- Almquist, J. E., *Svensk rätts införande i de under 1600-talet med Sverige inkorporerade danska och norska provinserna* (Svensk Juristtidning 1937).
- Bellander, Ulla, *Boken utan namn*, Malmö 1916.
- Bergström, Gunnar, "Corfitz Ulfeldt och den skånska adelns tullprivilegier" (i: *Malmö förminnesförenings årsskrift 1954*).
- Dens., *Stora sjötullen och Lilla tullen i Skåne, Halland och Blekinge samt på Gotland 1658–1765*. Biografiska anteckningar. Lund 1958 (Stencil).
- Dens., *Toldvæsenet i Skåne omkr. 1650–60* (Dansk toldtidende 3, 1952).
- Birck, L. V., *Rigets offentlige Formaal og Indtegeter i Middelalderen og under Adelsvælden*, København 1922.
- Dens., *Told og Accise*, København 1920.
- Erlandsson, A., *Skånska generalguvernementet 1658–1693 och dess arkiv*, Lund 1967.
- Ersgård, Hans, "Stadens historia 1658–1718" (i: *Malmö stads historia II*), Malmö 1977.
- Fabricius, K., *Skaanes Overgang fra Danmark til Sverige, del 1*, Lund och København 1955.
- Fridericia, J. A., *Adelsvældens sidste dage*, København 1894.
- Molbech, C., "Om Corfitz Ulfeldt som landsforræder, og om hans politiske Charakter og Handlinger" (i: *Dansk Historisk Tidsskrift R I 3*, 1842).
- Nyström, K., "Corfitz Ulfeldt och Malmösammansvärjningen 1659" (i: *Ale nr 3*, 1968).
- Poulsen, B., *Træk af Leonora Christine og Corfitz Ulfeldts liv og levned I*, København 1979.
- Rosén, Jerker, "Skånska privilegie- och reduktionsfrågor 1658–1686" (i: *Skrifter utgivna av kungl. humanistiska vetenskapsamfundet i Lund XXXVIII*), Lund 1944.
- Dens., "Statsledning och provinspolitik under Sveriges stormaktstid. En författningshistorisk skiss" (i: *Scandia 1946*).
- Tomner, Lennart, "Stadens historia 1500–1568" (i: *Malmö stads historia II*), Malmö 1977.
- Weibull, C. G., "Freden i Roskilde. Aktstycken och framställning" (i: *Historisk tidskrift för Skåneland 3, 1908–1909*).

# Malmö Stads Adresskalender

## 100 år av registrering

AV CHRISTIAN KINDBLAD

Vad är en adresskalender? Frågan är berättigad då det är 55 år sedan den senaste årgången kom ut. Det är inte en telefonkatalog även om det finns både adress och telefonnummer, det är inte ett handelsregister även om det finns yrkes-, företagar-, och aktiebolagsregister. Den var inte avsedd för privatpersoner utan var främst en oundgänglig del av vardagen bland stadens företag och förvaltningar.



*Fig. 1. Den första Malmökalendern från 1861 på 192 sidor och den näst sista och tjockaste från 1957 på 1480 sidor. Den sista kalendern från 1961 var betydligt nerbantad.*

*Malmö Stads Adresskalender* utkom under åren 1879 till 1961. Dock saknas några årgångar. Sista årgången hade nummer 73, men det kom bara ut 69 årgångar. Det blev lite märklig numrering på slutet. På 1880-talet kom den bara ut vartannat år. Dessutom slog man ihop några årgångar på 1920-talet. I slutet av artikeln finns en komplett lista på kalendrarna.

Förutom *Malmö Stads Adresskalender* kom det även ut några spridda kalendrar under olika namn på 1860-talet. Under åren 1912–1916 kom det dessutom ut fem kalendrar under namnet *Adresskalendern för Malmö, Limhamn och Arlov*.

Malmö var långt ifrån först med en adresskalender i Sverige. *Stockholms Adresskalender* kom ut åren 1834–1974. Göteborg fick sin första kalender 1848. Även mindre städer fick med tiden egna kalendrar, Kristianstad, Lund, Eslöv, Trelleborg och så vidare. Kalendrarna blev med åren tjockare, dyrare och allt mer otympliga. De slutade komma ut under 1960-talen och under 1970-talet var de alla borta.

Malmö kalender innehöll, när den väl funnit sin form: adressavdelning, nyfikenhetsregister, bransch- och yrkesregister, kalenderavdelning, folkmängdstabeller, register över handelsfirmor, aktiebolag och ekonomiska föreningar, fastighetsavdelning plus register, tabeller och planer. Idag kan vi få det mesta av denna information från Internet på ett ögonblick, men Internet har bara funnits sedan 1990-talet.

## *De första kalendrarna*

C. Sonnenstein Wendt blev den första utgivaren av en adresskalender i Malmö. Förordet lyder:

Det försök till en kalender för Malmö Stad, som härmed överlämnas i allmänhetens händer, framträder utan alla anspråk. Stadens hastiga tillväxt och utveckling under sednaste årtionde i anseende till handel, industri och befolkning, och det för varje dag ökande antalet af resande och främlingar, som tillföres staden genom jernbanan och den lifliga ångbåtstrafiken, har gjort det önskligt, att äfven för Malmö, såväl som för Stockholm och Göteborg, och de flesta större städer i utlandet, äga en dylik hjälpreda för vinnande af upplysningar om stadens administration, inrättningar, befolkning och öfriga förhållanden. Saknaden af en sådan kalender har också länge varit känbar, och utgifvaren har efter bästa förmåga, dertill uppmanad från flera håll, sökt att genom detta arbete afhjelpa denna brist.

Naturligt är, att att dyligt kalender-arbete mindre än andra skrifter kan undgå brister och felaktigheter. Hvarje dag som går medför förändringar i det bestående,



Fig. 2. En hylla på Malmö Stadsarkiv.

och den tid, som erfordras för samlandet och utarbetandet af materialier jemte arbetets tryckning, är tillräckligt för att gör åtskilligt af det en gång nedskrifna icke mera gällande. Utgifvaren hoppas dock, att hans arbete i det hufvudsakligaste skall befinnas riktigt; de flesta felaktigheterna äro tvifvelsutan att finna i Adress-Kalendern, men till sin ursäkt har utgifvaren att anföra, dels att denna afdelning af kalendern är utarbetad efter sednaste mantalsuppgifter, hvari flera förändringar under tiden inträdt, äfvensom handstilarne däri ofta äro otydliga, dels att den oreda och förvirring, hvari husnumreringen i staden för närvarande befinner sig, gjort det alldeles omöjligt att vid bostädernas angifvande undvika fel.

Till alla dem, som genom upplysningars beredvilliga afgifvande, och detta ofta icke utan stort besvär, möjliggjort arbetets åstadkommande, får utgifvaren härmed aflägga sin ödmjuka och förbindliga tacksamhet.

Malmö i Aug. 1861.

C. Sonnenstein Wendt.

Det är anmärkningsvärt att han använder halva förordet för att ursäkta fel och brister. Röran med gatunummers skulle komma att lösas på hösten 1864. Då gick staden över från tomtnummer till gatunummer och det blev betydligt lättare att orientera sig i staden. Han nämner ”jernbanan” som ju bara var fem år gammal när kalendern utgavs.

Kalendern inleddes med en historik över Malmö, därefter kom en liten handelskalender, här kan man läsa att Malmö hade 61 fabriker med 1 256 arbetare och ett tillverkningsvärde av 2 382 772 Riksdaler. Ordet fabrik används här om företag som ibland bara har en anställd, bland annat en vagnfabrik, en tändsticksfabrik och en kortfabrik. Några fabriker hade betydligt fler anställda, bomullsspinneriet hade 202 anställda, två tobaksfabriker hade tillsammans 200 anställda. Därefter följer den rena kalenderavdelningen med hela stadens administration. Denna följs av adresskalendern. Skriften avslutas med en fyllig annonsavdelning.

Carl Johan Sonnenstein Wendt var byråskrivare vid Statens Järnvägar i Malmö och hade redan utgivit en del skrifter, dock i helt andra ämnen. Då han tidigare arbetat som farmaceut, gav han ut arbeten inom detta område, men sedan ägnade han sig åt kyrkohistoria, främst om reformationen.

Kalendern blev inte någon lysande affär och han försvinner från Malmös horisont. Eventuellt reste han till Amerika.

Nästa kalender utkom 1868, utgiven av C. A. Hellborg och J. B. Westenius. De båda herrarna var tidningsmän, Hellborg boktryckare och utgivare av Malmö Handels- och Sjöfarts-Tidning som åren 1868–69 redigerades av J. B. Westenius. Westenius blev senare redaktör och utgivare av tidningen Framåt åren 1871 till 1883, med bland annat August Palm som medarbetare. Han var även en stor nyk-



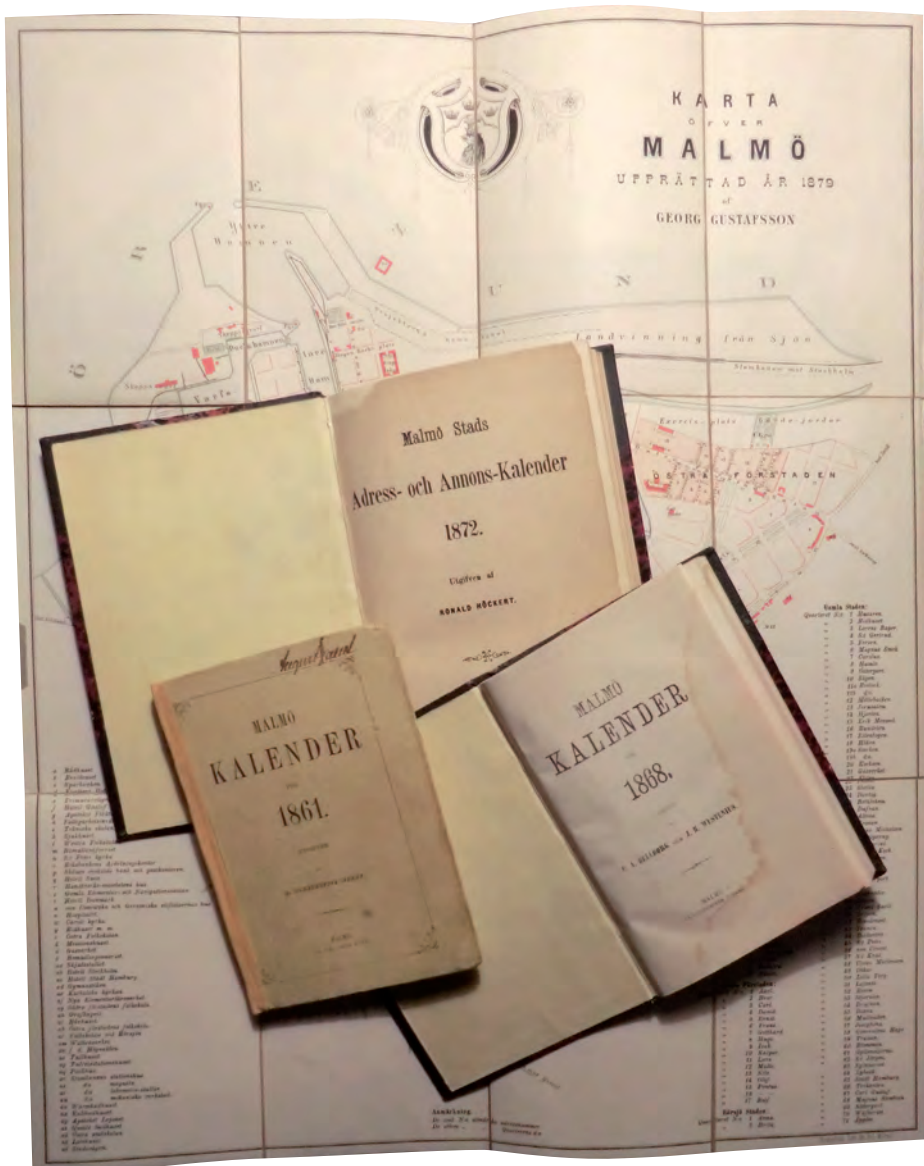


Fig. 3. De första adresskalendrarna var inte omfattande. Kartan följde med 1879 års kalender.

terhetsivrare, något han fått med sig från upplevelser i sin barndoms Halland. Han reste för Sveriges goodtemplarorden runt i Amerikas Svenskbygder och höll föredrag om nykterhet.

Kalendern följer Sonnenstein Wendts exempel, men är något fylligare och har fler annonser.

Utgivare av 1872 års *Malmö Stads Adress- och Annonns-Kalender* var Ronald Höckert. Han har radikalt ändrat på kalenderns innehåll och uppställning. Först, adresskalender, sedan yrkesregister och slutligen annonsavdelning med en särskild avdelning för annonser från Köpenhamn. Annonserna tar upp drygt halva kalendern. Denna fördelning borde ha gjort den lönsam, men kanske inte så användbar.

Slutligen den sista av de tidiga kalendrarna. Den utgavs av C. J. Odin och Johan A. Nilsson och kom 1873. Den följer Höckerts kalender med adressregister, yrkesregister och annonsavdelning på inte mindre än 128 sidor av totalt 197 sidor.

## *Malmö Stads Adresskalender*

Så är vi framme vid Malmö Stads Adresskalenders första årgång. Det skulle bli totalt 70 årgångar innan den lades ner. Sex år efter Höckert kom J. G. Hedbergs förlag ut med sin kalender. Den var tänkt att bli årlig men kom bara ut med fem årgångar fram till år 1900. Därefter blev det mer ordning även om den även på 1920-talet missade några årgångar.

Johan Gustaf Hedberg (1840–1925) var född i Örebro och efter flera anställningar som bokhandlare runt om i landet var han 1870–1882 innehavare av J. A. Ljunggrens bokhandel i Malmö. Därefter var han verksam som förläggare i Malmö.

Hedberg var ordförande i Malmö spritförsäljnings AB, från 1896 ledamot i centralstyrelsen och kassadirektör i AB Skånska Handelsbanken och dessutom ledamot av Malmö stadsfullmäktige 1887–1902.

J. G. Hedbergs förlag gav bland annat ut ”Freja: illustrerad skandinavisk modetidning” (svensk upplaga av den tyska ”Die Modenwelt”) 1873–1907. Han var utgivare av Malmö Stads Adresskalender 1879–1916.

Grunden i alla dessa kalendrar var i princip den samma, även om det gjordes en mängd ändringar och förbättringar genom åren.

Jag presenteras här kalenderns olika avdelningar. Att innehållet får ta stor plats är därför att jag vill göra reklam för Adresskalendern som en fantastisk källa att ösa information ifrån. Om du är släktforskare eller söker information om företag med mera, så kan du finna det här.

**Lorentz Iversson,**  
Klensmed-Mästare,  
N:o 14, Altonagatan N:o 14,  
(nära vid hörnet af Stora Nygatan.)  
rekommenderar sig i allmänhetens åtanka, till verkställande af allt, som till yrket hörer såsom: **Byggnads-Smiden, Dykfrja- och Konstgjorda Låsar,** af alla dimensioner, Kassaskåp, Dörr- och Portstängare, Handsk-sybord, samt Jeruplåt-arbeten m. m., allt med största accuratess, skyndsamhet och billighet.

---

**Klädes-Fabriken,**  
N:o 40, Malmborgsgatan N:o 40,  
rekommenderar sin tillverkning af  
**Kläden, Dofflar, Korderoner**

---

**M. G. RYDBERG,**  
N:r 43, Östergatan,  
har fabrik för tillverkning af  
**Handskar och Skinn,**  
samt sysselsätter sig med  
**Kommissions-, Speditions- och Inkassoaffärer.**

---

**Speditions-  
och  
Kommissions-Affärer**  
utföras billigt och prompt af expeditören för  
de emellan Malmö och Köpenhamn dagligen  
trafikerande ångbåtarne  
Vägmästare **B. TH. PETERSON.**

---

**M. S. KOBBS SÖNERS**  
**Kommissions-Lager i Malmö.**  
Ständigt lager af Bosättnings-Artiklar, såsom:  
Franska, Engelska & Svenska Porsliner.  
Franska, Belgiska, Böhmiska, Engelska &  
Svenska Glasvaror.  
Engelskt Plaiter.  
Engelska lackerade Brickor & Brödkorgar.  
Engelska & Svenska Knifvar.  
Engelska Säng-, Res- & Häst-Filtar.  
Engelska Piqué-Sängtäcknen.  
Engelska & Tyska Ylle-Bordtäcknen.  
Irlands hellinne Golf-, Bord-, Säng- & Dörr-  
Mattor, stort urval.  
Engelska och Tyska Vaxduks-Mattor,  
samt Théer af de vanliga blandningarna.  
Canton

---

**F. SAUER,**  
N:r 16, Södergatan N:r 16.  
rekommenderar sin  
**BAKSTUGA,**  
jeme  
**Hårklippning,**  
äfvensom sitt väl sorterade lager af de  
finaste In- och Utländska Parfymer, Poma-  
dor, Hårolja, Hårvax ock äkta Eau de Co-  
logne, Vinaigre, extrakt Vegetall Rose, Eau  
Athenienne, Tandelixir, Aromatiskt Tand-  
pulver af L. Villmans i Stockholm tillverk-  
ning; Handspeglar, Hårborstar Klädesborstar,  
Hattborstar, Tandborstar, Kammar samt fina  
och ordinära Tvåler. Derjemte försäljas  
torra Cigarrer af in och utländska tillverk-  
ningar, Rök- och Tuggtobak till fabrikspriser  
samt Pipor och Cigarrmunstycken, allt till  
billiga priser hos  
**F. Sauer,**  
Södergatan N:o 16.

Fig. 4 och 5. Två annonsuppslag ur 1861 års kalender.

## *Kalenderavdelningen*

Kalenderavdelningen upptog ”statens och stadens officiella och allmänna verk, kyrkliga institutioner, även frireligiösa, undervisningsanstalter, ordenssamfund och ideella föreningar, välgörenhetsstiftelser, under Magistratens, Drätselkammarens och Läroverken stående fonder och donationer, självhjälps-, understöds-, politiska- och andra föreningar av skilda slag”. Här finns alltså bland annat alla stadens fonder uppräknade med ändamål och regler. Styrelsen för Slagthuset, Lotsverkets kontorspersonal, detektiva polisens ledning med mera, med mera.

## *Adressavdelning*

Denna är uppställd som en vanlig telefonkatalog, förutom att den tar upp en hel del personer som inte har telefon! Den är alltså betydligt mer användbar än telefonkatalogen. Det gällde att ha koll på vilket yrke den person man sökte hade för tillfället. Den är, liksom telefonkatalogen på sin tid, uppställd i bokstavsordning, först efter efternamnet och därefter yrket. Förnamn användes sparsamt och ofta står det bara initialer. Adresskalendern hann läggas ner innan du-reformen gjorde sitt inträde i slutet av 1960-talet och reformerades därför aldrig.

## *Handels-, Aktiebolags- och Föreningsregister*

Här finner man alla handelsbolag i Malmö, därefter alla aktiebolag med aktiekapital, ändamål och styrelse. Därefter följer föreningsregistret, även detta med ändamål och styrelser.

## *Yrkesregister*

Uppställt i klassisk ordning men med rubriker som speglar tiden, Borstfabriker, Bresiljefabrik, Brodöser, Ekiperingsaffärer för sjömän, Byxhyängslefabrik och Pistolmed. Även rubriken Skrivmaskiner kan väl sägas vara exotisk i vår tid.

## *Personalregister/Nyfikenhetsregister*

Ordet Nyfikenhetsregister behöver förmodligen förklaras, det var ett gaturegister där man kunde slå upp gatans nummer och se vem som bodde på, eller drev verksamhet på adressen – praktiskt! Dock var inte alla stadsdelar och gator med i registret. Staden inom broarna var till allra största delen representera, med bodde man i en gränd så kom man inte med. Alltså saknades uppgifter för Södra och Norra



64

(64)

Uti

**C. A. Andersson & C:s**

**BOKTRYCKERI**

i Malmö,

**33. Rundelsgatan 33.**

(midtemot Djeknegatan i närheten af S:t Petri kyrka)

emottagas beställningar å allt slags

**Bok- och Accidenstryck,**

såväl med fraktur- som antika-stilar.

Ferm expedition, vackert arbete och billiga priser utlofvas.

Jernvägsfraktsedlar, Sjöconnoissementer, Hyreskontrakter och Utslagsblanketter finnas till

65

(65)

Hvitglaserade

**Kakelugnar!**

Undertecknad rekommenderar sig här i Staden samt i Orten, med utmärkt vackra **Kakelugnar**, nya **Ornamenter** till runda och fäta Ugnar, till de mest billiga priser.

Malmö i December 1871.

**G. E. PETERSEN,**  
Kakelugnsmakare.

77

76

(76-77)

**Davidshall.**

Detta i stadens Södra del beägnade utvårdshäus innehåller utom en väl anlagd Trädgård,

Restaurationer, Sveitzerie, Concertsal, Kägelbana,

Paviljonger för lutna sällskaper,

EN MINDRE TEATR I TRÄDGÅRDEN,

hvari gifvas Conserter och Teatrföreställningar under Sommaren.

**Utmärkt Kök, goda Viner Spirituosa, alla slag, till billigaste priser.**

**DAVID LENANDER.**

Fig. 6 och 7. Annonser ur 1872 års kalender. Här träffar vi på en bekant, C. A. Anderssons & Co. boktryckeri har även tryckt den bok du nu håller i din hand!

Rörsjögränd, Norregränd, Vallagränd, Petersgränd och Långgårdsgränd. I de stadsdelar som låg närmast den gamla staden, Östra, Södra och Mellersta förstäderna, gjordes ett urval av främst de större gatorna, ”Detta register upptager i resp. fastigheter bosatta, vilkas förekomst i registret ansetts vara av intresse för allmänheten”, står det i 1953 års kalender.

En stor förändring inträffade 1913, då Malmös gatunummer åter skulle reformeras. Fram till hösten 1864 hade man använt gårdsnummer, därefter gatunummer. Dock ansågs numreringen ha blivit ologisk under åren. Nu skulle numret följa fastigheten och därmed fick staden en mängd nummer med tillägget A, B, C osv. för husens olika uppgångar. För några gator ändrades även jämn och ojämn sida, som till exempel på Östra Förstadsgatan. Någon större logik blev det nog inte i alla fall. Kungs- och Drottninggatorna tillhör samma stadsdel och kommer ur samma stadsplan, men Kungsgatan numreras från Kaptensgatan mot Värnhem, medan Drottninggatan numreras tvärtom. Södergatan börjar sin numrering vid Rådhuset för jämna nummer, men i gatans början vid ”Ohlssons hörna” för ojämn, för att ta några exempel.

Då Limhamn inkorporerades 1915 kom gaturegistret med som bihang samma år, medan Västra Skrävlinge, Fosie och Husie införlivades i huvudtexten samma år de inkorporerades med Malmö. Dock ändrades en mängd kvarters- och gatunamn i samband med inkorporeringarna. Alla dubbleringar byttes ut i de nya församlingarna.

### *Fastighetsregister*

Ur 1902 års kalender: ”Förteckning öfver inom Malmö stad och dess område befintliga fastigheter efter deras läge inom hvarje särskild stadsdel, deras tomt- och adressnummer samt egare äfvensom de år 1902 dessa fastigheter åsatta bevillnings-taxeringsvärden.” Det säger väl allt.

### *Tryckningen*

Kalendern trycktes hos Stenström & Bartelson Boktryckeri AB under 68 år, från 1883 ända till sista årgången 1961. Endast de två första årgångarna trycktes på Forsell & Lundgrens tryckeri. Stenström & Bartelson som åtog sig att trycka kalendern, med de speciella maskiner och den speciella kunskap som krävs, måste ha bestämt sig ganska snart för att specialisera sig på just kalendertryck. Tyvärr kan jag ingenstans hitta uppgifter om hur stor upplaga kalendern haft genom åren.





## *Kioskbolaget*

Från 1917 tar Malmö Kioskbolag över utgivningen. Det sker i eget bolag, *Malmö Stads Adresskalender*. Ur *Malmö Nya Kioskbolag 1908–1933*:

Redigeringen av Malmö Stads Adresskalender är en stor apparat och densamma påbörjas i september. Följande år i mars föreligger kalendern färdig. Denna bok har under de åtta år vi utgivit densamma förbättrats betydligt och är numera en oundgänglig uppslagsbok för varje affärsman i Malmö. Årets upplaga är den fyrtiofemte årgången av denna gamla gedigna publikation. Föreståndare för redigeringsavdelningen är Herr Sven Ohlsson.

## *Kartor*

Redan i den första kalendern från 1861 fanns det en karta över hela Malmö. Det blev ett stående inslag i samtliga kalendrar, att ha med en aktuell karta. Dessa gavs ofta ut separat, förstärkta med väv och vikta i en prydlig bok.

## *Adresskalendern för Malmö, Limhamn och Arlöv*

Kring åren för första världskriget kom det ut en konkurrerande kalender. Det var Julius Nielsén, boktryckare, faktor och föreståndare vid Sydsvenska Kliché- och Tryckeri AB på Östra Tullgatan 3 i Malmö, som gav ut fem kalendrar under åren 1912 till 1916. Kalendrarna inleddes med nyfikenhetsregister, fortsatte med kalenderavdelning, aktiebolagsregister, adressavdelning, adressavdelning för Arlöv, fastighetsavdelning, adressavdelning för Limhamn och slutligen yrkesregistret.

## *Slutord*

Idag när Internet helt tagit över denna typ av ständigt förändrade uppgifter och data, skulle jag fortfarande vara glad om Malmö Stads Adresskalender fanns kvar i tryckt version! Det jag finner på Internet är dagsfärska uppgifter, men var låg ett visst företag 1978 eller 2005? Det finns ingen historia på nätet, det går aldrig att gå bakåt i en digital telefonkatalog och andra register. Allt mellan 1961, då den sista tryckta kalendern kom ut och till igår, är borta.



*Fig. 10. Kioskbolagets kontor på Stora Nygatan 13. Fotograf: Hugo Cederberg. (EVS).*





**F. H. KOCKUMS**  
**TOBAKS FABRIKS AKTIE BOLAG**  
MALMÖ.

FABRIKEN ANLAGD  
1772.

REKOMMENDERAR  
SIN ATILLVERKNINGAR AF  
**CIGARRER, SNUS, SPUNNEN & KARDUS**  
**TOBAK.**

DEN ENDA  
SILVERMEDALJ  
UTDÅLD FÖR  
**TOBAK**  
Å EXPOSITIONEN I  
STOCKHOLM  
1866.

PRISBELÖNT  
Å  
VERLDSEXPOSITION  
**PARIS 1851**  
&  
**LONDON 1862**

Fig. 12. Annon från 1896 års kalender.

*Register över Malmökalendrar*

År	Utgivare	Årg.
1861	C. Sonnenstein Wendt	-
1868	C. A. Hellborg och J. B. Westenius	-
1872	Ronald Höckert	-
1873	C. J. Odin och Joh. A. Nilsson	-
1879	J. G. Hedbergs Förlag	1
1881	J. G. Hedbergs Förlag	2
1883	J. G. Hedbergs Förlag	3
1886	J. G. Hedbergs Förlag	4
1888	J. G. Hedbergs Förlag	5
1890	J. G. Hedbergs Förlag	6
1891	J. G. Hedbergs Förlag	7
1892	J. G. Hedbergs Förlag	8
1893	J. G. Hedbergs Förlag	9
1894	J. G. Hedbergs Förlag	10
1895	J. G. Hedbergs Förlag	11
1896	J. G. Hedbergs Förlag	12
1897	J. G. Hedbergs Förlag	13
1898	J. G. Hedbergs Förlag	14
1899	J. G. Hedbergs Förlag	15
1900	J. G. Hedbergs Förlag	16
1901	J. G. Hedbergs Förlag	17
1902	J. G. Hedbergs Förlag	18
1903	J. G. Hedbergs Förlag	19
1904	J. G. Hedbergs Förlag	20
1905	J. G. Hedbergs Förlag	21
1906-07	J. G. Hedbergs Förlag	22
1907-08	J. G. Hedbergs Förlag	23
1908-09	J. G. Hedbergs Förlag	24
1909-10	J. G. Hedbergs Förlag	25
1910-11	J. G. Hedbergs Förlag	26
1911-12	J. G. Hedbergs Förlag	27
1912-13	J. G. Hedbergs Förlag	28
1913-14	J. G. Hedbergs Förlag	29
1914-15	J. G. Hedbergs Förlag	30
1915-16	J. G. Hedbergs Förlag	31
1916-17	J. G. Hedbergs Förlag	32





Tillverkning av alla slags

# Karosserier

för såväl

*Paket-, Varu-, Transport-,  
Last- som Lyxbilar*



**F. Hultqvist, Vagn- & Karosserifabrik**

Drottningtorget 10 — St. Trädgårdsgatan 1  
Bostad: Drottninggatan 3 b

*Tel. 2450 - Malmö*

Fig. 13. I 1926 års kalender annonserade F. Hultqvist för sin Vagn- & Karosserifabrik. Det fanns flera karosserifabriker i Malmö – de flesta låg samlade kring Östra Tullgatan och Drottningtorget.

1917-18	Malmö Stads Adresskalender	33
1918-19	Malmö Stads Adresskalender	34
1920	Malmö Stads Adresskalender	35
1922-23	Malmö Stads Adresskalender	36
1924-25	Malmö Stads Adresskalender	37
1926	Malmö Stads Adresskalender	38
1927	Malmö Stads Adresskalender	39
1928	Malmö Stads Adresskalender	40
1929	Malmö Stads Adresskalender	41
1930	Malmö Stads Adresskalender	42
1931	Malmö Stads Adresskalender	43
1932	Malmö Stads Adresskalender	44
1933	Malmö Stads Adresskalender	45
1934	Malmö Stads Adresskalender	46
1935	Malmö Stads Adresskalender	47
1936	Malmö Stads Adresskalender	48
1937	Malmö Stads Adresskalender	49
1938	Malmö Stads Adresskalender	50
1939	Malmö Stads Adresskalender	51
1940	Malmö Stads Adresskalender	52
1941	Malmö Stads Adresskalender	53
1942	Malmö Stads Adresskalender	54
1943	Malmö Stads Adresskalender	55
1944	Malmö Stads Adresskalender	56
1945	Malmö Stads Adresskalender	57
1946	Malmö Stads Adresskalender	58
1947	Malmö Stads Adresskalender	59
1948	Malmö Stads Adresskalender	60
1949	Malmö Stads Adresskalender	61
1950	Malmö Stads Adresskalender	62
1951	Malmö Stads Adresskalender	63
1952	Malmö Stads Adresskalender	64
1953	Malmö Stads Adresskalender	65
1954	Malmö Stads Adresskalender	66
1955	Malmö Stads Adresskalender	67
1957	Malmö Stads Adresskalender	69
1961	Malmö Stads Adresskalender	73

**Trycksaker**  
 av bästa slag



LEVERERA VI SNABBT OCH  
 TILL FÖRMÄNLIGA PRISER  
 VÄL UTFÖRT ARBETE

*Stenström & Bartelson, Boktr. A.-B.*  
 BALTZEGATAN 28 TEL. 236 30 & 203 52



**TEATERRESTAURANGEN**  
**KUNGSPARKEN** (maj—aug.)  
**KVARNEN** Östergatan 10  
**FREDEN** Karlskronaplan 1  
**DRUVAN** Engelbrektsgatan 5  
**FENIX** Föreningsgatan 7

**MATFRÅGAN LÖSES BRA**  
 genom att intaga Edra måltider på dessa välrenommerade restauranger under besöket i Malmö

**Direktion:**  
**Skånes Allmänna Restaurangbolag**

Fig. 14 och 15. Överst, en annons från 1940 för Stenström & Bartelsons tryckeri, som under 68 år tryckte adresskalendern. Underst, Skånes Allmänna Restaurangbolag 1952. De drev att antal krogar i Skåne fram till motbokens avskaffande och fri sprit infördes på restaurangerna 1955.

Adresskalendern för Malmö, Limhamn och Arlöv		
1912	Julius Nielsén	1
1913	Julius Nielsén	2
1914	Julius Nielsén	3
1915	Julius Nielsén	4
1916/17	Julius Nielsén	5

## *Källor och litteratur*

### **Otryckta källor**

*Arkiv:*

Malmö Stadsarkiv

*Bilder:*

Ernst von Schéeles arkiv (EVS).

### **Tryckta källor**

*Tidningar:*

Emilson, Hälge, *Adresskalendern*. SDS 29 juni 1945.

Nilsson, Alfred B., *Ur Malmö första adresskalender ...* SDS 12 april 1931.

*Kalendrar:*

*Adress-Kalendern för Malmö, Limhamn och Arlöv*, Malmö 1912–1916.

*Malmö Kalendern för 1861*, Malmö 1861.

*Malmö Kalendern för 1868*, Malmö 1868.

*Malmö Stads Adress- och Annonns-Kalender*, Malmö 1972–1873.

*Malmö Stads Adresskalender (MSA)*, Malmö 1879–1961.

*Övrig litteratur:*

Bergman, Bosse, *Svenska stadsguider (utom Stockholm)*, pdf 2013.

Kindblad, Christian, *Stadens små hus – Malmös kiosker*, Elbogen 2011.

Nosslin, Folke, *Malmö Stads Adresskalender genom 50 årgångar*. Ur: Malmö Stads Adresskalender 50, 1938.

*Malmö Nya Kioskaktiebolag, 1908–1933*, 1933.

Selling, Gösta, *När Stockholm blev storstad*, 1955.

Svensk biografisk kalender I. Malmöhus län, s. 130, 1919.

Svenskt porträttgalleri, volym XIX. Bankmän. s. 249, 1903.

Tack till Hans-Åke Svensson för lån av äldre kalendrar och kartor.



# Skräddare Damströms hus på Stortorget – en bildberättelse

AV ANETTE SARNÄS & KERSTIN MARTINSDOTTER



*Fig. 1. Stortorget i Malmö på 1860-talet. – Fotograf: okänd. Malmö stadsarkivs bildsamling 01810-4-0012.*

Stortorget i Malmö fotograferat från Petrikyrkans torn. Bilden på fig. 1 bör vara tagen sensommaren 1865. Lindarna längs torgets sidor är fortfarande gröna och



*Fig. 2. Sydvästra hörnet av Stortorget på 1870-talet. – Fotograf: okänd. Malmö stadsarkiv bildsamling 00884-1-0259.*

rådhusets nya flyglar i förgrunden finns på plats. Våren 1866 började ombyggnaden av rådhusets fasad och tak, men det syns inga spår av det här. I den vänstra raden av torgets hus ser vi i mitten hus nr 599, det fyra våningars skraddare Johan Damström lät bygga 1858. Det var dock inte stadens första med fyra våningar. I Brandförsäkringshandlingarna finns ett fyra våningars hus försäkrat år 1838, som enligt uppgift byggts 1837. De sista lindarna vid torget högs ned 1868. I bildens övre högra hörn ser vi en stor ljus byggnad, det är cellfängelset byggt 1854/55.

Stortorget's sydvästra hörn med skraddare Damström hus till vänster. Bilden på fig. 2 är tagen efter det att planteringen anlagts 1870, men den är ännu inte helt uppväxt, så troligen är bilden tagen på 1870-talet. Damströms hus inrymde Hotell Gustaf Adolf från år 1860 till 1882. Hotellet hade "eleganta rum" och "Restaurante a la Carte hela dagen" kan vi läsa i Malmö stads adresskalender.

I brandförsäkringen från oktober 1858 för Damströms hus vid Stortorget kan man



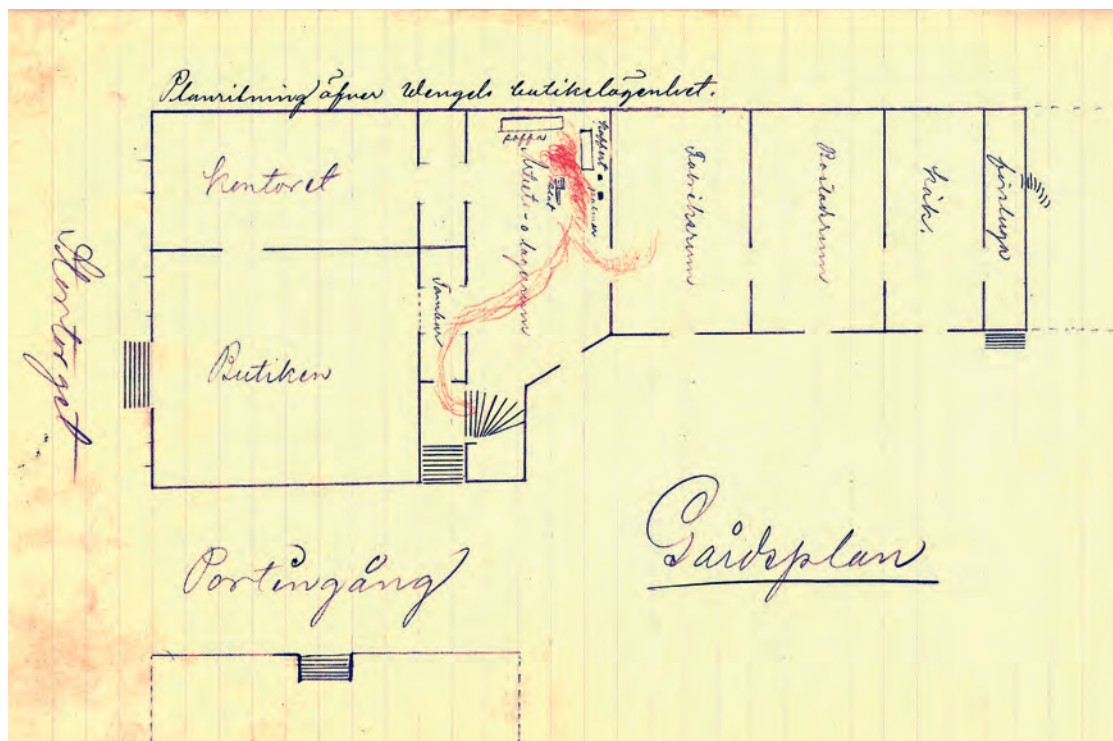
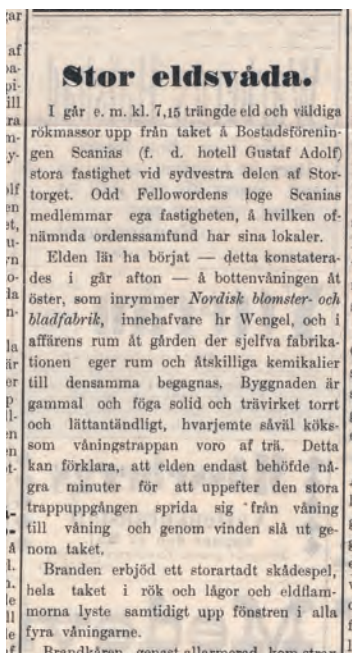


Fig. 3. Teckning från Polisrapport angående branden på Stortorget 1899. Poliskammaren i Malmö, Övriga inneliggande handlingar, Malmö stadsarkiv.

bland annat läsa hur det var planerat: ”I andra våningen, 1 Corridor, 2ne förstugor ej fullt färdiga, 18 Boningens rum, 2 kök, 2ne Spiskamrar ännu ej färdiga.” I tredje våningen är det inrett: ”3ne Corridorer som gå längs igenom de tvenne flyglarne och en genom hufvudbyggnaden, 15 Boningsrum”.

Damströms fyrvåningshus föll offer för en katastrofal brand den 5 maj 1899. Centralpolisen i Malmö utredde branden och skrev en rapport. I rapporten, som innehåller flera vittnesmål, finns också ovanstående skiss över husets bottenvåning och markerat med en dramatisk rödpenna ser vi var branden startade. Den kände kyrkoherden Hagbard Isberg hade sitt barndomshem i huset och i sin bok ”Syner, drömmar, verklighet” berättar han om den dramatiska och traumatiska branden. En tjänsteflicka fick ta sig fram till ett fönster på tredje våningen och räddas med hjälp av stegen, andra boende flydde över taken.



Det kolorerade vykortet på fig. 5 är från 1900-talets första år. Efter att branden förstört hela fyrvåningsbyggnaden ersattes den av ett femvåningshus som ännu står kvar och där huserar Finsk Form och Pralinen – Tobacco & Souvenirs på bottenvåningen idag.

På bilden verkar det vara torgdag eftersom många stånd står uppställda.

Fig. 6 visar Stortorget sydvästra hörn på 1950-talet eller tidigt 1960-tal. På huset som ersatte Damströms görs reklam för Gyllen Gripen, ”skor med garantisigill”. Gyllene Gripen var ett skomärke som tillverkades på Malmö Läderfabrik. Torgets rundning lockar ännu med gräsmattor och grönskande träd. Den låga byggnaden i hörnet till Lilla torg är nu ersatt av ett betydligt högre hus där idag Hotel Rica med sina 82 rum är beläget.

Fig. 4. Sydsvenska Dagbladet 6 maj 1899.



Fig. 5. Vykort över Stortorget tidigt 1900-tal. – Fotograf: okänd. Malmö stadsarkivs bildsamling 00421-2-0326.



Fig. 6. Vykort över Stortorget 1950-tal. – Fotograf: okänd. Malmö stadsarkivs bildsamling 00956-2-0412.

## *Källor och litteratur*

### **Otryckta källor**

Poliskammaren i Malmö, E2:36 Övriga inneliggande handlingar 1899. MSA.

### **Tidningar**

Sydsvenska Dagbladet 6 maj 1899.

### **Internet – databaser**

Malmö stadsarkivs instagramkonto: @malmo\_stadsarkiv

### **Tryckta källor**

#### **Litteratur**

Isberg, Hagbard, *Syner, drömmar, verklighet – Minnen från 1880- och 90-talen*. Lund, 1955.



# Ett bomullsväveri och dess väverskor

AV ANNA SVENSON

## *Om bomull*

Bomullen är ett så vanligt inslag i vår tillvaro att vi tar den för given. Vi bär den inpå kroppen, vi handlar med sedlar delvis tillverkade av råbomull, och bomull kan ingå i de boksidor vi just nu läser.

I över niohundra år var tillverkningen av bomullsprodukter den viktigaste industrin i världen, och bomull är ännu en väsentlig faktor när det gäller produktion och arbetstillfällen, inte minst i fattigare länder.<sup>1</sup>

Miljoner människor lever idag av att arbeta med bomull – odla, plocka, transportera, spinna, väva, sy.

*Qutun* är det arabiska ordet för bomull. Ordet har sedan omvandlats till cotton på engelska, algodón på spanska, katoen på holländska. På svenska har vi fortfarande ordet kattun.<sup>2</sup>

Att det arabiska ordet togs upp i de flesta västeuropeiska språk hänger samman med att bomull introducerades i Europa samtidigt med spridningen av islam och via arabiska köpmän. Kring 950 f. Kr. tillverkades bomull på Sicilien och i flera muslimska städer i Spanien.

Men redan under tusentals år dessförinnan hade olika varianter av bomull odlats i länder över hela världen – de delar där värmen och nederbörden i tropiska och subtropiska klimat skapat goda betingelser för växterna, i ett bälte från Mexico och Peru via Senegal och Egypten till Indien och Kina. Idag utgörs 90 % av den odlade bomullen av den variant som fått namnet *Gossypium hirsutum*.<sup>3</sup>

De delar av bomullsplantan som används är de vita fluffiga buskar av fiber som kommer fram när fruktkapslarna spricker efter blomningen.

Bomullsfabrikerna spelade en framträdande roll i det man brukar kalla den industriella revolutionen. Från att vara ett hantverk som utövades i hemmen eller i hantverksfabrikerna utvecklades bomullstillverkningen till att ske inom stora





*Fig. 1. Gossypium hirsutum, den vanligaste bomullsplantan. Bilden är hämtad ur The Story of the Thread of Cotton, av Harry Ballam, med illustrationer av Stanley Herbert. London 1952. – Foto: Bo O. Andersson, Malmö stadsarkiv.*



mekaniserade fabriker. Sverige lärde av England och kom tidigt att bygga upp mekaniserade bomullsfabriker som i hög grad medverkade till att utveckla Sverige till en modern industristat. Den mekaniserade bomullsfabriken blev dessutom i de industrialiserade länderna ett slags organisatorisk modell för de moderna fabriker.

En av dessa fabriker var Malmö bomullsväveri, och denna artikel behandlar översiktligt tillkomsten av själva fabriken och mera detaljerat de kvinnor som skötte de mekaniska vävstolarna, dvs väverskorna, en majoritet av arbetarna. Vid Malmö bomullsväveri utgjorde kvinnorna hela tiden den största delen av arbetskraften, och det är intressant, menar jag, att söka ta reda på så mycket som möjligt om dem.

### *Den industriella revolutionen*

Den industriella revolutionen är inte en enda händelse eller ett begränsat skeende. Man kan snarare tala om flera etapper, flera revolutioner som var och en fört den industriella utvecklingen och det moderna samhället framåt. Etapperna har alla koncentrerats kring en eller flera stora innovationer.

I den *första revolutionen* stod ångmaskinen i centrum.<sup>4</sup> Det var en uppfinning som medförde en intensiv ökning av andra energikällor än människors eller djurs arbete. Samtidigt ökade användningen av stenkol och beroendet av fossila bränslen. ”Mekaniseringen och fabriker fick sitt genombrott – för många är detta den industriella revolutionen framför alla andra – den blev nämligen inledningen till den moderna industrialiseringen överhuvudtaget.”<sup>5</sup> Denna första revolution, som tar sin början i slutet av 1700-talet, inledde den period som behandlas här.

(Den andra revolutionen initierades genom utvecklingen och användningen av elmotorn och förbränningsmotorn. Och i den etapp vi befinner oss i idag, den tredje revolutionen, är det mikroelektroniken med hela IT-utvecklingen som har förändrat teknik och organisation. Men denna etapp kommer inte att vara den sista.)<sup>6</sup>

I den första revolutionen ser vi som nämnts en förändring av textilproduktionen från hantverk och hantverksfabriker till mekaniserade fabriker. Begreppen definieras på följande sätt:

*Hantverksfabrikerna* var, som delvis framgår av benämningen, den produktionsform där arbetarens hantverksskunnande var basen för tillverkningen. De enskilda arbetarna var samlade under ett tak och använde redskap och råvaror som ställts till förfogande av en utomstående ägare, kapitalisten. Arbetarna fick lön av kapitalisten – i pengar men i vissa fall också i form av bostad och naturprodukter – men i arbetsprocessen fanns också ett förhållande mellan mästare och gesäll/lärling. Vissa arbetsprocesser kunde vara mekaniserade medan de centrala momenten ännu var hantverksmässiga. Man kan säga att arbetaren inte var underställd maskinerna utan kontrollerade dem.

Men framväxten av en massmarknad för konsumtionsvaror under 1800-talet gjorde det möjligt och lönsamt att standardisera och öka produktionen som svar på växande efterfrågan från en bredare allmänhet. Detta gjorde det i sin tur intressant att av ekonomiska skäl ändra tekniken för produktionen.

I den *mekaniserade fabriken* finns en arbetsorganisation där tillverkningen uppdelats i moment som utförs av arbetare med hjälp av maskiner. Dessa maskiner drevs av en *central kraftkälla* (t. ex. en ångmaskin), med vilken de var tekniskt integrerade, och maskinerna var konstruerade i syfte att standardisera produkterna och öka effektiviteten och produktiviteten. Hantverkskunnandet hos den enskilda arbetaren ersattes av behovet av kunskap om hur maskinen drevs; arbetarna var underställda maskinernas funktioner men de hade inte total överblick över alla stadier i produktionen.<sup>7</sup> Det krävdes mindre av personligt omdöme och färre möjligheter att anpassa arbetsprocessen till variationer i råvarans kvalitet. Å andra sidan krävde maskinerna ny kunskap, en överblick över ett snabbt händelseförlopp och en observant reaktionsförmåga. Men det var trots allt förhållandevis lätt att sätta sig in i arbetsprocessen under en kort period av upplärning, och arbetarna blev mer eller mindre utbytbara. Människor flyttade från landsbygden till städerna, och omvandlingen från jordbrukssamhället till industrisamhället hade tagit sin början.

De viktigaste tekniska uppfinningar som i modern tid i grunden förändrade och effektiviserade bomullstillverkningen genom olika former av mekanisering gjordes i England och tillämpades först där.<sup>8</sup> Först mekaniserades de olika momenten i spånaden, men inte förrän i mitten av 1820-talet hade det i England framtagits en kommersiellt användbar mekanisk vävstol. Sverige låg ändå inte långt efter – redan 1834 grundades Rydboholm, det första mekaniserade bomullsväveriet i Sverige.<sup>9</sup> Sedan dröjde det hela tjugo år innan det väveriet fick någon efterföljare – och en av dem var Malmö bomullsväveri som grundades 1855 och började sin verksamhet 1856.

Genombrottet till ett modernt fabrikssystem i allmänhet: mekaniska verkstäder, sockerbruk, i viss mån tobaksfabriker och litografiska verkstäder, kan i Sverige iakttas på 1830-talet, och när det gäller textiltillverkningen under 1800-talets mitt.<sup>10</sup>

## *Bomullsfabrikerna i Malmö*

### *Spinneriet*

Samtidigt med bomullsväveriet etablerades också ett bomullsspinneri i Malmö.

Avsikten var redan från början att de båda verksamheterna skulle integreras i en enda fabrik, men det skedde först efter ett halvt sekel. Väveriet försågs ändå till större delen med spunnen bomull från spinneriet, och samarbetet var från början intensivt.

Om tillkomsten av spinneriet kunde man under rubriken *Fabrik* läsa i tidningen Malmö allehanda:

”Företaget är berömvärdt och skall medföra betydliga fördelar för vår provins, där husslöjden med bomullsvävnader tilltager för varje år och vartill betydliga massor bomullsgarn konsumeras. Detta garn har man hittills fått hämta från spinnerierna uppåt landet, i synnerhet från Göteborg och som mellanåt varit dyrare än det borde vara. Genom en fabrik härstädes besparas åtminstone transportkostnaden med garnmassorna från andra orter. En annan fråga är, om icke ett spinneri även borde stå i förbindelse med en fabrik för bomullsvävnader. Ty utom det hemvävda, som synnerligast fabriceras på landsbygden, åtgår här i Skåne --- en mängd bomullstyg eller så kallad skotts<sup>11</sup> utom den mängd av shirtings<sup>12</sup> och foderlärf<sup>13</sup> som årligen överallt konsumeras, och som gör att en dylik fabrikation alltid måste drivas med fördel.”<sup>13</sup>

Bomullsråvaran importerades med ångfartyg från New Orleans<sup>14</sup> via England till Göteborg. Spinneriet, som kallades Manufaktur AB<sup>15</sup>, låg vid Kalendegatan/Stora Nygatan (kvarteret bär ännu idag namn efter fabriken – Spinneriet). En del av gjutjärnet tillverkades vid Kockums verkstad, medan ångpannorna fraktades med båt från England.

### *Väveriet*

På sommaren 1855 mottog magistraten i Malmö en ansökan om ”vinnande av rättighet att --- anlägga och driva fabrik för tillverkning av bomullsvävnader”. Tre intressenter hade slagit sig samman för att driva detta projekt – dels ägaren av spinneriet, dels två handelshus; de hade erfarenhet både av färgeri och av manufakturhandel.<sup>16</sup> Väveriet, kallat Bomullswäveriet i Malmö, inrymdes på hörnet av Engelbrektsgatan och Grynbodgatan, och hela kvarteret kallas än idag för Väveriet.

Malmö allehanda följde intresserat uppförandet av också denna fabrik, och i bevarade brandförsäkringshandlingar<sup>17</sup> ges noggranna uppgifter om byggnadskonstruktioner – mått, materiel, inredning – och maskiner. Ett par befintliga byggnader renoverades kraftigt, och på gården uppfördes ytterligare några hus.

I den största byggnaden revs mellanväggar, och två stora vävsalar inreddes, en på vardera våningen, och i hela husets längd och bredd.

Stora järnpelare bar upp taken, och i varje fabriksal fanns åtminstone i början sex stora gaslampor med femton lågor i varje lampa. Lokalerna uppvärmdes med ånga, vid den tiden en nymodighet. De stora fönstren hade målade järnspröjsar.

I en särskild byggnad på gården stod två ångmaskiner, och genom rör under jorden stod eldhärden i förbindelse med en skorsten som var ca 25 meter hög.

Ångmaskinerna hade importerats från Burmeister & Baumgarten i Köpenhamn, medan vävstolar och maskiner tillverkats i England och transporterades till Malmö på ångfartyg – i väveriets räkenskaper nämns bland andra Jobson & Co i Hartlepool,

Dickinson i Blackburn, Bröderna Westenholz i London, Foxwell i Manchester. Via F. O. Klingström i Lübeck köptes mangelstockar, och namn på tyska banker förekommer.

Man eldade med stenkol, och eftersom stora mängder krävdes för driften kunde kostnaderna bli mycket stora, vilket särskilt nämns i de årsberättelser som har bevarats i väveriets arkiv. För att energiproduktionen skulle kunna effektiviseras undersökte styrelsen 1873 hur man skulle kunna förändra och förbättra ångmaskinerna, och det tycks också ha lyckats.<sup>18</sup> Till en början installerades 60 vävstolar, och i slutet av 1850-talet var tillverkningen helt inriktad på grova och medelfina tunna bomullsvävnader. 1857 fanns tre olika kvalitéer uppgivna: shirting, platillas och ofärgade vävnader.<sup>19</sup>

1873, när bolaget ombildades till ett aktiebolag<sup>20</sup> och fick namnet Malmö bomullsväveri AB, utökades antalet vävstolar till hela 220.<sup>21</sup> I årsberättelsen för 1873 står att ”många /var/ nyinköpta, och till nya arbetarskors inöfning mycken tid åtgått...” Det nämns också att det tidigare bolaget aldrig haft mer än 160 vävstolar. Detta att upplärningen av väverskorna tagit lång tid berodde nog snarare på denna märkbara ökning av antalet vävstolar, inte att arbetet i sig var mer komplicerat än tidigare. Produktionen gick ner något under 1874, och det ansågs bero dels på att det var brist på väverskor /sic!/ dels på att väveriet hållit för höga priser jämfört med sina konkurrenter. Verksamheten hade också delvis legat nere till följd av stora reparationer och behov av att beta av lagret av garn. Efter installationen av nya vävstolar kunde fabriken tillverka också den tjocka bomullsvävningen mollskin<sup>22</sup>.

Till väveriet hörde också färgeri och blekeri, och det är troligt att de avdelningarna sköttes av de män som i mantalsuppgifterna och räkenskaperna benämns ”fabriksarbetare”.<sup>23</sup>

Fabriken hade tillgång till goda kommunikationer, eftersom företaget låg förhållandevis nära hamnen i Malmö – även om det inte kan ha varit lätt att frakta de tunga maskinerna från hamn till fabrik – och vid slutet av 1850-talet hade Malmö ångbåtsförbindelse med både Stockholm och Göteborg. Södra stambanan norrut började byggas 1856 och 1864 fick Malmö tågförbindelse med Stockholm.

Under 1860-talet, då spinneriet stod stilla under perioder till följd av det amerikanska inbördeskriget, använde väveriet garn från Nääs spinneri och från England; viss import från Indien skedde också.

### *Vem köpte bomullstygera?*

För att en industri ska utvecklas och växa behövs arbetare, kapital och marknader. Marknaderna är nödvändiga för att produkterna ska kunna avsättas, arbetare måste sköta produktionsprocessen, och kapital krävs för att bekosta anläggningar och





Fig. 2. Redan 1857 vann bomullsväveriet första pris vid en utställning i Malmö. Diplomet ingår i väveriets arkiv. – Foto: Bo. O. Andersson, Malmö stadsarkiv.

utrustning och finansiera den löpande verksamheten<sup>24</sup>. Marknaden för svenska mekaniserade bomullsväveriets första decennier har analyserats genom en noggrann genomgång av framför allt räkenskapshandlingar och handelskalendrar, och för malmöväveriets del har undersökningen har givit följande resultat:<sup>25</sup>

1857 sålde väveriet tyg till 300 kunder, och ungefär 75 % av dessa var fasta minuthandlare.<sup>26</sup> Drygt hälften av den totala försäljningen gick till dessa minuthandlare. Andelen partihandlare<sup>27</sup> utgjorde mindre än en femtedel av väveriets kunder, och partihandeln stod för en knapp tredjedel av försäljningen. Det rörde sig om handelshus men också om specialiserade grossister och kommissionärer.

Väveriet sålde ca 40 % av sina tyger i den närmaste regionen, och 2/3 av försäljningen gick till kunder i Skåne och Blekinge. Försäljningen därutöver gick mest via partihandlare, och nästan uteslutande till en kommissionär i Sthlm. De manufakturhandlare utanför Skåne och Blekinge som var kunder vid väveriet återfanns i Västsverige, i östra Mellansverige och i Norrland. Det fanns också skraddare runt om i landet som gjorde beställningar direkt från väveriet, och fabriken hade kommissionslager inte bara i Stockholm utan också i Göteborg, Kalmar och i de båda skånska länen.

De flesta av kunderna gjorde endast små årliga inköp, och det fanns bara några få stora kunder – 20 % av produktionen avsattes via de fem största köparna. Som sammanfattning kan sägas att mellan hälften och 2/3 av väveriets totala tillverkning avsattes till fast minuthandel, framför allt diversehandlare men även många manufakturhandlare, medan 1/3 av vävnaderna såldes till partihandlare. De flesta kunderna var bosatta i Sydsverige. Men flera manufakturhandlare från främst Göteborg och Stockholm köpte vävnader direkt från företaget utan via mellanhänder. De fem största kunderna fanns i Malmö, Helsingborg och Stockholm. Väveriets grundare var själva stora kunder.

## *Vilka arbetade vid fabrikerna och vad kan man veta om dem?*

### *Källmaterialet*

I textilindustrin växte kvinnornas andel till en majoritet av arbetarna vid mitten av 1800-talet. 1880 fanns det nästan lika många kvinnor i alla andra branscher tillsammans som i textilindustrin. De kvinnliga fabriksarbetarna återfinns i stor utsträckning i textilbranschen under hela 1800-talet. Vill man undersöka kvinnliga fabriksarbetares villkor är det därför främst till textilindustrin man skall vända sig.<sup>28</sup>

Många fabriker har beskrivits i monografier och uppsatser, och det gäller också textilfabrikerna i Malmö.<sup>29</sup> Man får utförliga redogörelser för fabrikernas grundare,



aktietecknandet, låneverksamheten, inköp av fastigheter och maskiner. Ibland ingår fotografier från verksamheten, och där skymtar en eller annan namnlös arbetare – kvinna eller man – bakom maskinerna. Men vilka var dessa arbetare?

För att ta reda på något om arbetarna måste man först undersöka vilket *källmaterial* som är relevant.

*Företagsarkiv* finns ibland bevarade, men de är oftast ofullständiga och framför allt personalhandlingarna har – utom när det gäller ägare och ledning – inte sällan gallrats. Så är också fallet med arkiven efter de två bomullsfabriker som grundades 1855 i Malmö. Bomullsväveriets arkiv har gallrats hårdast.<sup>30</sup> De bäst bevarade serierna, nämligen räkenskaper av olika slag, anger lönerna för de specialutbildade förmännen, som kom från Tyskland och England och som var nödvändiga som arbetsledare, som introduktörer till de nya maskinerna, och som såg till att verksamheten drevs professionellt. I övrigt står det ”Väveriets löner” och Färgeriets löner”. Väverskorna och färgarna (som var män) blev kollektiv i den ekonomiska redovisningen.

Men lyckligtvis finns det för denna tid en unik officiell källa, den enda där information om namngivna arbetare knyts till deras arbetsplatser, nämligen *mantalsuppgifterna*. Enligt lag skulle nämligen varje företagare göra upp en förteckning över hela sin personal, oavsett om de var mantalsskrivna på sina hemadresser eller inte. Förteckningarna skulle för varje person innehålla för- och efternamn, yrke eller titel, hemadress och en del andra uppgifter. I vissa fall inkluderades uppgifter om löner, men dessvärre gäller det inte Malmö bomullsväveri.<sup>31</sup>

Mantalsuppgifterna skulle t o m 1861 lämnas i tre exemplar, där ett kom att ingå i kronoräkenskaperna i kammарarkivet (riksnivå), ett sändes till landskontoren i länsstyrelserna (regional nivå) och ett till den lokala instansen: häradskrivaren, stadens styrelse o.d. Från 1862 lämnades de endast till den centrala och lokala instansen och ingår alltså inte längre i länsstyrelsernas arkiv.<sup>32</sup>

Med utgångspunkt i mantalsuppgifterna kan man sedan söka i folkbokföringshandlingarna, dvs husförhörslängderna, som för Malmö upprättades t o m 1894 – och på de angivna adresserna leta fram uppgifter om arbetarnas födelsetid och ort. Med de upplysningarna kan man söka i födelseböcker för de församlingar där arbetarna är födda, och på så sätt får man kunskap om varifrån arbetarna kom, deras föräldrars namn och yrken, familjebildning och mycket mer.

Allt detta gäller vid idealiska förhållanden; problemen kan nämligen vara många. De efternamn som anges i mantalsuppgifterna kan vara av skiftande slag – faderns efternamn, faderns förnamn plus – son eller dotter, faderns tillagda namn, oftast i fråga om hantverkare eller militärer, alternativt kan de, när det gäller kvinnor, vara detsamma som mannens efternamn, och/eller tillagda namn. Det finns många varianter, och de kan komplicera forskningen och göra den tidsödande.

Ett exempel på dessa svårigheter gäller en av de två äldsta väverskorna. Hon står i mantalsuppgiften 1870 antecknad som *Elna Arnt*, boende i kvarteret Humlan i Caroli församling. Ingen med det namnet påträffades antecknad på den adressen, inte heller i de personregister som har upprättats för den församlingens husförhörlängder. Men så småningom fann jag en notis om husaren Magnus Gunnarsson *Arndt*, som med hustru Elna Flinckenberg flyttat in till församlingen från Malmö garnisonsförsamling 1864. Elna var född i Isgrannatorpet i Skepparslöv 1802, och hon använde alltså mannens efternamn när hon var anställd vid bomullsväveriet.

De adresser som anges i mantalsuppgifterna stämmer inte alltid, och ibland är adressen så allmän att det är svårt eller omöjligt att finna den namnet på den aktuella personen i husförhörlängden, åtminstone inte utan åtskilliga timmars letande, och ibland inte ens då. I olika källor – alla handskrivna! – förekommer skrivfel, och de kan gälla datum, platser och/eller namn.

För Malmö bomullsväveri har jag tagit fram tre mantalsuppgifter men för denna undersökning använt bara den senaste av dem. Den första, som är den första bevarade för fabriken överhuvudtaget, är daterad 1858. Överst står bokhållaren G.F. O. Bergh och hans kollega Otto F. Frick. Så följer uppsyningsmannen, fabriksmästaren och maskinisten (de två senare från Tyskland), smedarbetare, eldare och ett antal manliga fabriksarbetare, sannolikt verksamma i väveriets färgeri. Därefter kommer gruppen ”fabriksarbeterskor”; titeln ”väverska” används inte. Totalt upptar listan namn på 51 kvinnor och 33 män.

Nästa lista är inlämnad till mantalsskrivningen 1865. Där finner vi bokhållare Bergh, två fabriksmästare, båda från Tyskland, en lageruppsyningsman, smeden Hans Hammarlund (samma person som 1858 men nu med den finare titeln), en maskinist, en fyrrare, en nattvakt och åtta fabriksarbetare. De 38 kvinnor som följer kallas nu väverskor.

Mantalsuppgiften från 1870 är betydligt längre.<sup>33</sup> Liksom på listan för 1864 är adresserna mer specifika än 1858. 1870 har vi fortfarande en bokhållare, men dessutom en resande, två fabriksmästare och en lageruppsyningsman. Dessutom anges 21 ”fabriksarbetare” (där ingår den man som tidigare kallades smed) och 83 väverskor.

Varken de manliga fabriksarbetarna eller väverskorna är uppräknade i alfabetisk ordning, inte heller per hemadress. Stickprov har antytt att de inte heller har noterats per ålder. Man kan tänka sig att den som skrivit listan gått från rum till rum, från vävstol till vävstol. En annan möjlighet är att arbetarna och väverskorna noterats efter anställningstid.

Jag har sökt vidare uppgifter om väverskorna i husförhörlängder och födelseböcker, delvis med hjälp av register över namn och topografi. I vissa fall har uppgifterna

kompletterats med hjälp av genealogiska databaser över Sveriges befolkning och avlidna i Sverige.

Anledningen till att jag utgått från mantalsuppgiften 1870 är att verksamheten då, efter ett ganska ryckigt decennium, stabiliserats. Det amerikanska inbördeskriget innebar ett fyraårigt stopp för export av råbomull från sydstaterna, vilket påverkade både spinneriet och väveriet. Men 1870 var produktionen större, antalet väverskor hade mer än fördubblats och min förhoppning var att bland dem finna uppgifter om ett avsevärt antal. Jag har också koncentrerat mig på just väverskorna, eftersom jag menar att det är särskilt intressant att veta mer om dem som som utgjorde den största kategorien arbetare vid fabriken, precis som de, som vi har sett, var en så stor andel av textilarbetarna i Sverige överhuvudtaget vid denna tid.

Genom att koppla uppgifter i mantalsuppgiften 1870 till uppgifter i andra arkiv och databaser har jag kunna fastställa upplysningar om 57 av de 83 väverskorna. Förutom de källproblem som angivits ovan beror bortfallet möjligen på att några väverskor hunnit flytta inom eller ut ur församlingen eller till spinneriet eller någon annan fabrik, och att uppgifterna i olika källor därför inte stämmer överens.

Det ska också påpekas att kvinnor vid denna tid mycket sällan i kyrkoböckerna antecknades med yrkestitlar – förutom när det gällde barnmorskorna. Oftast benämns kvinnorna piga, hustru, dotter, änka. Någon enstaka gång finner vi ”fabriksarbeterska”, nästan aldrig ”väverska”.

### *Lönerna*

I väveriets arkiv finns inga personalhandlingar bevarade. I kassaräkenskaperna anges dock månadslönerna dels för de bäst betalda manliga förmännen, dels kollektivt för väveriet och färgeriet. Jag har gjort en grov beräkning av väverskornas månadslöner för 1870. Deras antal uppgick som sagt till 83, och årets sammanlagda löner till väveriet var 21 258 kronor.<sup>34</sup> Summorna varierar mycket under året, från 1272 kronor i januari till 2064 i oktober. Vi kan inte veta vad skillnaderna beror på – var personalomsättningen omfattande, fick väverskorna fick betalt per tid eller per produktion, sinade lagret ibland, friställdes väverskorna i perioder, eller har andra omständigheter påverkat lönerna? I vilket fall som helst blir genomsnittslönen per månad och väverska något över 21 kronor.

Att försöka omvandla detta belopp i dagens penningvärde ger, enligt min mening, inte något meningsfullt resultat. I stället är det mer givande att visa att lönen för en daglönare i Malmöhus län det året var 1 kr; han kunde således tjäna ca 24 kr per månad (6 dagars arbetsvecka). En manlig lantarbetare i Sverige tjänade samtidigt i genomsnitt 0,98 kr, ett kilo smör i Malmöhus län 1,69 kr, ett kilo ost i Kristianstads län 0,63 kr (uppgifter saknas här för Malmöhus län) och en höna 0,62 kr i genomsnitt för hela landet.<sup>35</sup>





*Fig. 3. "Bomullsdamm fyllde luften..." Bild av ett bomullslager i början av 1900-talet. Ur Lindberg & Bager, Kring en gammal malmöindustri. Malmö 1945. – Foto: Bo O. Andersson, Malmö stadsarkiv.*

Väverskornas löner kan sättas i relation till fabriksmästaren Sommers och smeden Hammarlunds. Sommer tjänade under år 1870 1536 kronor, dvs i snitt 128 kr per månad. Och smeden lyfte 643 kr, eller i snitt 53,58 kr per månad. Detta visar tydligt hur utbytbara de lågt betalda väverskorna var, och hur beroende fabriken var av specialiserade förmän.

### *Arbetsmiljön*

Hur kan det då ha varit att arbeta vid ett bomullsväveri under senare delen av 1800-talet? Inga intervjuer har påträffats som kan illustrera arbetsförhållandena i Sverige, men det finns andra berättelser:

”Bomullsfabriker...var bullriga, förorenade och farliga ställen... / maskinernas rörelser och metalldelar påverkade öronen på barn,<sup>36</sup> kvinnor och män, bomullsdamm fyllde luften och deras lungor, och alltför ofta fastnade bitar av kläder, hår och kroppsdelar i maskinerna och skadade arbetarna på det mest groteska sätt.”<sup>37</sup>

Luften i en bomullsfabrik måste vara het och fuktig så att trådarna inte bröts: 18–26 grader C och 85% luftfuktighet var normalt. Den var tjock av bomullsdamm, vilket kunde orsaka till lungsjukdomen *byssinos*.<sup>38</sup>

--- Den dåliga luften medförde också risk för hudinfektioner, bronkit och tuberkulos. Lägg därtill att belysningen, trots det då moderna gasljuset, var svag, och att många människor arbetade tätt intill varandra under högt slammer i samma lokal. Några hörsel- eller munskydd fanns inte, och hela miljön måste ha varit mycket stressande.

### *Väverskorna*

Av de 57 väverskorna var 25 födda på landsbygden runt Malmö. De övriga var födda i Malmö (Sankt Petri, Caroli eller garnisonsförsamlingen), men en i Trelleborg, två i Lund och en kom från Danmark. Inga av dem som var födda på landsbygden hade på egen hand flyttat in till staden; i stället var det föräldrarna, oftast fadern, som hade lämnat landsbygden med sin familj för att söka arbete i Malmö.

Nästan hälften av fäderna var vid väverskornas födelse arbetskarlar/outbildade arbetare eller husmän/jordbrukare som inte hade tillräckligt med jord för att kunna försörja sig och sin familj och därför måste tjäna hos en bonde. Tio fäder var hantverkare, en var lots, en ”hamndräng”, två trädgårdsmästare, en bonde. Fem väverskor var födda utom äktenskap. Tio fäder var militärer eller före detta militärer. Ingen fader tycks ha varit knuten till textil tillverkning, varken i form av hantverk eller inom den mekaniserade industrin. Ingen moder har påträffats anställd i samma fabrik som dottern/väverskan. Och som vi sett behövdes inte heller något textilt hantverkskunnande hos väverskorna – de skulle underordna sig de maskiner de skötte. Den som läser noggrant upptäcker dessutom att antalet vävstolar var mycket större än antalet väverskor. En och samma väverska fick alltså sköta mer än en vävstol.



Flera väverskor bodde kvar i sina ursprungsfamiljer när de arbetade vid väveriet, och de bidrog alltså till familjens inkomster och försörjning. Så många som nio mödrar var änkor när döttrarna började arbeta.

Åldersspannet mellan väverskorna var stort. 1870 var de två äldsta hela 68 år, den yngsta, *Emelie Schulz*, bara 15. Hon bodde i föräldrahemmet och fadern Peter, som kom från Markie, var timmergesäll. Emelie gifte sig 19 år gammal med fabriksarbetaren Mårten Persson från Harlösa, och de fick samma år sonen Emil Mauritz. Fem väverskor var 16 år, en 44 och en 47 – i övrigt var de flesta i åldrarna mellan 19 och 36 år. Några enstaka kvinnor hade barn, i eller utom äktenskapet.

Vad dessa siffror säger är svårt att veta. De allra äldsta väverskorna har inte påträffats antecknade i mantalsuppgifterna för 1859 och 1865, och de hade alltså inte arbetat länge vid fabriken. Anställningstiden för de enskilda kvinnorna före och efter 1870 har det inte inom ramen för denna lilla undersökning varit möjligt att finna. Men *Margareta Charlotta Ahlman*, som föddes i Malmö 1840, arbetade redan 1859 vid fabriken och var fortfarande kvar 1870. Hela tiden bodde hon i föräldrahemmet, men 1870 hade modern i fem år varit änka efter extra kustvaktaren Niclas. Två syskon till Margareta Charlotta bodde då också kvar hemma. Ytterligare en kvinna, *Karin Tell*, finns antecknad även i mantalsuppgifterna från 1859 och 1870. I övrigt tycks inga väverskor från 1870 ha varit anställda båda dessa år. Vid stickprov i en mantalsuppgift för bomullsspinneriet daterad 1861 har inga uppgifter om kvinnorna från väveriets mantalsuppgifter återfunnits.

Vi ska göra några nedslag i ett antal väverskors liv och se vad källorna berättar om dem.

*Maria Åberg*, född 1835, bodde 1870 i Generalens hage 58 och var då gift med skomakaregesällen Nils Åberg. Han var född i Gödelöv och hon i Malmö. Men hennes flicknamn var Frommantin, och fadern, Charles François Frommantin, var vid hennes födelse sergeant. Modern Elsa Ulrica Lamberg var änka när Maria började arbeta vid fabriken, och Maria hade två systrar som ännu bodde hemma. Om modern står att hon levde ”i brottsligt umgänge” med fabriksarbetaren Carl Ludvig Ström, och de hade tillsammans sonen Johan Ludvig. Denne son hade dömts i rådhusrätten 1855, och i husförhörlängden står att han ”skolkar, är lat, missbrukar Guds ord, är olydig, ljuger. Flera ggr stulit penningar, icke blott fr modern...” Men Johan Ludvig var en ung pojke och fördes till den tidens ungdomsvårdsanstalt, nämligen Råby räddningsinstitut utanför Lund.<sup>39</sup>

Maria, som redan 1859 men inte 1865 arbetade vid väveriet, avled 1913 och hade då varit änka sedan 1887. 1859 var också hennes syster Emma, tre år yngre än Maria, anställd vid företaget.

*Beata Rosenquist* bodde med föräldrar och fyra syskon i Östra Förstaden 33. Hon var född 1851 och äldst av syskonen. Fadern Nils var timmergesäll när Beata började

arbeta, och han hade flyttat in från Gårdstånga, där han var född, med hustrun Anna Svensdotter som var född i Skegrie.

Beata gifte sig med Per Johansson. Han noteras 1890 som plåtslagare och kom från Malmö, och de fick barnen Gustaf Wilhelm Nikolaus 1882, Agnes Berhardina Theodora, 1884, och Edvin Hugo, 1889.<sup>40</sup> Beata blev änka 1925 och dog 1927.

#### *Anna Jönsson*

Anna föddes 1851 utom äktenskapet i Görslövs församling som dotter till pigan Bengta Larsdotter i Nordanå. (Som en kuriositet kan nämnas att det i födelse- och dopboken finns en ovanlig anteckning: "Barnet föddes och döptes i Accouchementshuset i Lund".)

Modern Bengta gifte sig så småningom med fadern, arbetskarlen Jöns Jönsson som kom från Kyrkheddinge.

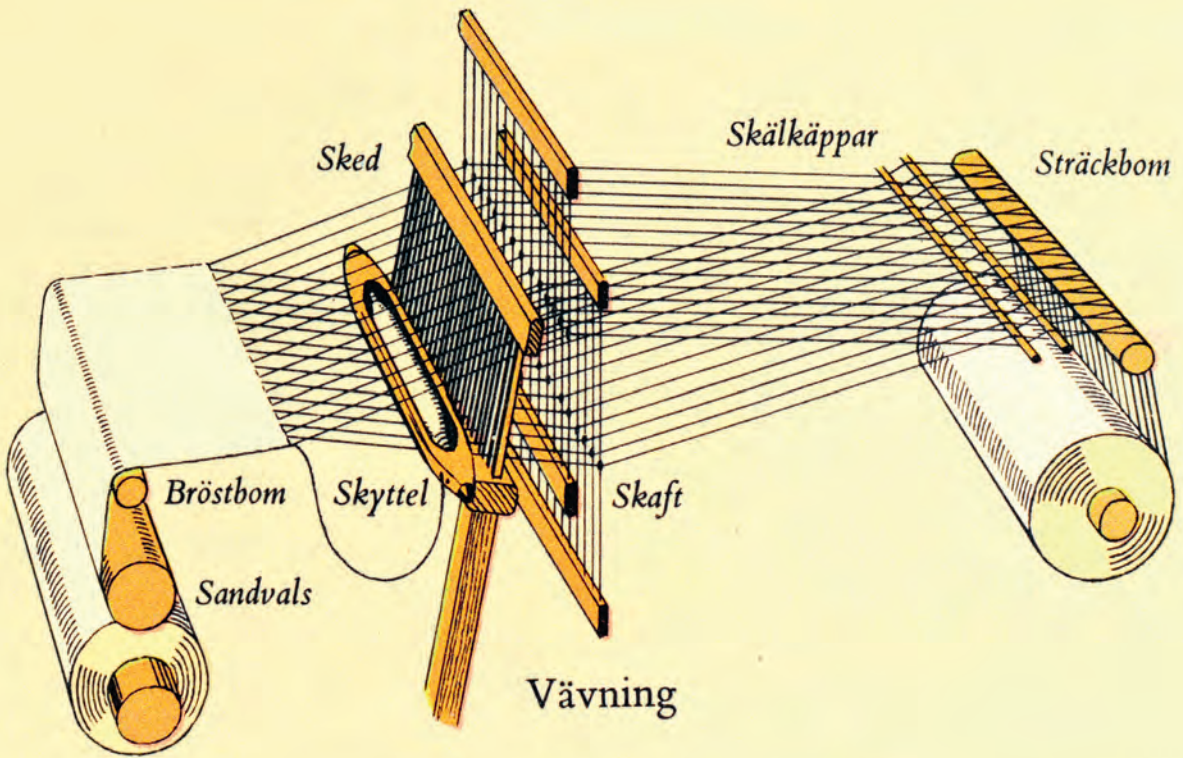


Fig. 4. Schematisk teckning av en vävstol. Ur *En hundraårig bomullsindustri*. Norrköpings bomullsväveri AB 1852–1952. – Foto: Bo O. Andersson, Malmö stadsarkiv.

1880 var Anna gift med Jöns Peter Andersson och hade dottern Ellen Reinholdina Elvira som fötts 1879. Anna blev tidigt änka och dottern avled 1953 i Pauli församling; hon var då ogift.<sup>41</sup>

*Bengta Andersson* föddes 1838 i Fosie och dog som ”väverska” i Malmö. Hon var född utom äktenskapet som dotter till inhyses pigan Marna Hansdotter i Hindby nummer 3. Titeln finns antecknad i död- och begravningsboken, och dödsorsaken var tuberkulos. Bengta var vid sin död 32 år gammal och ogift.

Ett annorlunda efternamn hade *Augusta Micholoff*. När hon vid 24 års ålder finns antecknad bland de anställda på väveriet var hennes mor änka. Johanna Petronella Skolander hade efter makens död överförts från garnisonsförsamlingen och 1870 återfinns familjen, som så många andra, i Östra Förstaden 33. Augusta hade två syskon, och modern står antecknad som fattighjon. När hon föddes var fadern, Anton Micholoff, korpral, men han steg i graderna och var vid sin bortgång sergeant. Anton var i sin tur född 1821 i Landskrona garnisonsförsamling, där hans far (med samma namn) tillhörde Livkompaniet. Fadern, Augustas farfar, var född i Ryssland och hade kommit därifrån till Sverige 1808 – ingen inflyttningsattest har bevarats.

Var bodde väverskorna? Malmö omfattade inte vid denna tid något stort område. De allra flesta invånarna bodde innanför kanalerna, inom det som brukar kallas Gamla stan, och där i den del som brukar kallas Gamla Väster. Kvarteren Mullvaden, Generalens hage, Väveriet befolkades av flera väverskor, liksom Östra och delvis Södra Förstaden, de stadsdelar som började växa upp vid andra hälften av 1800-talet.

### *Hur gick det sen?*

De två bomullsfabriker som grundades 1855 i Malmö nådde under sina första decennier inga större framgångar, och väveriet gick tidvis med förlust. 1906 köpte spinneriet upp väveriet, och så småningom revs väveriets byggnader. 1867 hade en yllefabrik, MYA, etablerats i kvarteret Lybeck, men 1888 förstördes hela fabriken i en brand. MAB, som den integrerade spinneri- och väverifabriken kom att heta, flyttade 1898 till kvarteret Bohus på Trelleborgsvägen, och efter en omfattande industriell expansion på 1870- och 1880-talen utvecklades Malmö från 1900 till en utpräglad textilstad med ett stort antal fabriker. Efter många turer bildades textilkoncernen MAB & MYA som var framgångsrik till dess textilkrisen i slutet av 1950-talet gjorde att textilindustrin i Malmö i stort sett slogs ut.

Ett viktigt kapitel i stadens industriella historia tog slut för över ett halvsekel sedan. Men bomullsprodukter använder vi varje dag, i våra kläder, till barnets filt, och kanske i papperet till de boksidor som du just nu läser.

## *Efterskrift*

Författaren till denna uppsats ingick på 1970-talet i forskningsprojektet *Fabriksystemets uppkomst i Sverige 1820–1870* vid ekonomisk-historiska institutionen vid Lunds universitet. Jag blev arkivarie i stället för att doktorera – men denna uppsats är baserad på en liten del av alla de uppgifter jag då excerperade i hopp om att de skulle resultera i en avhandling om arbetarnas sociala och geografiska rekrytering vid de olika typerna av fabriker.

*Noter:*

- <sup>1</sup> Att bomullen tillverkas under förhållanden som på olika sätt skadar miljön är väsentligt men kommer inte att behandlas i detta sammanhang. För den som vill läsa mer om ämnet rekommenderas boken *Bomull – en solig historia*, av Gunilla Ander.
- <sup>2</sup> Kattun är en äldre svensk benämning för bomull, som kommit att syfta specifikt på en tunn, glättad bomullsväv i tuskaft med tryckt mönster. Ordet bomull är släkt med tyskans *Baumwolle*, eg. trädull.
- <sup>3</sup> Beckert, sid 6.
- <sup>4</sup> Den första ångmaskinen konstruerades i början av 1700-talet av engelsmannen Thomas Newcomen, smed och uppfinnare, och användes för att pumpa vatten vid kolgruvor. Den förbättrades av bland andra James Watt, och snart drevs fabriker, fartyg och lokomotiv med hjälp av ångmaskiner. Den vanligaste typen var kolvångmaskinen, som omvandlar värme till rörelse. Vattnet i ångpannan värms upp till ånga, och ju högre tryck och temperatur som ångan får, desto effektivare blir ångmaskinen.
- <sup>5</sup> Schön, *Tankar om cykler*, sid. 11.
- <sup>6</sup> Schön, *Tankar om cykler*, sid 11 ff.
- <sup>7</sup> Göransson, sid 34, och Schön, *Från hantverk till fabriksindustri*, fr.a. sid. 10–11.
- <sup>8</sup> En synnerligen utförlig skildring av bomullens och bomullstillverkningens historia återfinns i *Empire of Cotton, A Global History*, av Sven Beckert, 2015.
- <sup>9</sup> Vid Rydboholm användes till en början maskiner producerade i Sverige. Vävstolarna tillverkades av Munktells i Eskilstuna, och ångmaskinen göts i Åkers Styckebruk; allt transporterades med häst och vagn på grusiga landsvägar till fabriken. Rydboholm kunde vid försäljningen av sina produkter använda ett väl uppbyggt distributionsnät, däremot har undersökningar visat att väverskorna kom från Göteborg och inte från den hantverksmässiga tillverkningen i trakten kring fabriken.
- <sup>10</sup> Kockums mekaniska verkstad, länge den största mekaniska fabriken i Malmö, började sin verksamhet 1840.
- <sup>11</sup> Vad denna benämning exakt avser har jag inte kunnat utröna.
- <sup>12</sup> *Shirting* eller *shirting* avser tunt bomullstyg som användes för tillverkning av skjortor.
- <sup>13</sup> Malmö nya allehanda 1855-01-06, citerad i Lindeberg & Bager, sid. 104.
- <sup>14</sup> Manufakturaktiebolaget i Malmö sid. 26. De första bomullspartierna fördrades rejält till följd av Öresundstullen, som slopades först 1857. Slaveriet avskaffades inte förrän 1865, och den bomull som under den första tiden importerades till spinneriet för bearbetning i väverierna, den var alltså plockad av afroamerikanska slavar i sydstaterna.
- <sup>15</sup> Denna benämning, som svenskan importerat från engelskan, visar att avsikten var en integrerad fabrik.
- <sup>16</sup> Lindeberg & Bager, sid 136–137. I Malmö bodde vid denna tid 25 500 personer. I staden fanns ett antal familjer som var framträdande både politiskt, ekonomiskt och socialt, och flera av dem var involverade även i uppbyggnaden av textilfabrikerna.
- <sup>17</sup> Brandförsäkringskommitténs i Malmö arkiv, F1a:28 nr 2923. Vid om- och tillbyggnaden gjordes olika tillägg till beskrivningar av byggnaderna i väveriets försäkring. I väveriets bevarade handlingar nämns att även lagret försäkrades; jag har dock inte kunnat finna uppgifter om dessa försäkringar.
- <sup>18</sup> Väveriets arkiv AI:1.
- <sup>19</sup> Jonsson, sid 95–96. Plattilla bör betyda en grov och lös bomullsvävnad.



- <sup>20</sup> Formellt gick det till så att ett aktiebolag bildades som köpte det som varit enbart ett bolag. Samtidigt tillfördes nytt kapital och maskinparken utökades.
- <sup>21</sup> Väveriets arkiv, AI:1, Årsberättelse för 1973.
- <sup>22</sup> Ordet är en försvenskning av engelskans ”moleskin”, eg. mullvadsskinn.
- <sup>23</sup> Om mantalsuppgifter, se nedan.
- <sup>24</sup> Se Schön, En modern svensk ekonomisk historia, sid. 72 ff.
- <sup>25</sup> Avsnittet om marknaden är hämtat ur Jonsson, kap. 5.
- <sup>26</sup> Med minuthandel avses diverse-, speceri- och matvaruhandel, och ”fast” skiljer den från den ambulerande gårdafarhandeln.
- <sup>27</sup> Partihandel kunde vara av flera slag – grosshandel specialiserad på en eller några varor, i detta fall manufakturvaror, handelshus som förenade diversehandel med rederi/import/export av spannmål, tjära, kolonialvaror mm; eller kommissionärer som sålde lager av väveriets tillverkning.
- <sup>28</sup> Göransson, Från familj till fabrik, sid. 52–53.
- <sup>29</sup> Lindeberg & Bager och Manufakturaktiebolaget i Malmö 1855–1930.
- <sup>30</sup> När det gäller företagsarkiv från denna tid är det omöjligt att veta när gallringen har verkställts. Bomullsväveriet blev aktiebolag, lades samman med spinneriet och blev slutligen en del av MAB & MYA.  
Det är sannolikt att man vid dessa förändringar förstörde sådana handlingar som ansågs inaktuella, onödiga och skrymmande. Årsberättelser, en del räkenskaper och viss korrespondens är allt som återstår av bomullsväveriets arkiv, och först från 1906 finns en del personalhandlingar bevarade.
- <sup>31</sup> Innehållet i en mantalsuppgift gäller vid ett visst tillfälle för en viss fabrik. Det går tyvärr inte att med hjälp av mantalsuppgiften ta reda på var varje anställd arbetade senare eller tidigare. För att veta det måste man jämföra ett mycket stort antal mantalsuppgifter, för att nå ett synnerligen osäkert resultat – om än något.
- <sup>32</sup> Se Göransson, 1800-talets mantalsuppgifter. Observera att mantalsuppgifter sällan finns bevarade för varje enskilt år, utom när det gäller dem på den centrala nivån.
- <sup>33</sup> Uppbördsverkets i Malmö arkiv BIVb:23 och 75.
- <sup>34</sup> Väveriets arkiv G4:2.
- <sup>35</sup> Jörberg, respektive tabeller.
- <sup>36</sup> De förhållanden som här beskrivs är engelska. Svensk lagstiftning stadgade 1846 att barn under 12 år inte fick anställas vid fabrikerna, och nattarbete för barn förbjöds 1852. 1870 var den yngsta väveriskan vid bomullsväveriet i Malmö 15 gammal. Arbetstiden under denna period var troligen 12 timmar per dag, måndag – lördag. Jag har inte påträffat några uppgifter om nattarbete,
- <sup>37</sup> Beckert, sid 384.
- <sup>38</sup> Dessa uppgifter finns att hämta i ett antal artiklar som ligger på internet. Bysinos är en sjukdom som kan drabba den som andas in bomull eller andra vegetabiliska fibrer. Den kan medföra andnöd och är särskilt besvärlig om personen redan har astma eller anlag för astma; efter långvarig exponering kan den bli kronisk. Sjukdomen är ännu vanlig bland människor som arbetar i textilindustrier i de fattigare delarna av världen.
- <sup>39</sup> Malmö Sankt Petri församlings arkiv AIb:6 sid. 379.
- <sup>40</sup> Databasen Sveriges befolkning 1890.
- <sup>41</sup> Databaserna Sveriges befolkning 1880 och 1900 samt Avlidna i Sverige 1901–2013.

## *Källor och litteratur*

### **Otryckta källor**

#### **Arkiv**

Husförhörslängder och födelseböcker för Malmö Sankt Petri och Malmö Caroli församlingar samt Malmö garnisonsförsamling. Malmö stadsarkiv men också tillgängliga via ArkivDigital.

Födelseböcker för ett antal andra församlingar i Skåne.

Malmö bomullsväveris arkiv. Malmö stadsarkiv.

Uppbördsverkets i Malmö arkiv. Malmö stadsarkiv.

Brandförsäkringskommitténs i Malmö arkiv. Landsarkivet i Lund.

#### **Internet – databaser**

Databaser över Sveriges befolkning och Avlidna i Sverige 1901–2013. Tillgängliga i bl.a. Malmö stadsarkiv och Lunds landsarkiv.

#### **Tryckta källor**

Ander, Gunilla, *Bomull, en solkig historia*. Stockholm 2010.

Beckert, Sven, *Empire of Cotton, A Global History*. New York 2015.

Göransson, Anita, *Från familj till fabrik. Teknik, arbetsdelning och skiktning i svenska fabriker 1820–1877*. Akad. avh. Lund 1988.

Göransson, Anita, ”1800-talets mantalsuppgifter. Arkiv, Samhälle, Forskning.” (i: *Svenska arkivsamfundets skriftserie nr 19*, 1977).

Jonsson, Pernilla, *Marknadens väv. Svenska mekaniserade bomullsväverier i distribution och försäljning 1850–1875*. Akad. avh. Uppsala 2000.

Jörberg, Lennart, *A History of Prices in Sweden 1732–1914*. Del 1. Lund 1972.

Lindeberg, Gösta & Bager, Einar, *Kring en gammal malmöindustri*. Malmö 1945.

*Manufaktur-aktiebolaget i Malmö 1855–1930*. Malmö 1931.

Schön, Lennart, *Från hantverk till fabriksindustri. Svensk textiltillverkning 1820–1870*. Akad. avh. Lund 1979.

Schön, Lennart, *En modern svensk ekonomisk historia*, 4:e upplagan, Lund 2014.

Schön, Lennart, *Tankar om cykler*. Stockholm 2006.

# Förenade Bil på Östra Tullgatan – en bildberättelse

AV ANETTE SARNÄS & KERSTIN MARTINSDOTTER



*Fig. 1. Östra Tullgatan 6 på 1940-talet. – Foto: Förenade Bil AB.*

Förenade Bil AB registrerades som aktieföretag hos Kungliga Patent- och Registreringsverket den 4 februari 1921. Det är ett av de äldsta bilföretagen i Sverige. Grundare till företaget var bland andra grosshandlaren Wilhelm Sonesson och riksdagsledamoten Nils Winkler. Adressen var Östra Tullgatan 6 där man från början huserade i en envåningsbyggnad.

Vid mitten av 1920-talet anställdes den unge Allan Söderström från Göteborg. Han blev disponent på företaget redan 1927 och övertog Förenade Bil AB 1946. Idag leds företaget av tredje generationen Söderström.

1951 invigdes det nya huset på samma adress. På bottenplanet fanns en utställningshall med nya bilar till försäljning med exponering ut mot gatan.



Fig. 2. Östra Tullgatan 6 på 1950-talet. – Fotograf: okänd. Malmö stadsarkivs bildsamling 01802-3-0001.





*Fig. 3. Bil blir skylt 1951 på Östra Tullgatan 6. – Foto: Skånska Dagbladet, Malmö stadsarkivs bildsamling 01802-2-0007.*



Begagnade bilar stod en våning upp, där det även fanns kontor. Företaget drev också en bilverkstad som fanns i källarvåningen med infart från Österportsgatan.

Förenade Bil har sedan 1951 varit återförsäljare av BMW. Andra bilmärken som har stått på försäljningslistan är bl.a. Morris Minor, DeSoto, Rolls Royce och Honda.

För att riktigt dra blickarna till det nya huset hissade man upp en bil som stod på skenor ovanför ingången ut mot Östra Tullgatan. Inspirationen till det hämtade man från USA. Anblicken blev slående med bilen som svävade ovanför de gående på trottoaren. Det var dock inte helt enkelt att placera en tämligen tung Morris Minor på de smala skenor. Pressfotografer från både Skånska Dagbladet och Sydsvenska Dagbladet var på plats för att följa den vådliga händelsen.



Fig. 4. Östra Tullgatan 6 1961. – Foto: Förenade Bil AB.



*Fig. 5. Östra Tullgatan 6 2017 – Foto: Kerstin Martinsdotter.*

Flera olika bilar fick vid olika tidpunkter genom åren agera skylt ovanför ingången innan man upphörde i början på 1960-talet eftersom bilarna till slut blev för tunga för konstruktionen.

Det hade från början funnits många bilfirmor i närheten av Drottningtorget, men flera hade redan flyttat längre ut från centrum. Lokalerna på Östra Tullgatan blev till slut för små även för Förenade Bil. Vid trafikplats Fredriksberg, alldeles bredvid Yttre ringvägen, strax innan Oxie byggde man ett nytt hus som stod klart 2006. Där kunde man återuppliva traditionen med en bil på taket i reklamsyfte. I de gamla lokalerna på Östra Tullgatan huserar nu mäklarkedjan Fastighetsbyrån.

## *Källor och litteratur*

### **Internet – databaser**

Larsson, Lars-Erik, "Förenade Bil mot 100". (i: *Förenade Bil Magazine 2011*).

<http://forenadebilmagazine.se/>

Larsson, Lars-Erik, "Lyftet". (i: *Förenade Bil Magazine 2013*).

<http://forenadebilmagazine.se/>

Malmö stadsarkivs instagramkonto: @malmo\_stadsarkiv

# Malmö AIF: Idrott i klasskampens tjänst

AV LINUS SOLLIN

*Arbetarnas Idrottsförbund har till ändamål att genom idrottsövningar verka för arbetarklassens, och i synnerhet dess ungdoms, allsidiga fysiska fostran. Denna fostran strävar icke efter att skapa rekordprestationer och spännande tävlingsmoment, utan största vikten skall läggas på att fostra massorna av proletära idrottsutövare till fysiskt fullmogna män och kvinnor, som gör arbetarklassen skickad att även i detta avseende effektivt föra kampen mot alla dess fiender. Arbetarnas Idrottsförbund ställer också som sin uppgift att delta i kampen för kapitalismens störtande, och i denna kamp behövs det en fysisk stark och härdad arbetarklass. Likaså ser förbundet som sin uppgift att genom kroppsliga övningar bland arbetarna förbereda den högre fysiska kultur, som ska bli en av de främsta kännetecknen för det klasslösa socialistiska samhället.<sup>1</sup>*

Ovanstående stycke återfinns i Arbetarnas Idrottsförbunds principprogram antaget under mellandagarna 1929. Kanske inspirerade denna text den skara idrottsintresserade Malmöbor som sommaren 1932 grundade en förening ansluten till förbundet. Dessa rader, genomsyrade av klasskampsiver och utopiskt tankegods om ett stundande alternativt samhälle, får utgöra en språngbräda tillbaka till de politiska ytterligheternas 1930-tal.

## *1930-talets politiserade idrottsrörelser*

Under 1920 och 30-talen blommade idrottsrörelsen i Riksidrottsförbundets regi ut till en folkrörelse med en självklar plats i det stundande folkhemmet. Detta händelseförlopp ska kanske inte betraktas som en självklarhet. Under det sena 1800-talet och tidiga 1900-talet hade antalet idrottsutövare varit begränsat och koncentrerat till städerna. Socialdemokratin förhöll sig under denna tid skeptiskt till idrotten och avfärdade den så som ett överklassnöje som var överflödigt för arbetarna som de menade fick nog av fysisk träning i sitt arbete. Socialdemokrater kritiserade inledningsvis även den tidiga idrottsrörelsens militära och rojalistiska prägel.<sup>2</sup> I kölvattnet



av mellankrigstidens samförståndsanda kom dock socialdemokratin att svänga och acceptera och stödja det av borgerligheten initierade Riksidrottsförbundet. Ett val som inte heller ska betraktas som självklart. I flera europeiska länder organiserade socialdemokratiska partier sig istället i den så kallade Luzerninternationalen. En reformistisk socialistisk idrottsorganisation som i mitten på 1930-talet mönstrade över 1,5 miljoner medlemmar i Europa.<sup>3</sup> Socialdemokratin uppbackning av Riksidrottsförbundet såg antalet idrottsföreningar öka markant och majoriteten av alla utövare kom från arbetarklassen.<sup>4</sup>

Riksidrottsförbundet hade nu tonat ner de ideologiska inslagen och menade själva att deras organisation var politisk neutral med inställningen att idrott och politik var skilda saker och att de inte skulle blandas.<sup>5</sup> Från vänsterhåll fanns dock fortsatt röster som gjorde gällande att förbundet hade en politisk agenda. Kritikerna menade att Riksidrottsförbundets arbete gav idrotten en fostrande funktion som gynnade industrin och militären. Idrotten i Riksidrottsförbundets regi drog även, menade de, bort arbetarungdomen från den fackliga och politiska kampen och verkade negativt på klassmedvetenheten.<sup>6</sup>

Efter splittringen av Sveriges Kommunistiska Parti (SKP) 1929 kom under 1930-talet två ideologiskt präglade idrottsförbund att utgöra alternativ till Riksidrottsförbundet.<sup>7</sup> Partiet splittrades i två delar. Den ena delen, den som bröt med Moskva, kallades för Kilbomkommunisterna. Till detta parti var Arbetarnas idrottsunion (AIU) knutet.<sup>8</sup> Arbetarnas Idrottsförbund (AIF) som i och för sig hävdade att de var en partipolitiskt obunden klasspolitisk organisation, stod de sovjettrogna Sillénkommunisterna nära.<sup>9</sup> AIF, som var verksamt fram till 1936, var dessutom anslutet till den Röda Sportinternationalen. Röda Sportinternationalen var en internationell organisation grundad i Moskva 1921. Organisationen intention var organisera idrotten i den revolutionära klasskampens tjänst och under 1920-talet knöts Röda Sportinternationalen hårt till den sovjetdominerade Tredje internationalen, Komintern.<sup>10</sup> AIF:s stadgar grundades sig i Röda Sportinternationalens principer och AIF:s förbundsstyrelse fick riktlinjer från denna organisation. Dessa riktlinjer berörde såväl idrottsliga som organisatoriska och agitatoriska frågor och AIF skulle delvis kunna betraktas som ett instrument för Sovjetunionens utrikespolitik.<sup>11</sup> Historikern Lars Björnin menar att Röda Sportinternationalen inflytande på AIF var påtagligt men att AIF:s verksamhet likväl präglades av de svenska medlemmarnas strävan att AIF skulle anpassa sig till de förhållanden som rådde i det svenska samhället.<sup>12</sup> Ett svensk samhälle där kommunismens rötter i socialdemokratin, trots anammande av sovjetkommunistisk retorik, präglade kommunismen i en demokratisk riktning.<sup>13</sup>

AIF:s agenda präglades även av 1930-talets internationella politiska klimat och antifascismen sattes högt på dagordningen. Även om det praktiska arbetet inte alltid prioriterades hade förbundet som avsikt att rikta skärpt uppmärksamhet mot vad





*Fig. 1. Arbetarnas idrottsförbunds konstituerande kongress 1929. Arbetarrörelsens Arkiv och Bibliotek.*

de kallade "Riksidrottsförbundets militaristiska fascistiska ledning"<sup>14</sup> och AIF:s idrottsevenemang kom stundtals att kantas av symboliska antifascistiska inslag.<sup>15</sup>

Historikern Rolf Pålbrant har i sin avhandling *Arbetarrörelsen och idrotten* behandlat arbetarrörelsen och dess inställning till AIF. Han menar att socialdemokraterna, vars väljare var en grupp som AIF önskade värva för sin sak, i de styrande leden var eniga om att Riksidrottsförbundet var den rätta organisationen för att styra idrotten i landet. Vid AIF:s grundande oroades den socialdemokratiska ledningen över att deras idrottsintresserade medlemmar skulle lockas över till AIF. Motdraget blev att möta AIF:s existens med tystnad och socialdemokratiska tidningar fick direktiven att inte rapportera från AIF:s evenemang. Då AIF omnämndes i socialdemokratisk press var tonen ofta hård, dess medlemmar omnämndes som bolsjeviker och förbundet

omnämndes som en kommunistisk täckorganisation. Det fastslogs även att en medlem inom socialdemokraterna eller deras ungdomsförbund (SSU) inte kunde vara medlem av AIF. Även inom LO fick medlemmarna, genom informationsblad, klart för sig att de inte skulle beblanda sig med AIF.<sup>16</sup>

AIF-föreningarna å sin sida fick direktiv från förbundsstyrelsen att inte beblanda sig med eller tävla mot föreningar knutna till Riksidrottsförbundet. Då AIF yttrade sig om föreningar knutna till detta förbund gick de under benämningen borgerliga föreningar.<sup>17</sup> Senare, då det blivit uppenbart att denna taktik isolerade AIF-föreningarna och gjorde det svårt för organisationen att växa och värva medlemmar, ändrades inställningen till de så kallade borgerliga föreningarna.<sup>18</sup> AIF-föreningarna uppmuntrades från och med 1934 att ha idrottsligt utbyte med föreningar knutna till Riksidrottsförbundet. Förhoppningen var att de idrottsmän som de kom i kontakt med skulle få upp ögonen för och lockas över till AIF-föreningarna. 1936 fick AIF-föreningarna direktiven att gå med i Riksidrottsförbundet och försöka förändra förbundet inifrån. Den nya taktiken såg AIF-föreningarna absorberas av Riksidrottsförbundet och under 1936 så tvingades AIF lägga ner verksamheten på förbunds nivå.<sup>19</sup> Storleksmässigt var alltid AIF underlägset Riksidrottsförbundet med stor marginal. År 1935 hade AIF, enligt egen utsaga, 7000 medlemmar.<sup>20</sup> Riksidrottsförbundet hade året efter 300 000 medlemmar.<sup>21</sup>

### *Ett fragmenterat och politiskt laddat källmaterial*

Likt moderförbundet och den stora majoriteten av AIF-föreningar så finns inget arkiv bevarat från Malmö AIF. Klubbhistoriken måste därför fogas samman med få källor sprungna direkt ur föreningen. Då källornas information ska bilda en enhetlig bild har det inte varit bortkastad möda att en extra gång reflektera över deras



*Fig. 2. Rubriken Röd Sport från Sydsvenska Kuriren. Sydsvenska Kuriren.*

ursprung. Tidningar, myndigheter och privatpersoner valde säkerligen sina ord väl då åsikter framfördes om AIF-föreningarna, som uttalat var en politisk kamporganisation. Vad som sades och inte sades, vad som bevarades och inte bevarades kan, utöver den ständigt närvarande slumpen, berott på överväganden grundade i den personliga övertygelsen, politiska sympatier och outtalade institutionella direktiv.<sup>22</sup>

Den kommunistiska tidningen *Sydsvenska Kuriren* stod Malmö AIF nära. Förutom föreningens idrottsliga bravader som skildrades under den återkommande rubriken 'Röd Sport' behandlade tidningen vissa av föreningens icke idrottsrelaterade angelägenheter. Även i tidningen *Idrottsfolket*, AIF:s nationella organ, avhandlades olika aspekter av föreningens verksamhet. I Malmöpolisens olika arkiv finns, i ansökningshandlingar om idrottsevenemang och festställningar, information om klubbens storlek, styrelse och medlemmar. I arkivet efter den dåvarande säkerhetspolisen finns bland annat de stadgar som inledde denna artikel bevarade. I Moskva finns två stora arkiv med material som berör den svenska AIF-organisationen. På Ryska Statens Arkiv för Social och Politisk Historia finns den internationella organisationen Röda Sportinternationalens arkiv bevarat. På Ryska Statsarkivet återfinns den sovjetiska institutionen Högsta Rådet för Fysisk Kulturs arkiv. Till det förstnämnda arkivet finns i boken *Sverige i ryska arkiv del. 2* en förteckning över de volymer som berör det aktuella ämnet, något som gör detta arkiv hanterbart för intresserade svenskar. En liknande ledsagare finns inte till arkivet efter Högsta Rådet för Fysisk Kultur, något som utgör ett försvårande faktum vid kontakt med och besök på Ryska Statsarkivet. I detta arkiv anas ett oerhört omfattande material om den svenska AIF-rörelsen. Det är dock svårarbetat och det material som lokaliserats i detta arkiv är frustrerande nog små guldkorn ur en guldgruva. Även intervjuer med barn till före detta medlemmar i Malmö AIF har bidragit till att fördjupa bilden av de enskilda medlemmarna och föreningen.<sup>23</sup>

Denna artikel bjuder på ett ingående exempel på en förening ansluten till Arbetarnas Idrottsförbund. Malmö AIF:s idrottsliga bravader, interna förhållanden, dess relation till den övriga arbetarrörelsen och myndigheter i Malmö, AIF:s centralorganisation och Röda Sportinternationalen avhandlas nedan där föreningens dryga tre år långa historia berättas.

## *Idrottspolitiska ställningstaganden:*

### *Malmö AIF bildas och växer*

Den 2 augusti 1932 publicerade *Sydsvenska Kuriren* nyheten att Malmö AIF bildats och att södra Skåne således fått sin första AIF-förening. Malmö AIF grundades i en stad där det politiska klimatet präglades av en socialdemokratisk majoritet. Av stadens



cirka 120 000 invånare röstade endast 0,7 procent av de röstberättigade på SKP, alltså det politiska parti som stod nära AIF.<sup>24</sup> Vid grundandet bestod föreningen av 31 personer fördelade på tre sektioner. Utöver en kortlivad motorsportssektion utövades kraftsport och boxning i föreningens regi.<sup>25</sup> En fotbollssektion och brottningssektion tillkom endast några veckor senare och föreningen flyttade in i sin första klubblokal på Norregatan 2.<sup>26</sup> Redan i september gjorde föreningens medlemmar upp internt i ett första klubbmästerskap i boxning i Hököpinge folkets park.<sup>27</sup>

Vilka de grundande medlemmarna var går inte att fastställa. Generellt kan dock konstateras att den övervägande majoriteten av medlemmar under föreningens tre år var unga personer, främst män mellan 18–25 år, med yrken som under den berörda tiden gav dem titeln arbetare eller grovarbetare.<sup>28</sup> Det finns ett antal undantag. Till exempel boxaren Ingemar Thomson som under sin tid i AIF studerade i Lund och sedermera kom att arbeta som journalist.<sup>29</sup> Även konstnärssonen Karl Keppner och två före detta soldater sticker ut i sammanhanget.<sup>30</sup>

*Sydsvenska Kuriren* var ensam Malmötidning att rapportera om föreningens tillkomst. Socialdemokratiska *Arbetet*, vars läsare AIF säkerligen gärna ville nå, då de betraktades som en rekryteringsbas, nämnde inte med ett ord föreningen. Socialdemokraternas organ i Malmö valde alltså samma linje som socialdemokratisk



Fig. 3. Malmö AIF:s klubbmästare 1932. *Sydsvenska Kuriren*.

press i övriga landet, det vill säga att ignorera AIF-föreningarna. Först 1935 vädrades åsikter om AIF i *Arbetet*. Krönikören menar då att AIF-rörelsen i Sverige, till skillnad mot i Finland, inte var historiskt eller politiskt betingad och att det i Sverige inte fanns behov av en AIF-organisation.<sup>31</sup> Under hösten 1932 växte likväl föreningen och i november uppgav *Sydsvenska Kuriren* att medlemsantalet var uppe i 100 personer.<sup>32</sup> Detta kan jämföras med övriga mindre klubbar i Malmö som i genomsnitt hade ett medlemsantal på dryga 40 personer.<sup>33</sup>

### *Kamrater på andra sidan sundet.*

Under det första året inleddes ett bestående idrottsutbyte med den danska arbetaridrotten.<sup>34</sup> Ett utökat samarbete med den socialdemokratiskt dominerade danska arbetaridrotten var helt i linje med AIF-förbundets och Röda Sportinternationalens direktiv.<sup>35</sup> Malmöklubbens prestation måste dock ifrågasättas en aning då det inledande idrottsutbytet, med fotbollslaget AIK Indre By från Köpenhamn, kom sig av en slump.<sup>36</sup> De Köpenhamnsbaserade fotbollsklubbarna var dessutom en erkänd kommunistisk falang inom den danska arbetaridrotten och AIK Indre By var inget undantag.<sup>37</sup> Kanske var klubben redan ansluten till Röda Sportinternationalen då idrottsutbytet inleddes.<sup>38</sup> AIK Indre by stod i alla fall tveklöst vänster om det socialdemokratiska Dansk Arbejder Idrætsforbund.<sup>39</sup> I *Idrottsfolkets* vinternummer 1933 får Malmö AIF likväl ett gott omdöme för sina internationella strävanden då tidningen rapporterat att:

*Malmökamraterna har tagit som sin uppgift att hålla kontakt med kamraterna i Köpenhamn och de gör det på ett utmärkt sätt. De har nu satt igång en tävling om ett vandringspris i brottning, som uppsats av Bäckströms Antikvitetsaffär i Malmö.*<sup>40</sup>

I en brevkopia bevarad i Moskva, adresserad till AIF:s centralorganisation i Stockholm med avsändare Malmö AIF, framgår att medlemmarna i Malmö AIF och AIK Indre By diskuterade mer än idrott då de träffades. Brevet avslöjar att danska AIK ville att Malmö AIF:s medlemmar skulle hjälpa föreningen att bli medlemmar i svenska AIF eftersom den danska klubben hamnat i gräl med partikommunen och ungdomsförbundet. Den icke omnämnda Malmö AIF-medlemmen som skrev brevet såg av formuleringen att döma inte detta som önskvärt och inget tyder på att det blev på det viset. Av brevet inledning: ”Kommer nu igen med en liten angelägenhet.”<sup>41</sup> går att utläsa att Malmö AIF inte var främmande för att kontakta förbundsledningen då frågor uppstod.<sup>42</sup>

### *Inre stridigheter*

I slutet av november 1932 framgår av *Sydsvenska Kuriren* att det förekommit oegent-



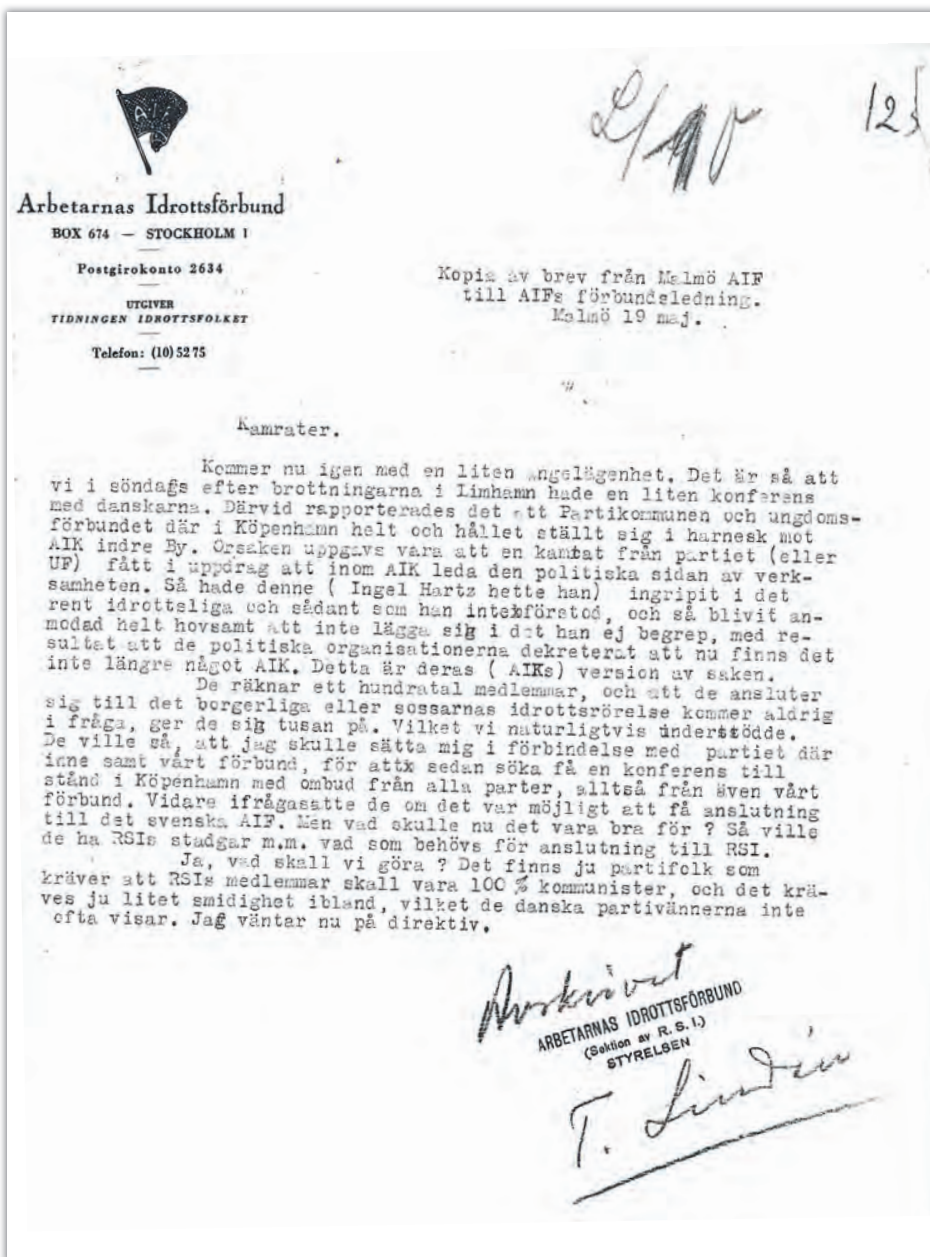


Fig. 4. En kopia från ett brev skickat av Malmö AIF till Arbetarnas idrottsförbund i Stockholm påträffat i arkivet efter Högsta Rådet för Fysisk kultur i Moskva. (Fond: P-7576, Opis: 2 Delo: 148, Ryska Statsarkivet).

ligheter inom föreningen. Tidningen gör gällande att ledningen, som föreningen hittills haft, inte skött sitt uppdrag på ett tillfredsställande sätt. Samröre med borgerliga idrottsföreningar, huvudlösa tävlingsarrangemang, personlig despotism och oklarhet över vad en arbetaridrottsrörelse skulle innebära var anklagelser som riktades mot den tidigare ledningen.<sup>43</sup> Vad som låg bakom dessa anklagelser går inte att få klarhet i. Föreningen kan försatt sig i ekonomiska svårigheter. Den högsta noterade siffran för biljettförsäljning fram till och med detta datum var föga imponerande 37 biljetter.<sup>44</sup> Som lösning på de interna konflikterna utsågs en ny styrelse. Till ordförande utsågs fjäderviktaren och muraren Bror Nilsson. Som vice ordförande återfanns hamnarbetaren Gösta Tell. Sekreterare blev åldermannen, den trettiosju-åriga skomakaren, Oscar Lindbom. Arbetaren och brottaren Göte Hallengren blev vice sekreterare och stensättaren Hugo Freij, som även han brottades, blev kassör.<sup>45</sup> Hugo var för övrigt farbror till Gustav Freij, mångfaldig OS-medaljör i brottning.<sup>46</sup>

I november 1932 lämnade dessutom tvillingarna Einar och Erik Söderberg Malmö AIF under uppmärksammade former. Inför boxningstävlingar mot AIK Indre By från Köpenhamn den 10 november bytte Einar klubb och boxades för Köpenhamnsklubben. Något som ledde till bittra omdömen i *Sydsvenska Kuriren*.<sup>47</sup> I AIF:s rikstäckande tidning *Idrottsfolkets* januarinumner 1933 framgår att Einars bror Erik blivit utesluten ur både Malmöföreningen och förbundet.<sup>48</sup> Erik var så sent som i slutet av september ansvarig för föreningens sektioner för boxning och fotboll.<sup>49</sup> Vad Erik gjort för att drabbas av uteslutning framgår inte men det bör alltså varit något som ansågs värre än broderns klubbyte. Kanske var han en tidigare styrelsemedlem. I en polishandling berättas att den första styrelsen avsattes och uteslöts.<sup>50</sup>

### *Publiksuccé på Östra folkteatern?*

Söndagen den 17 december 1932 brottades Malmö AIF, Brandkårens IF och AIK Indre Bys brottningssektion på Östra folkteatern i Malmö.<sup>52</sup> I danska *Arbejderbladet* står att publiken på de omnämnda brottningstävlingarna uppgick till mellan 2000–3000 personer.<sup>52</sup> Det var en siffra Malmö AIF varken förr eller senare kom i närheten av. Om den stämmer blir bilden av AIF:s position i staden Malmö helt annorlunda. Även *Sydsvenska Kuriren* omnämner publiken som talrik.<sup>53</sup> Ett synnerligen relativt påstående som skulle kunna stämma in även på de 53 betalande besökare som inrapporterades av Malmö AIF:s Hugo Frej till drätselkammaren då nöjesskatten för tillställningen skulle redovisas.<sup>54</sup> 53 personer var nämligen den högst dokumenterade publiksiffran Malmö AIF haft fram till detta tillfälle. Ett alternativ vore att Malmö AIF undanhöll den verkliga publiksiffran för drätselkammaren för att tjäna sig en än större hacka på evenemanget. Då föreningens trassliga ekonomi är ett återkommande problem de kommande åren är detta dock inte ett särdeles

troligt alternativ. Det är dessutom högt otroligt att lokalen rymde 2000 personer. De högst noterade biljettsiffrorna från Östra Folkteatern mellan 1932 och 1934 är mellan 600 och 700 personer.<sup>55</sup> Det troligaste alternativet till den danska tidningens höga publiksiffra är kanske en vilja att påvisa AIF:s utbredning i Sverige för den danska läsarkretsen. Av *Sydsvenska Kurirens* rapport från detta evenemang framgår också en viss ambivalens kring de medlemmar som uteslutits. Tidningens reporter konstaterar med ogillande att en före detta, numera utesluten medlem, medverkat som poängdomare.<sup>56</sup>

### *Framåtanda och polisförhör*

Under våren 1933 arrangerade och deltog föreningens medlemmar i ett antal boxnings- och brottningstävlingar. Från en boxningsmatch mot AIK Inre By på nöjes-



Fig. 5. Nöjeslokalen Valencia på Södra Förstadsgatan. – Foto: Bilder i Syd.

lokalen Valencia återfinns föreningens högsta dokumenterade biljettsiffra från ett idrottsevenemang då 55 betalande besökare såg Malmö AIF boxas mot det danska motståndet.<sup>57</sup> En biljettsiffra som onekligen skvallrar om föreningens oförmåga att engagera den stora massan. Detta år var Malmö AIF likväl en drivande kraft då ett Skåne-Blekinge distrikt för AIF grundades. Distriktsförbundets konstituerande konferens hölls i Malmö AIF:s klubblokal på Majorsgatan 2, dit föreningen flyttat efter att den första styrelsen avsatts.<sup>58</sup> Malmö AIF:s Oskar Lindbom kom att ingå i den första distriktsstyrelsen.<sup>59</sup> Malmö AIF gick under våren också segrande ur ett distriktsmästerskap i brottning med fyra deltagande klubbar. Utöver Malmö AIF deltog brottare från Limhamnns AIF, Brandkårens IF och den merittyngda klubben Sparta. Varken Brandkåren eller Sparta var medlemmar i AIF och de ställde endast upp med en man var.<sup>60</sup> Stämningen inom föreningen under denna period verkar ha varit uppsluppen då *Sydsvenska Kuriren* även rapporterar om spontana och planerade festligheter i klubblokalen. Åtminstone en av dessa tillställningar var politiskt präglad då den innehöll in en ceremoniell faninvigning vilken kantades av slagord och allsång.<sup>61</sup> Föreningen deltog även, så som centralorganisationen önskade, under egen fana i detta års förstamajtåg.<sup>62</sup> I april engagerade sig föreningens medlemmar också i ett av centralorganisationens nationella evenemang. Under Arbetarmästerskapen i brottning som hölls i Stockholm denna vår medverkade representanter från nio klubbar. Malmös Johan Ohlsson vann tredjepris i Bantamklassen.<sup>63</sup>

Den första juni polisanmäldes Malmö AIF av Malmö Gas och Elektricitetsverk då föreningen använt el i sin klubblokal utan att anmäla detta eller betala för sig.<sup>64</sup> I *Idrottsfolket* står, under rubriken *Polisprovokationer mot AIF*, att polisens förhör med föreningens medlemmar i första hand handlade om föreningens verksamhet och syfte i stort, snarare än det brott den var anklagad för.<sup>65</sup> Detta bekräftas inte av förhørsprotokollen i Malmöpolisens arkiv. Där återfinns endast förhör med två medlemmar och AIF:s verksamhet omnämns inte överhuvud taget.<sup>66</sup> Föreningens medlemmar gjorde sig skuldfria och lät inte denna incident dämpa deras engagemang.<sup>67</sup>

## *Seriefotboll*

Under våren hade föreningen fått tillgång till utrymmen i närheten av Kockums verkstäder där de kunde träna utomhusidrott och fotboll. Detta var dock en nödlösning. Malmö AIF hade, enligt *Sydsvenska Kuriren* ansökt om att få använda någon av stadens mer centralt belägna idrottsplatser men fått avslag.<sup>68</sup> Det kan te sig märkligt med tanke på föreningens höga medlemsantal i jämförelse med de klubbar vars ansökningar bifölls.<sup>69</sup> Malmö AIF:s ansökan finns inte bevarad i Idrottsnämndens arkiv och inga spår av denna finns heller i nämndens protokoll. Av vilka anledningar



**Slutställningen i serien.**

	<b>s.</b>	<b>v.</b>	<b>o.</b>	<b>f.</b>	<b>p.</b>	<b>m.</b>
Rosenvång	10	8	0	2	16	68—14
Baltic	10	6	1	3	13	46—17
Limh. I	10	6	1	3	13	53—22
Fram	10	5	1	4	11	26—33
Malmö	10	2	1	7	5	29—55
Limh. II	10	1	0	9	2	8—91

Fig. 6. Sluttabeln i AIF:s fotbollserie 1933. *Sydsvenska Kuriren*.

nämnden avlog en eventuell inkommen ansökan går därför inte att fastslå. Malmö AIF:s fotbollssektion, som var delaktiga i seriespel detta år, kom likväl att spela sina tävlingsmatcher på Limhamnsfältet.<sup>70</sup> Skånes AIF-serie i fotboll som initierats av Limhamns AIF spelades endast ett år och sluttabeln återfinns ovan.

Enligt *Sydsvenska Kuriren* var det endast Limhamn AIF och Malmö AIF som var anslutna till AIF men även övriga klubbar bestod, menade reportern, fullt ut av arbetarpojkar. När serien påbörjades var övriga klubbar fristående, det vill säga varken anslutna till AIF eller Riksidrottsförbundet. Under seriens gång verkar dock Rosenvång anslutit sig till Riksidrottsförbundet. Trots riktlinjerna som gjorde gällande att tävlan mot dessa klubbar inte skulle förekomma framfördes, gällande Rosenvångs medverkan i seriespelet, i *Idrottsfolket* åsikten att detta var glädjande. Det visade, menade *Idrottsfolkets* reporter, att medlemmarna i dessa klubbar ville upprätthålla tävlingsbyte med kamraterna i AIF.<sup>71</sup>

Anmärkningsvärt är även att det bakom Limhamn II:s etta i segerkolumnen följer sig en inställd match. Limhamnsklubben fick dessa poäng då Malmö AIF lämnat 'walk over'. Enligt *Sydsvenska Kuriren* hade Malmöspelarna vägrat ställa upp då matchen krockat med ett politiskt ungdomsmöte i Limhamn.<sup>72</sup> Malmö AIF prioriterade alltså i detta fall politisk fostran högre än idrotten och hade en striktare syn på ämnet än Limhamns AIF och distriktsledningen. Anledningarna till att serien inte spelades 1934 behandlas inte i tidningen. En orsak kan ha varit att matcherna ansågs vara allt för ojämna.<sup>73</sup> Matcherna hade dessutom, trots att de



var gratis, svårt att locka publik.<sup>74</sup> Den enda omnämnda publiksiffran från serien hämtas från matchen mellan Limhamn och Baltic och uppgick till 200 personer.<sup>75</sup> Kanske var det, året efter, inga klubbar utöver Malmö AIF och Limhamns AIF som ville spela fotboll i AIF:s regi.

### *Idrottsmission*

Under sommaren 1933 bedrev föreningen vad som skulle kunna beskrivas som en missionerande verksamhet. Malmö AIF anordnade fyra sommarfester på mindre orter utanför Malmö.<sup>76</sup> I Genarp mötte Malmö AIF:s fotbollslag ännu en gång en förening som var ansluten till riksidsrottsförbundet.<sup>77</sup> Malmöföreningens engagemang för spridandet av AIF framgår också av deras poäng i den nationella tabellen i socialistisk tävlan. Socialistisk tävlan var en kampanj som gick ut på att värva medlemmar och uppmuntra till nya AIF-föreningar. En tabell som mätte klubbarnas framgång publicerades återkommande i *Idrottsfolket*. Efter sommaren 1933 hade Malmö AIF samlat ihop 331 poäng. Endast Eskilstuna hade fler poäng i en tabell bestående av 52 föreningar.<sup>78</sup> Konstigt nog uppmärksammade inte Malmö AIF, till skillnad från flera andra AIF-föreningar, Röda Sportinternationalens tolvårsjubileum den 2 juli detta år.<sup>79</sup> Detta trots uppmaningar från moderorganisationerna att göra denna dag till en ”arbetaridrottsmännens kampdag mot fascismen”.<sup>80</sup>

### *Upprepade interna tvister och Sovjetbesök*

I *Sydsvenska Kuriren* framkommer att det under sommaren 1933 åter rått splittring inom föreningen. Kanske var valet av motstånd i form av så kallade borgerliga föreningar en av anledningarna till detta. *Sydsvenska Kuriren* rapporterar nämligen att fientliga element försökt göra AIF till en borgerlig klubb. Dessa element hade, menar reportern, misslyckats och nu istället lämnat föreningen.<sup>81</sup> Vad dessa försök verklig bestått i framgår inte. Det finns inget som indikerar att Malmö AIF ansökt om medlemskap i Riksidsrottsförbundet.<sup>82</sup>

I polisens promemoria gällande en sommarfest i Flyinge framgår att föreningen efter de interna trätorna återigen bytt styrelse. Som kvarvarande styrelsemedlem återfanns endast Oscar Lindbom som nu övertog ordförandeposten. Textilarbetaren Gunnar Persson tog över rollen som kassör och målarer Kurt Wallin blev ny sekreterare. Medlemsantalet under sensommaren 1933 uppgavs vara mellan 50–60 personer.<sup>83</sup> Det var nästan en halvering i jämförelse med siffrorna före det första styrelsebytet. Sluttabellen i socialistisk tävlan som *Idrottsfolket* publicerade julen 1933 tycks avslöja att även hösten, präglad av få evenemang, varit hård för föreningen. Malmö AIF:s andraplats hade blivit till en åttondeplats och de tidigare 331 poängen hade endast vuxit till 373.<sup>84</sup>

I november 1933 breddades likväl föreningens verksamhet med en schacksektion.<sup>85</sup> Ända sedan början av 1900-talet organiserades sig schackspelare i klubbar speciellt för arbetare. Från och med 1931 låg den internationella arbetarschack-organisationen under Röda Sportinternationalens styre.<sup>86</sup> Malmö AIF hade tuff konkurrens i staden från Malmö Arbetares Schackklubb som redan 1932 spelat telegrafpartier med sovjetiska kollektiv i Leningrad.<sup>87</sup> Denna klubb, spelade vad det verkar, även korrespondensschack med sovjetiska spelare.<sup>88</sup>

En knapp vecka före jul fick även Malmö AIF möjligheten att mäta sina krafter mot sovjetiskt motstånd. Malmö AIF fick tillsammans med Limhamns AIF och AIK Indre By besök av sovjetiska brottare som var på turné i Skandinavien.<sup>89</sup> Resans uttalade syfte var att ”stärka gemenskapen mellan världens proletära idrottsmän och propagera för sovjetisk sport och det sovjetiska socialistiska projektet”.<sup>90</sup> Truppen gästade sammanlagt 19 orter under en segerrik turné. Brottningstävlingar i Malmö blev dock aktuellt först efter att den danska arbetaridrotten visat intresse för ett besök av de sovjetiska idrottsmännen.<sup>91</sup> Vistelsen i Malmö imponerade troligtvis föga på de utländska gästerna som stod som segrare i alla matcher under en kväll som gästades av endast 53 betalande besökare och avslutades med gemensam allsång av Internationalen.<sup>92</sup> Malmö AIF hoppades på att sovjettruppen skulle stanna för två brottningstävlingar men med förklaringen att de var trötta nöjde sig de sovjetiska besökarna med en tävling.<sup>93</sup> Den sovjetiska truppens rapporter hem handlade heller inte om Malmö utan om de städer där mottagandet varit mer storslaget. Exempelvis Haparanda där över tusen åskådare mötte upp och besökarna bjöds på något som gick under benämningen konstnärlig agitation.<sup>94</sup>

### *Passivitet, en lyckad sommarfest, namnbyte och intresse från polisen*

Föreningen stod från och med vintern 1933–34 utan klubblokal. Kanske var detta ett resultat av den obetalda elen. Detta ledde till att flera av föreningens sektioner var passiva under detta år. Fotbollsektionen spelade sina matcher ute och schack spelades på offentlig lokal. Men såväl brottnings som boxningssektion låg nere under största delen av 1934. Våren 1934 fick dessutom Malmöföreningen tillsammans med övriga föreningar i distriktet, undantaget Bromölla, en tillrättavisning från förbundet då de var sena med att skicka in medlemslistor.<sup>95</sup>

Under våren spelades en schackserie med sex olika klubbar i AIF:s regi. Utöver Malmö AIF och de dominerande Malmö Arbetarschackklubb deltog Limhamns Schackklubb, Schackklubben Rockaden, Arlövs Schackklubb och Kulladals Schackklubb i seriespelet. Varje lag bestod av sju schackspelare och matcherna spelades bland annat på Restaurang Stjärnan på Porslinsgatan.<sup>96</sup> Om någon av de

övriga deltagande klubbarna valde att gå med i Arbetarnas idrottsförbund går inte att utröna. Likväl konstateras att det fanns en bas och ett intresse för schack bland arbetarna i Malmö och att flera av dem under en kort tid valde att tävla i en serie arrangerad av AIF.

I slutet av maj arrangerade föreningen en framgångsrik sommarfest. I poliskammarens ansökningshandlingar gällande denna tillställning framgår att Malmö AIF, åtminstone i dessa sammanhang, bytt namn till Malmö Atletik och Idrottsförening.<sup>97</sup> Varför föreningens medlemmar valde att göra detta går inte att



Fig. 7. En bild illustrerandes Parisuppmarschens andemening. Sydsvenska Kuriren.

fastslå. Vad som föregick på tredagarsfesten framgår inte och den omnämns konstigt nog inte i *Sydsvenska Kuriren* men 596 biljetter såldes. Något som måste betraktas som en succé för arrangörerna även om biljettsiffran ska fördelas på tre dagar.<sup>98</sup> Malmö AIF deltog dock inte i Röda Sportinternationalens stora antifascistiska manifestation Parisuppmarken som gick av stapeln sommaren 1934. Manifestation bestod av sex stafetter med olika startpositioner som alla hade Paris som mål. Sammanlagt mötte över 3000 idrottsmän från 19 olika länder upp i Paris där tävlingar och konferenser hölls.<sup>99</sup> En av stafetterna hade sträckningen Narvik – Paris via Malmö och Köpenhamn. Trots att stafetten gick genom staden så deltog alltså inte Malmö AIF.<sup>100</sup> Något som säkerligen var en besvikelse för såväl förbundsstyreslen i Stockholm som för Röda Sportinternationalens ledning.

Enligt *Sydsvenska Kuriren* avlade Poliskammaren i Malmö våren 1934 ett yttrande där de framför önskemål om att AIF skulle förbjudas. Ingen kopia av det omnämnda yttrandet har återfunnits.<sup>101</sup> Men då även säkerhetspolisens föregångare följande vår



Fig. 8. Malmö AIF:s kvinnliga gymnaster. *Sydsvenska Kuriren*.



kom att öppna en akt om Malmö AIF konstateras kort att föreningen ådrog sig en viss uppmärksamhet från lagens och rikets väktare.<sup>102</sup>

### *Ny klubblokal, Ture Gerdes och gymnaster*

Efter flera klubbmöten och en kamp för att få ekonomin på fötter tog medlemmarna under december 1934 nya krafttag och skaffade en ny lokal för inomhusidrott.<sup>103</sup> Förutom lokalbristen verkar det som att det än en gång var interna stridigheter som bidragit till föreningens passivitet. *Sydsvenska Kurirens* reporter hälsade på i den nya lokalen, på Östra Förstadsgatan 10, och pratade med en icke nämnd representant för föreningen. Denna svarade på frågan om AIF:s framtid på följande vis:

*”Vi kommer nu inte rusa iväg allt för fort. De medlemmar vi ska ha i klubben, skall vara klassmedvetna arbetarpojkar, oavsett vilket politiskt läger de stå i, sådana som är att lita på. I det avseendet har vi mindre trevliga erfarenheter att lära av. Och när vi nu från början lägger AIF på sund och stadig grund, så kommer den också växa ut till en massorganisation om än det inte går så fort i början.”*<sup>104</sup>

I januari 1935 fortsatte föreningen på inslagen väg och möblerade ännu en gång om i styrelsen. Som ordförande valdes en nyinflyttad rikskänd<sup>105</sup> kommunist från Kalmar. Det var den blivande wallraffjournalisten och författaren Ture Gerdes, med erfarenhet av styrelsearbete i Ängö IF, som flyttat till Malmö den 19 december 1934 som valdes till ordförande bara en månad senare.<sup>106</sup> Ture flyttade även från Malmö direkt efter att föreningen upphört med sin verksamhet, något som skulle kunna indikera att Malmö AIF var orsaken till Tures flytt.<sup>107</sup>

Under våren kom åter brottning på schemat och fotbollssektionen fortsatte sin verksamhet.<sup>108</sup> Under Göteborgsspelen, AIF:s stora internationella satsning detta år, fanns dock inga representanter från Malmö. Under sommaren tillkom gymnastik på Malmö AIF:s program och i september hade medlemsantalet, enligt *Sydsvenska Kuriren*, åter ökat till cirka 80 personer. I gymnastiksektion återfanns både damer och herrar.<sup>109</sup> Detta är första vittnesbörden på kvinnors medverkan i föreningen. Att kvinnor inte tidigare haft möjlighet att idrotta i föreningens regi måste ansetts som ett misslyckande då AIF förespråkade kvinnors medverkan inom idrotten.<sup>110</sup>

Ungefär samtidigt med gymnastiksektionens tillkomst lyckas Malmö AIF slutligen få till ett idrottsutbyte med representanter från den socialdemokratiska danska arbetaridrotten. Under juli 1935 åkte gymnastikdamerna till Köpenhamn för att tillsammans med boxnings, brottnings och fotbollssektionen delta i arbetaridrottsdagar arrangerade av den socialdemokratiska klubben Olympus.<sup>111</sup>

Ett annat tecken på framåtanda inom föreningen sommaren 1935 återfinns i *Sydsvenska Kuriren* då tidningen gör gällande att två fackföreningar skänkt pengar till verksamheten. Reportern menar att det stärkte klubben ekonomiskt men främst





*Fig. 9. Valle Ek klädd för match för  
Malmö FF. – Foto: Bilder i Syd.*

moraliskt.<sup>112</sup> Ett uttalande som vittnar om klubbens svårigheter att nå utanför de egna leden. Gåvorna kan till hälften bekräftas av murarfacketts protokoll där det framgår att, den nu återinsatte ordföranden, Bror Nilsson efter en viss övertalning förmått sina kamrater att godkänna en gåva på 25 kronor till AIF.<sup>113</sup> Det verkar dock inte som att föreningen organiserat någon större kampanj för att få pengar från fackföreningarna i Malmö då inga andra spår av liknande förfrågningar har påträffats i övriga fackföreningars arkivmaterial.<sup>114</sup>

### *Föreningens upplösning och arv*

Från sensommaren noteras således en viss framåtanda. Att ett reportage den 21 september inför föreningens stundande utbyte med två idrottsklubbar från Köpenhamn är det sista spåret av aktivitet från Malmö AIF:s sida är därför aningen besynnerligt.<sup>115</sup> Det finns inte tillräckligt med information för att föra fruktsamma spekulationer om varför Malmö AIF upphörde med sin verksamhet då det syntes starkare än på länge. *Sydsvenska Kuriren*, som var tidigare ordföranden Ture Gerdes arbetsplats, valde att inte skriva något om föreningens abrupta avslut.<sup>116</sup>

Det finns dock vissa spår i källorna som skulle kunna indikera att vissa AIF-medlemmar fortsatte idrotta tillsammans. I *Idrottsfolkets* julnummer 1935 berättas att en ny arbetar-idrottsklubb bildats i Malmö under benämningen Malmö AIK. Föreningens 10 medlemmar sysslade med rytmisk gymnastik.<sup>117</sup> I *Idrottsfolket* står också att läsa att AIK grundats på AIF:s principer.<sup>118</sup> *Sydsvenska Kuriren*, som Ture Gerdes nu lämnat, nämner inte föreningen överhuvudtaget vilket kan indikera att redaktionen inte hade lika höga förhoppningar om den nybildade föreningen. AIK kom inte heller att göra något större avtryck i Malmö. Enda spåret av verksamheten är en danstillställning januari 1936.<sup>119</sup> I en ansökan till polisen 1936 framkommer även att AIF:s tidigare gymnastikledare Nils Lindher nu var drivande i föreningen Malmö Idrotts- och gymnastik Ungdom.<sup>120</sup> Om denna förening hade någon politisk prägel går dock inte att klarlägga. Flera andra före detta AIF-medlemmar fortsatte antagligen sitt idrottsutövande i andra föreningar.<sup>121</sup> Den mest framgångsrika är tveklöst fotbollscentren Valle Ek som 1935 endast 13 år gammal utmärkt sig i AIF:s juniorlag. Walfrid 'Valle' Ek kom senare att vinna SM-guld med Malmö FF och även spela en handfull landskamper.<sup>122</sup>

### *Avslutande reflektioner*

Avslutningsvis konstateras att Malmö AIF inte gjorde något större avtryck i Malmös arbetarrörelse. Även om föreningens medlemsantal inte var lågt jämfört med andra idrottsföreningar hade den inte många sympatisörer och uppmärksammades föga utanför SKP:s väljarkår. Även om stadens myndigheter inte motarbetade föreningen

finns indikationer på att de förhöll sig skeptiska. En skepsis som tydligast manifesterats i den akt den dåvarande säkerhetspolisen öppnade om föreningen. Malmös socialdemokrati teg om Malmö AIF och även om vissa socialdemokrater valde att gästa några av föreningens arrangemang finner vi föreningens högsta medlemsantal i början av dess historia, före det att medlemmarna började utesluta och anklaga varandra eller hoppa av. Under de interna konflikterna vädras i den lokala kommunistiska pressen en klasskampretorik och ett språk som vittnar om klubbens politiska tillhörighet. Trots de återkommande konflikterna och de hårda orden verkar dock förfarandet kring de interna meningsskiljaktigheterna ha skötts korrekt inom föreningsdemokratins ramar. Även om Malmö AIF vid många tillfällen misslyckades med att engagera sig i moderförbundens evenemang är det lätt att urskilja föreningens band till dessa organisationer. Föreningen uppvisar en retorik och symbolik kring sina evenemang och en inställning till idrotten som går helt i linje med AIF:s och Röda Sportinternationalens grundsatser. Malmö AIF sökte dessutom vid mer än ett tillfälle kontakt med och råd från moderförbundet. Föreningen försökte också kontinuerligt att knyta kontakter i Danmark. Det återkommande utbytet med AIK Indre By kan även betraktas som ett resultat av svårigheterna med att hitta klubbar i Sverige som var intresserade av ett idrottsligt utbyte med Malmö AIF. Malmö AIF:s inställning till föreningar anslutna till RF var precis som för moderförbundet en komplicerad fråga som orsakade bekymmer för medlemmarna.

Malmö AIF:s tre år var således ingen framgångssaga men heller ingen ökenvandring. Visst lyckades de få till ett idrottsligt utbyte med fristående och politiskt färgade föreningar såväl i Sverige som i Danmark. Även om det finns spår av acceptans från den breda arbetarrörelsen fick medlemmarna kämpa för att utöva sina idrotter i en stad präglad av ointresse.

## Noter

- <sup>1</sup> *Arbetarnas Idrottsförbunds: Principprogram och stadgar* Stockholm, 1930, s. 3f.
- <sup>2</sup> Rolf Pålbrant *Arbetarrörelsen och idrotten 1919–1939*, Uppsala, 1977, s. 23–28.
- <sup>3</sup> : Pålbrant (1977) s.9, Luzerninternationalen bytte 1928 namn till Socialist Workers Sport International: SWISI (André Gounot “Sport or Political Organization? Structures and Characteristics of the Red Sport International. 1921–1937” *Journal of Sport History* Volyme 28, number 1, Champaign 2001, s.3).
- <sup>4</sup> Pålbrant (1977) s.41f.
- <sup>5</sup> Jan Lindroth, *Idrott mellan krigen*, Stockholm 1987, kap. 1 och 5.
- <sup>6</sup> Pålbrant (1977) s. 171f.
- <sup>7</sup> Lindroth (1987) s. 334–337.
- <sup>8</sup> : *Arbetarna och Idrotten*, Stockholm, 1935, s. 27, Pålbrant (1977) s. 153–165. Kilbomkom-

- munisterna kom senare att gå under namnen Socialistiska partiet och AIU bytte namn till Arbetaridrottens Landsorganisation (AIL).
- <sup>9</sup> : *Arbetarna och Idrotten* s. 27, Pålbrant (1977) s. 153–165.
- <sup>10</sup> Gounot (2001) s.23, 25ff.
- <sup>11</sup> : Lars Björlin ”Kultur och Politik Kommunistiska frontorganisationer i Sverige” Blomqvist Håkan & Ekdahl Lars (red.), *Kommunismens hot och löften: Arbetarrörelsen i skuggan av Sovjetunionen 1917–1991*, Stockholm 2002, s.29, Pålbrant (1977) s. 100.
- <sup>12</sup> Lars Björlin ”Arbetarnas idrottsförbund (AIF) och Röda Sportinternationalen några synpunkter med anledning av nytt källmaterial”, *Idrott Historia och Samhälle*, nr:4, 1998, s. 10–34.
- <sup>13</sup> Björlin (2002) s. 22.
- <sup>14</sup> Pålbrant (1977) s. 171.
- <sup>15</sup> Ibid. s. 171.
- <sup>16</sup> Ibid. s. 38, 52–56.
- <sup>17</sup> *Arbetarnas idrottsförbunds principprogram och stadgar*, Stockholm, 1930 s. 3.
- <sup>18</sup> Pålbrant (1977) s. 163.
- <sup>19</sup> Ibid. s. 180f.
- <sup>20</sup> *Arbetarna och Idrotten*, s.21.
- <sup>21</sup> Pålbrant (1977) s. 163–171.
- <sup>22</sup> Ett exempel på att AIF-rörelsen och information kring denna var ett laddat ämne är att förbundets arkiv försvann under en av säkerhetspolisens utförd razzia i Stockholm 1941. (Pålbrant (1977) s. 12.).
- <sup>23</sup> Det är nu över 80 år sedan förening la ner sin verksamhet. Majoriteten av de nu intervjuade hade ingen aning om att deras föräldrar varit med i klubben. När de dessutom fick höra att det var en kommunistiskt präglad förening som deras föräldrar var medlemmar i så blev många snopna och menade på att deras föräldrar var socialdemokrater. Undantaget är Astrid Ljungvall som mins sin fars kommunistiska sympatier och att hon som barn såg honom brottas för Malmö AIF.
- <sup>24</sup> [http://www.scb.se/Grupp/Hitta\\_statistik/Historisk\\_statistik/\\_Dokument/SOS/Folkräkningen\\_1930\\_1.pdf](http://www.scb.se/Grupp/Hitta_statistik/Historisk_statistik/_Dokument/SOS/Folkräkningen_1930_1.pdf) hämtad 6/7 2015 s. 56,  
[http://www.scb.se/H/SOS%201911-/Valstatistiken/Riksdagsmannavalen%20\(SOS\)%201909-1968/Valstatistik-Riksdagsmannavalen-1933-1934-1935-1936.pdf](http://www.scb.se/H/SOS%201911-/Valstatistiken/Riksdagsmannavalen%20(SOS)%201909-1968/Valstatistik-Riksdagsmannavalen-1933-1934-1935-1936.pdf) hämtad 22/12 2015 s. 66.
- <sup>25</sup> : *Sydsvenska Kuriren* 22/8 1932, *Idrottsfolket* nr:1 1933.
- <sup>26</sup> Poliskammaren i Malmö E1:213 (MSA).
- <sup>27</sup> *Sydsvenska Kuriren* 22/9 1932.
- <sup>28</sup> Mantalskort, Malmö stadsarkiv (MSA).
- <sup>29</sup> Samtal med Ingemars son Per Thomson 29/5 2015.
- <sup>30</sup> Samtal med Karls änka Gunnel Keppner 4/6 2015.
- <sup>31</sup> *Arbetet* 4/7 1935.
- <sup>32</sup> *Sydsvenska Kuriren* 22/11 1932.
- <sup>33</sup> Snittet grundar sig på de 16 föreningar med blandad verksamhet som 1934 ansökte till Malmö idrottsnämnd om att få nyttja stadens idrottsplatser. (Malmö stads idrottsnämnd 1934 FIII:2, MSA).
- <sup>34</sup> *Sydsvenska Kuriren* 22/9, 27/9 och 10/11 1932.
- <sup>35</sup> *Resolution om AIF:s verksamhet under år 1930 och de närmaste uppgifterna*, Säkerhetspolisens föregångare, Uppslagsord: Röda Sportinternationalen och AIF, gamla aktsystemet: IXAII (Riksarkivet Arninge: RSA).

- <sup>36</sup> Se not: 40.
- <sup>37</sup> Ebbe Hansen ”Arbejderidrætten i Danmark med særligt henblik på DAI i perioden 1929–43”, *Den jyske historiker nr. 19–20 sporthistorie*, Århus 1980 s.1 68.
- <sup>38</sup> Det är inte lätt att dra slutsatser kring AIK Indre Bys politiska tillhörighet då jag har misslyckats med att hitta tillräckligt hårda fakta. I Danmark fanns inte något som motsvarade AIF i Sverige, det vill säga ett kommunistiskt idrottsförbund. Den så kallade arbetaridrätten i Danmark dominerades av den socialdemokratiska organisationen Dansk Arbejder Idrætsforbund som mönstrade 20 000 medlemmar i början på 1930-talet. I mars 1933 gör *Sydsvenska Kuriren* likväl gällande att AIK Indre By var medlemmar av Röda Sportinternationalen. I brevet som syns på sidan 122 framgår att AIK Indre by inte kunde tänka sig att ansluta sig till den socialdemokratiska idrottsorganisationen och att klubbens medlemmar funderade på hur de ska gå tillväga för att bli medlemmar i Röda Sportinternationalen. Hur ska detta tolkas? Kan det vara så att AIK Indre By varit medlemmar av Röda Sportinternationalen men att de tvingas ansöka om medlemskap igen då klubben officiellt upphört att existera? Det är kanske inte troligt av formuleringen att döma. Svaret finns säkerligen i arkivet efter Högsta Rådet för Fysisk Kultur. Där finns flera volymer med rubriken ”Etablering av idrott i Danmark”. Volymer jag inte haft möjlighet att utforska. (: *Sydsvenska Kuriren* 4/3 1933, Brev från Arbetarnas idrottsförbunds styrelse i Stockholm till Röda Sportinternationalen, Fond: P-7576, Opis: 2 Delo: 148 s. 123, Ryska Statsarkivet (GARF), Gounot (2001) s. 24.).
- <sup>39</sup> Bilden av en politiskt präglad idrottsförening stärks av en artikel från den danska kommunistiska tidningen Arbejderbladet. I tidningen berättas om AIK Indre Bys första fotbollsmatch mot Malmö AIF. Enligt tidningen åkte AIK Indre By över sundet för att möta Malmö Allmänna Idrottsförening i en fotbollsmatch. Denna klubb mötte dock inte upp den danska klubben vid kajen varpå de danska fotbollsspelarna funderade över om: ”grunden var den att de köpenhamiske Arbejder-Idraetsmaend ved Ankomsten istemte Internationale, og paa denne Maade tonede Flag som revolutionaere Idraettsmaend.”  
Då färjan la an fanns däremot Malmö AIF:s Hugo Frej på plats. Möjligen inspirerad av danskarnas sång, samlade han ihop föreningens lag för en match på Husarplan. AIK Indre By stod som segrare med resultatet 3–2. (Arbejderbladet 23/9 1932.).
- <sup>40</sup> *Idrottsfolket* nr:3 1933.
- <sup>41</sup> Brev från Arbetarnas idrottsförbunds styrelse i Stockholm till Röda Sportinternationalen. Fond: P-7576, Opis: 2 Delo: 148 s. 123. (GARF).
- <sup>42</sup> Om fler brev hittade hela vägen till Röda Sportinternationalen eller Högsta Rådet för Fysisk Kultur går i nuläget inte att svara på.
- <sup>43</sup> *Sydsvenska Kuriren* 22/11 1932.
- <sup>44</sup> Drätselkammaren J:2 1933, (MSA).
- <sup>45</sup> *Sydsvenska Kuriren* 10/11 1932.
- <sup>46</sup> Samtal Astrid Ljungvall, Hugo Frejs dotter 6/7 2015.
- <sup>47</sup> : *Sydsvenska Kuriren* 10/11 1932. I *Sydsvenska Kuriren* står att Malmö AIF mötte AIK Köpenhamn. I danska Arbejderbladet framgår dock att den klubb som i den svenska tidningen omnämns AIK Köpenhamn i sitt hemland går under namnet AIK Indre By. (*Arbejderbladet* 23/9 1932).
- <sup>48</sup> *Idrottsfolket* nr:1 1933.
- <sup>49</sup> *Sydsvenska Kuriren* 22/9 1932.
- <sup>50</sup> Poliskammaren i Malmö E1:213 (MSA).
- <sup>51</sup> *Arbejderbladet* 21/12 1932. Folkan som teatern kallades i folkmun var, mellan 1928 och 1938, inhyst i Godtemplarordens lokaler på Vårgatan 11. Repotoaren dominerades av revyer och



- amatörteater. Numera är lokalerna korskyrkans hemvist. (Bengt Liljenberg *Här har man roat sig*, Stockholm, 2008, s.200. Bengt Liljenberg ”Scenöden i Malmö” Elisabeth Bager (red.) *Elbogen Malmö Fornminnesförenings årskrift 1992*, Malmö, 1992. S.95.).
- <sup>52</sup> *Arbejderbladet* 21/12 1932.
- <sup>53</sup> *Sydsvenska Kuriren* 20/12 1932.
- <sup>54</sup> Drätselkammaren i Malmö 1932 GVI hb:27, (MSA).
- <sup>55</sup> Drätselkammaren i Malmö 1932–34 J:2, 1932–1934 GVI hb:27–30 (MSA).
- <sup>56</sup> *Sydsvenska Kuriren* 20/12 1932.
- <sup>57</sup> Drätselkammaren 1933 J:2, (MSA).
- <sup>58</sup> *Sydsvenska Kuriren* 2/12 1933.
- <sup>59</sup> *Ibid.* 2/12 1933.
- <sup>60</sup> *Ibid.* 6/5 1933.
- <sup>61</sup> *Ibid.* 9/3 1933, 6/5 1933.
- <sup>62</sup> *Ibid.* 1/6 1933.
- <sup>63</sup> *Ibid.* 16/4 1933.
- <sup>64</sup> Kriminalpolisen i Malmö A4A:45 bil. 1088 (MSA).
- <sup>65</sup> : *Idrottsfolket jubileumstidning* 1934 s.18. *Sydsvenska Kuriren* valde att inte rapportera om händelsen som togs upp i *Idrottsfolket* först ett och ett halvt år senare.
- <sup>66</sup> Poliskammaren i Malmö E1:213 (MSA).
- <sup>67</sup> Under kommande höst och vinter skulle dock sviterna av denna händelse göra sig påminda.
- <sup>68</sup> *Sydsvenska Kuriren* 1/6 1933.
- <sup>69</sup> Se not. 30.
- <sup>70</sup> *Sydsvenska Kuriren* 6/7 1933.
- <sup>71</sup> *Idrottsfolket* nr: 20 1933.
- <sup>72</sup> *Ibid.* 31/8 1933.
- <sup>73</sup> *Ibid.* 10, 31/8 1933.
- <sup>74</sup> Då dessa matcher inte finns dokumenterade i drätselkammarens årliga sammanställningar dras slutsatsen att de var gratis.
- <sup>75</sup> *Sydsvenska Kuriren* 4/7 1933.
- <sup>76</sup> *Sydsvenska Kuriren* 22/6 och 3, 10/8 och 24/8 1933.
- <sup>77</sup> *Ibid.* 3/9 1933.
- <sup>78</sup> *Idrottsfolket* nr: 16 1933.
- <sup>79</sup> Protokoll, Röda Sportinternationalen, Fond: 537 Opis: 2 Delo: 10 Ryska Statens Arkiv för Social och Politisk Historia (RGASPI).
- <sup>80</sup> *Sydsvenska Kuriren* 20/6 1933.
- <sup>81</sup> *Ibid.* 1/6 1933.
- <sup>82</sup> Svenska Riksidrottsförbundets arkiv del 1, D1:8, Svenska Riksidrottsförbundets arkiv del 2 och volym D1AA:10, (RSA).
- <sup>83</sup> Mantalskort, Centralpolisen i Malmö A3AA:42 Bil. 1227 1933 (MSA).
- <sup>84</sup> *Idrottsfolket* jubileumstidning 1934. Tabellsegraren Gamleby samlade 802 poäng under denna period då Malmö samlade 42.
- <sup>85</sup> *Sydsvenska Kuriren* 22/11 1933.
- <sup>86</sup> Stig Jonasson, Schack enligt partibok? Arbetarschacket under 1930-talet”, *Arbetshistoria* 63–65 3 1992 s. 24f.
- <sup>87</sup> Jonasson (1992) s. 24f.
- <sup>88</sup> I arkivet efter Högsta Rådet För Fysisk Kultur på Ryska statsarkivet i Moskva finns ett hand-

- skrivet brevutkast daterat oktober 1933 där författaren klagar över att ”våra schackspelare” (sic.) tappat kontakten med såväl Stockholm som Malmö. (Onummerad sida mellan sida 168 och sida 169, Fond: P-7576, Opis: 2 Delo: 148, Ryska Statsarkivet (GARF)).
- <sup>89</sup> *Sydsvenska Kuriren* 19/12 1933.
- <sup>90</sup> *красный спортивныйй / Röd Sport* 25/10, 31/10 1933.
- <sup>91</sup> : Brev från AIF:s styrelse i Stockholm till Röda Sportinternationalen daterat 10 november 1933. Fond: P-7576, Opis:2, Delo 148, s. 110. (GARF), protokollsanteckningar från Högsta rådet för fysisk kultur daterade 5 december 1933, Fond: P-7576, Opis:2, Delo 148, s. 72–74. (GARF).
- <sup>92</sup> *Sydsvenska Kuriren* 19/12 1933, Nöjesskatt statistik 1932–34, Drätselkammaren Vol. J:2 (MSA).
- <sup>93</sup> Ibid. 19/12 1933.
- <sup>94</sup> Brev från den ryska truppen till Högsta rådet för fysisk kultur. Fond. P-7576 Opis. 2 Delo. 148 s. 61.
- <sup>95</sup> *Sydsvenska Kuriren* 22/3 1934.
- <sup>96</sup> Ibid. 13/2 och 22/3 1934.
- <sup>97</sup> Poliskammaren i Malmö 1934 B1:52 Bil. 774 (MSA).
- <sup>98</sup> Ibid.
- <sup>99</sup> *Arbetarna och idrotten* s.24.
- <sup>100</sup> *Idrottsfolkets* läsare runt om i Sverige kunde läsa om hur stafetten kom och lämnade Malmö. Läsarna kunde därför ta för givet att Malmö AIF deltagit. Men av allt att döma misslyckades Malmö AIF trots uppmaningar och agitation i den lokala tidningen att delta i Parisuppmarchen. Malmö AIF:s medverkan omnämns nämligen inte alls i den lokala tidningen. Sommaren 1934 rapporterar tidningen om klubbens fotbollsmatcher mot allt annat än glamoröst motstånd. Om Malmö AIF deltagit i Parisuppmarchen hade då inte detta renderat i en artikel i den lokala kommunistiska tidningen?
- <sup>101</sup> Det har inte stått att finna vare sig i Malmöpolisens arkiv eller i kommittéarkivet från S.O.U 1935:8 som avhandlar den eventuella fara som AIF-organisationen utgjorde för samhället.
- <sup>102</sup> : *Sydsvenska Kuriren* 29/3 1934, Säkerhetspolisens arkiv, Äldre aktsystemet, sökord Malmö AIF, IXC- Distrikt (RSA).
- <sup>103</sup> Ibid. 6/10 1934.
- <sup>104</sup> Ibid.
- <sup>105</sup> Efter konflikter med Arbetskommissionen och Kalmars lokala myndigheter då Gerdes behandlades högst tvivelaktigt uppmärksammades hans fall av press och politiker i Stockholm (Klas Palmkvist, ”Nazisten tippades i Stensökanalen” *Östra Småland* 19/5 2012, s.22–23).
- <sup>106</sup> Polisvakt-distrikt 1 i Malmö 1935 A3A.1 Bil. 305 (MSA).
- <sup>107</sup> : Mantalskort (MSA), Palmkvist s. 22–23.
- <sup>108</sup> *Sydsvenska Kuriren* 14/5, 21/5, 13/6.
- <sup>109</sup> Ibid. 27/7 1935.
- <sup>110</sup> *Idrottsfolket* nr:1 1929.
- <sup>111</sup> *Arbejderbladet* 22/7 1935. Den danska socialdemokratiska lokaltidningen *Københavns Amts Social-Demokrat* valde samma spår som *Arbetet* i Sverige och ignorerar alla idrottssammanskomster som Malmö AIF medverkade i. (*Københavns Amts Social-Demokrat* 1932–1935.).
- <sup>112</sup> *Sydsvenska Kuriren* 10/8 1935.
- <sup>113</sup> : Svenska Murareförbundet Avd. 2 Malmö A:1-11 styrelsemöte 25/7, Arbetarrörelsens arkiv i Malmö (AAM), Centralpolisen i Malmö 1935 A4:36 Bil.678 (MSA).
- <sup>114</sup> Protokoll från 31 fackföreningar har granskats.

- <sup>115</sup> *Sydsvenska Kuriren* 21/9 1935.
- <sup>116</sup> Poliskammaren i Malmö A1:98 Bil 272 1935, (MSA). Tidningen skrev inte heller något om varför Gerdes ersattes av Bror Nilsson på ordförandeposten.
- <sup>117</sup> *Idrottsfolkets* julnummer 1935.
- <sup>118</sup> Ibid.
- <sup>119</sup> Poliskammaren i Malmö 1936 B:56 bil.42 (MSA) .
- <sup>120</sup> Poliskammaren i Malmö 1936 B1:56 Bil. 2276 (MSA), *Sydsvenska Kuriren* 21/9 1935.
- <sup>121</sup> : Samtal med: Astrid Ljungvall 6/7 2015, Gunnel Keppner 2/6 2015, Jan Rehn (Hans Rehns son) 2/6 2015, Per Thomson (Ingemar Thomsons son) 29/5 2015.
- <sup>122</sup> [http://svenskfotboll.se/ImageVault/Images/id\\_71372/scope\\_0/ImageVaultHandler.aspx](http://svenskfotboll.se/ImageVault/Images/id_71372/scope_0/ImageVaultHandler.aspx) hämtad 26/10 2015.

## *Källor och litteratur*

### **Otryckta källor**

#### **Arkiv**

*Arbetarrörelsensarkiv i Malmö*

Svenska Murareförbundet Avd. 2 Malmö A:I-II

*Malmö stadsarkiv*

Centralpolisen i Malmö: A3AA:42

Drätselkammaren i Malmö: GVI hb:27–30, J:1–3

Kriminalpolisen i Malmö: A4A:45

Malmö stads idrottsnämnd: FIII:1–4

Poliskammaren i Malmö: A1:98, B1:52, B1:56, E1:213

Polisvaktdistrikt 1 i Malmö: A3A:1

Uppbördsverket i Malmö I: Mantalskort

*Riksarkivet i Arninge*

Säkerhetspolisens föregångares arkiv uppslagsord: Röda sportinternationalen och AIF (gamla aktsystemet: IXAII), Malmö AIF (IXC-Distrikt).

Riksidrottsförbundets arkiv del 1 D1:8.

Riksidrottsförbundets arkiv del 2 D1AA:10.

*Ryska Statsarkivet*

Högsta rådet för fysisk kultur: Fond: P-7576, Opis: 2, Delo: 148.

*Ryska Statens Arkiv för Social och Politisk Historia*

Röda sportinternationalen: Fond 537: Opis:2 Delo: 10.

*Muntliga källor*

Samtal med Gunnel Keppner 2, 4/6 2015. Malmö.

Samtal med Astrid Ljungvall 6/7 2015. Malmö.

Samtal med Jan Rehn 2/6 2015. Malmö.

Samtal med Per Thomsson 29/5 2015. Malmö.

### Internet – databaser

www.scb.se (Befolkningsstatistik och valresultat)

www.svenskfotboll.se (Valle Eks fotbollsmeriter)

### Tryckta källor

#### Skrifter

*Arbetarnas Idrottsförbunds principprogram och stadgar*. Stockholm 1930.

*Arbetarna och Idrotten*. Stockholm 1935.

#### Tidningar

*Arbetet* 1932–1935.

*Arbejderbladet* 1932–1935.

*Idrottsfolket* 1932–1936.

*Københavns Amts Social-Demokrat* 1932–1935.

*красный спортивный (Sovetsky Sport)* oktober 1933–januari 1934.

*Sydsvenska Kuriren* 1932–1936.

#### Litteratur

Björilin, Lars, "Kultur och Politik Kommunistiska frontorganisationer i Sverige" Blomqvist Håkan & Ekdahl Lars (red.), (i: *Kommunismens hot och löften: Arbetarrörelsen i skuggan av Sovjetunionen 1917–1991*). Stockholm 2002.

Björilin, Lars, "Arbetarnas idrottsförbund (AIF) och Röda Sportinternationalen några synpunkter med anledning av nytt källmaterial" (i: *Idrott Historia och Samhälle*, nr: 4, 1998).

Gounot, André, "Sport or Political Organization? Structures and Characteristics of the Red Sport International. 1921–1937" (*Journal of Sport History* Volyme 28, number 1). Champaign 2001.

Hansen, Ebbe, "Arbejderidrætten i Danmark med særligt henblik på DAI i perioden 1929–43" (*Den jyske historiker nr. 19–20 sporthistorie*). Århus 1980.

Jonasson, Sthig, "Schack enligt partibok? Arbeterschacket under 1930-talet", (i: *Arbetarhistoria* 63–65, 3). Stockholm 1992.

Liljenberg, Bengt, *Här har man roat sig*, Stockholm 2008.

Liljenberg, Bengt, "Scenöden i Malmö" Elisabeth Bager (red.) (i: *Elbogen Malmö Fornminnes förenings årsskrift 1992*). Malmö 1992.

Lindroth, Jan, *Idrotten mellan Krigen*, Stockholm 1987.

Palmkvist, Klas, "Nazisten tippades i Stensökanalen" (i: *Östra Småland* 19/5, Kalmar 2012).

Pålbrant, Rolf, *Arbetarrörelsen och idrotten 1919–1939*, Uppsala 1977.

# Nytt från Malmö stadsarkiv 2016

AV ANETTE SARNÄS

Under år 2016 registrerade vår besöksräknare 54 618 personer, vilket är en ökning med 63 %, jämfört med det föregående årets 33 401. Det fanns många anledningar att besöka oss, som att ta del av arkivhandlingar i olika syften, släktforska, låna eller lämna tillbaka biblioteksböcker, eller hitta en tyst plats att studera på. En avsevärd del var elever från olika skolor som tog del av våra arkivpedagogers arbete i form av arkivlektioner och workshoppar. Många ville se våra utställningar, delta i någon av våra programpunkter eller hitta något trevligt i vår shop. Åter andra behövde bara kopiera någonting eller skriva ut några sidor. En del verkade mest söka en lugn plats att vara på för att surfa, läsa eller bara ta det lugnt en stund. Och kanske på köpet upptäcka något nytt om Malmös gamla historia...

## *Dokumentationsverksamhet*

Stadsarkivet har under året arbetat med ett antal dokumentationsprojekt. Som en fortsättning på projektet om Malmös textilindustri har en vandringsutställning visats på olika mötesplatser för äldre och seniorboenden. Samma ämne behandlas också i en ny digital guide i appen OnSpotStory. Guiden innehåller texter och bilder rörande 12 av stadens textilindustrier, samt berättelser från före detta anställda om deras yrkesliv.

Arkivet har även intervjuat en av stadens minoritetsgrupper, sverigefinländarna, om livet i Malmö. Detta material kommer att kunna användas då Finlands självständighet uppmärksammas under hösten 2017.

Ett annat dokumentationsprojekt som startade våren 2016 var ANKOMST MALMÖ – om flyktmottagandet i Malmö år 2015. Händelsen dokumenteras genom intervjuer med anställda inom olika myndigheter respektive frivilligorganisationer. Vidare har arkivet även aktivt samlat in material och uppmanat människor att skriva ner sina minnen. Syftet med projektet är att framtidens medborgare, tidigare flyktingar och deras anhöriga, ska kunna söka och finna sin historia i våra arkiv. Vi vill också säkerställa tillgången till information kring detta historiska skeende



för framtida forskare. Arbetet fortsätter även under 2017. Projektet stöds av Malmö Kulturhistoriska förening, Malmö förskönings- och planteringsförening och Riksarkivet.

Under sommaren pågick även, likt tidigare år, projektet Malmö.Nu där unga sommarpraktikanter arbetar med att dokumentera staden i bild och ord. Ett urval av deras bilder visades i en utställning på Malmö stadsbibliotek.

### *Arkivpedagogisk verksamhet*

Stadsarkivet har under året tagit emot skolelever såväl från grundskola och gymnasium som högskola och universitet. De har tagit del av arkivets workshoppar där de får arbeta med och reflektera kring historiska källor utifrån olika teman.

En nyhet för året har varit stadsarkivets medverkan i Malmö stads sommarprojekt Kul i Malmö. Projektets syfte var att arrangera kultur- och fritidsaktiviteter för sommarlediga barn och unga. Stadsarkivet erbjöd över 600 fritidshemsbarn att delta i aktiviteter med historisk koppling. Barnen fick bland annat prova på att laga historisk mat ute i Folkets park, och rita serier inspirerade av arkivmaterial. I



*Fig. 1: Några barn prova på att laga äggkakiga under stadsarkivets sommaraktiviteter i Folkets Park. – Foto: Karin Lei.*

samarbete med Idrottsmuseet och kulturhuset Mazetti arrangerades även historiska lekar och danser för barnen.

## *Utställningar*

Årets första utställning hette ”Modeliv ur Ewa-Maris arkiv”. Den visade en liten del av modedesignern Ewa-Mari Johanssons produktion under 35 år som internationell modedesigner. Bilderna valdes ut bland de drygt 100 000 av hennes fotografier som hon donerat till Malmö stadsarkiv. Bland annat visades bilder från backstage till de stora Haute couture-visningarna med toppmodeller som Claudia Schiffer, Linda Evangelista och Helena Christensen. Vi gjorde tillfälligt om ett av våra rum till museilokal och ställde ut en liten samling Haute couture-plagg. Fotografierna fick plats såväl i entrén på specialbyggda väggar hela vägen ner till foajén utanför hörsalen. Utställningen omnämndes i media, bland annat i tidskriften Femina, vilket nog var första gången för en av våra utställningar.

Den sista utställningen för året uppmärksammade att Tryckfrihetsförordningen fyllde 250 år. Vi gjorde det genom att presentera olika tryckfrihetsmål från 1800-talet



*Fig. 2. Utställningen Tryckfrihetsförordningen 250 år. – Foto: Anette Sarnäs.*

och framåt och på så sätt ge en liten inblick i var gränserna för tryckfriheten har gått vid olika tidpunkter. Tre mål presenterades mer utförligt. Vi valde ett mål från 1888, när tidningen Arbetets utgivare Axel Danielsson hamnade i fängelse för skrivelser om fängelsedirektören Lagerberg. Ett mål var från 1934, och rörde Paula Petersson som utgivare av naturisttidningen Natur och Hälsa. Hon friades dock från anklagelserna om publicering av osedliga bilder. Det tredje målet var från 1943. Karin Karlsson hade sålt ett exemplar av den förbjudna boken Polens Martyrium, som handlade om tyska övergrepp i Polen under det då pågående kriget. Hon dömdes till böter och den bok hon hade kvar togs i beslag.

### *Årets arkiv*

I mars 2016 utsågs Malmö stadsarkiv till årets arkiv, i konkurrens med landstingsarkivet i Dalarna och Nobeli. Priset delades ut på Arkivforum, som är en årlig konferens för alla som arbetar med arkiv och informationsförvaltning och har många deltagare särskilt från kommun-, landstings- och regionarkiv och olika myndighets- och företagsarkiv. Utmärkelsen delas ut av fackförbundet DIK (Dokumentation Information Kultur) i samarbete med Riksarkivet och Näringslivets arkivråd. I juryn satt bland



*Fig. 3. Stadsarkivarie Adam Hidestål jublar när priset Årets arkiv delas ut. Från vänster: stadsarkivets Petter Björkstrand och David Osser, Niko Fastman från Kompetensinstitutet, projektledare för Arkivforum och Årets arkiv, riksarkivarie Björn Jordell, Anastasia Pettersson, ordförande i Näringslivets Arkivråd, Lars Ljungqvist, vice ordförande i Föreningen för arkiv och informationsförvaltning, och Helen Hellström, VD i DIK och juryns ordförande. – Foto: Arkivforum.*

andra riksarkivarierna och representanter för Näringslivets arkivråd, Föreningen för arkiv och informationsförvaltning, DIK och Kulturutskottet. Prissumman var på 25 000 kr. Motiveringen löd:

”Malmö stadsarkiv har på några få år utvecklats till en angelägen, lättillgänglig och användarvänlig arkivinstitution. Flytten 2013 till den urbana miljön i Möllevången har medfört att arkivet hittat nya målgrupper. Malmö stadsarkiv har även infört ett e-arkiv och arbetar ambitiöst med att långsiktigt säkra den digitala informationen. Stadens förvaltningar och bolag har också med stadsarkivets benägna hjälp gått över till en verksamhetsbaserad arkivredovisning 2015.”

Priset användes till en personalutflykt till Helsingborg–Helsingör med gemensam middag. Vi besökte stadsarkivet i Helsingborg, Sjöfartsmuseet i Helsingör och Kulturhuset där.

### *Nyfiken på arkiv*

Under året provade vi ett nytt sätt att nå ut med information om arkivet och våra handlingar. Under rubriken ”Nyfiken på arkiv” hade vi återkommande programpunkter på vissa eftermiddagar. Det var dels rundvisningar i arkivmagasinen, som visade sig mycket populära och varje gång blev fullbokade; dels visningar av Malmö stads nya fotomagasin i hamnen. Även dessa drog full publik. Visningarna varvades med föredrag eller guidningar på olika teman, som hur man forskar om hus, vilka databaser och hjälpmedel vi har i läsesalarna, hur man forskar i polisarkiven eller de sociala arkiven. Mellan 20 och 40 besökare deltog vid varje tillfälle och tog chansen att lära sig lite mer.

### *On Spot story*

Vi fortsatte med att göra digitala guider till olika platser och aspekter på Malmös historia, med hjälp av arkivhandlingar och fotografier. Liksom förra året finns dessa guider tillgängliga i gratis-appen OnSpotStory som man även hittar på nätet och kan ta del av med hjälp av sin dator. Årets nya guide heter ”Malmös textilarbetare berättar” och låter såväl arkivhandlingar, fotografier som arbetarna själva komma till tals. Inom ramen för vårt pedagogiska arbete intervjuades flera tidigare arbetare vid olika textilfabriker i Malmö, och fick berätta om sin arbetsplats och sitt arbete. I guiden tas följande textilindustrier upp: Albert Keifer strumpfabrik, Cewilko AB, Fougstedts kappfabrik, AB Cewo-kappor, Kürzels Fabriker AB, Malmö strumpfabrik, MAB & MYA, Eiser trikåfabrik, Portia AB, Thors konfektionsaktiebolag och MMT. I appen kan man läsa historik och fakta, titta på bilder och lyssna på berättelser om de olika fabrikererna.



## *Släktforskningens dag*

För första gången hade stadsarkivet aktiviteter på Släktforskningens dag i mars. Temat var ”DNA i släktforskningen”, vilket visade sig vara något som tilltalade många besökare. Drygt 400 personer passade på att bl.a. lyssna på Peter Sjölund som berättade om hur man kunde använda DNA i släktforskningen och också gav tillfälle till ett 30-tal personer att topsa sig för analys. Niklas Hertzman berättade och visade vad ArkivDigital kan erbjuda forskare och Torgny Larsson från Malmö släktforskarförening presenterade två olika släktforskningsprogram; MinSläkt och Genney. Sista föredraget belyste vilka andra källor än kyrkböcker släktforskaren kan använda sig av, vilket Anette Sarnäs berättade om. På plats fanns Malmö släktforskarförening och ArkivDigital som hjälpte nyfikna med information om forskning, DIS-Syd demonstrerade vad programmet Disgen kan hjälpa släktforskaren med och i entrén ställde förlagen Solentro och InConFlicto ut sina produkter som forskare kan använda för att publicera sina resultat. Där fanns också Anna Murgia, som ställde ut sina handmålade antavlor, Unga släktforskare som informerade om sin verksamhet och Skånes Genealogiska förbund och Malmö Kulturhistoriska förening hade bokbord med försäljning.

## *Arkivens dag*

På arkivens dag i november var temat ”Välkommen hem”. Vi riktade in oss på folkhemmet i synnerhet och det första föredraget hölls av tidningen Historiskans Eva Bonde, som berättade om Folkhemmets kvinnor. Arkivets Staffan Gudmundsson bidrog med ett informativt inlägg om hur man söker i stadsarkivets fastighetshandlingar. Tony Nilsson som är arkivarie på IKEA delade med sig av IKEAs historia 1950–1960 och följdes av arkitekturhistorikern Tyke Tykesson. Hans tema var just Folkhemmets bostäder i Malmö, vilket bland annat handlade om Malmgården, Ribershus och Friluftsstaden. Nästan 300 besökare tog del av utbudet och fick förhoppningsvis med sig lite nya insikter hem till sig.

## *Föredrag*

Av vårens föredrag kunde flera samlas inom temat Malmö som textilindustristad. Roger Johansson, professor vid Malmö högskola, belyste Malmö strumpfabrik under rubriken Bara ben och fanstatiska maskiner. I ett annat föredrag visade vi fram handlingar och annat ut Malmö Mekaniska Tricotfabriks arkiv, och i synnerhet Katja of Swedens samarbete med företaget. Bland handlingarna döljer sig exempelvis en hel del textilprover från hennes kollektioner. Kläddesignern Maria Pihlblads





Fig. 4. Kostymskisser från två av Malmö stadsteaters föreställningar. Till höger "Hamlet" av William Shakespeare, som hade premiär på Stora scenen den 20 november 1945 och till vänster "Serenad", som hade premiär på Stora scenen den 26 december 1945. – Foto: Anette Sarnäs.

föredrag behandlade modehistoria, skönhetsideal och maktbudskap genom tiderna. Andra föredrag handlade om berättelser från Rådhuset, med historier om fängelset där, bokbindarna och våra äldsta bevarade handlingar; eller om livet och miljöerna i Malmö för länge sedan, belyst av just stadsarkivets äldsta dokument. Det var stadsarkivets Staffan Gudmundsson och Olle Nordquist som guidade nyfikna åhörare. I april var det också många som bänkade sig för att höra forskaren Arne Järtelius berätta om sin forskning kring judiskt liv i Malmö 1860–1910. Bland annat fick vi höra om var de bodde, vilka arbeten de kunde få och i vilka skolor barnen fick gå.

Höstens föredrag tog upp de mest skilda ämnen. Malmöhistorikern Rickard Bengtsson höll ett faktsäckat föredrag om tullhistoria i Malmö, särskilt Lilla Tullen, dvs den inrikes tullen vid Malmö stadsportar under såväl dansk som svensk tid. Stadsarkivets Olle Nordquist berättade om presidentarkiv i USA, med tanke på det då stundande valet. I november berättade professorn i litteraturvetenskap Torsten Pettersson om poeten Hjalmar Gullberg. Han hade särskilt riktat in sig på hur Hjalmar Gullbergs uppväxt som fosterbarn i Malmö i början av 1900-talet kom till uttryck i hans poesi.

### *Nya arkiv*

En mängd olika arkiv har levererats under året, såväl från olika kommunala organisationer, som föreningar och privatpersoner. De största leveranserna kom från kommunstyrelsen, fritidsnämnden och fastighetsnämnden samt från de olika stadsområdesförvaltningarna, då i form av akter för ensamkommande barn. Som

alltid var det också många mindre leveranser från de olika skolorna i form av skolhälsojournaler och betyg. Sammanlagt har vi fått in 445 hyllmeter samt 5 pallar med material som ännu inte satts upp på hyllorna.

I början av året fick vi omkring 80 hyllmeter material från Stads-teatern och Malmö Opera. För Malmö stadsteater ingick bl.a. det så kallade huvudbibliotekets manus- och notserie 1944–1970 (F2AE), kostymskisser 1944–1982 (F2EAB) och tidningsurklipp 1943–1988 (F15-serier). Dessutom levererades en fotosamling bestående av cirka 25000 bilder.



*Fig.5. Arkivpedagog Kerstin Martinsdotter utsågs till hedersdoktor på Fakulteten för lärande och sambälle vid Malmö högskola. – Foto: Anette Sarnäs.*

I leveransen ingick även en omfattande databas som innehåller en stor mängd digitaliserade fotografier från Stadsteaterns olika uppsättningar (sökning kan göras på uppsättningar och medverkande).

Under året har också en mängd arkiv som tidigare levererats blivit mer tillgängligt, genom att de ordnats och förteckningarna blivit klara. Det gäller till exempel äldre arkivmaterial från Malmö Allmänna Sjukhus och Judiska församlingen. En stor del det senare arkivet är korrespondens angående hjälp till flyktingar och behövande från 1933–1952. Bland annat finns ett brev, som församlingen skickade till en tidigare församlingsmedlem i Rotterdam 1943. Det kom tillbaka oöppnat påstämplat med ”adressaten okänd”. Bakom detta brev döljer sig en tragedi. Församlingens tidigare kantor Fiszel Mak hade med sin familj flyttat från Malmö till Rotterdam i slutet av 1920-talet. De båda barnen var födda i Malmö och Lund. När nazisternas förföljelser av judarna i Holland blev allt svårare, skrev herr Mak till församlingen i Malmö och bad den skicka födelseattester för de Sverigefödda barnen, i hopp om att de med hjälp av dessa handlingar skulle kunna ta sig till Sverige. Det tog en dryg vecka för frågan att nå Malmö och svarsbrevet med de önskade handlingarna att nå Rotterdam. Under tiden hade familjen gripits och satts i uppsamlingsläger. Hela familjen mördades i olika läger senare samma år. För det sistnämnda arkivet gäller att tillstånd fordras från församlingen för den som vill forska i materialet.

## *Personal*

Under året sade vi adjö till Kerstin Martinsdotter, en av våra långvariga medarbetare. Kerstin arbetade närmare 20 år som arkivarie och arkivpedagog på Malmö stadsarkiv. Hon blev en av landets första heltidsanställda arkivpedagoger och har gjort ovärderliga insatser för att utbilda framförallt gymnasieelever och högskolestudenter att förstå vad arkiv används till. Eleverna har fått utforska hur man kan hitta historiska belägg för vad som verkligen hänt och bedöma vad som är rimliga tolkningar. På det sättet har hon gjort historien levande för unga Malmöbor. Senare under året utnämndes hon till hedersdoktor på Fakulteten för lärande och samhälle vid Malmö högskola.

Kerstin Martinsdotter har, enligt motiveringen, ”varit en nyckelperson i ett fruktbart samarbete mellan Malmö stadsarkiv och Malmö högskola. Hon har varit med att utveckla kurser som Stadens Historia och Släktforskning och konkretiserat vikten av att inte enbart studera eliter utan också andra människors liv. Hon har varit aktiv när historieläroarbetsutbildningen gjordes om och hon har undervisat på Malmö högskola. Kerstin Martinsdotter har även samarbetat med gruppen kring nationella prov i historia och identifierat spännande material som kunnat arbetas in i dessa inom det historievetenskapliga området.”

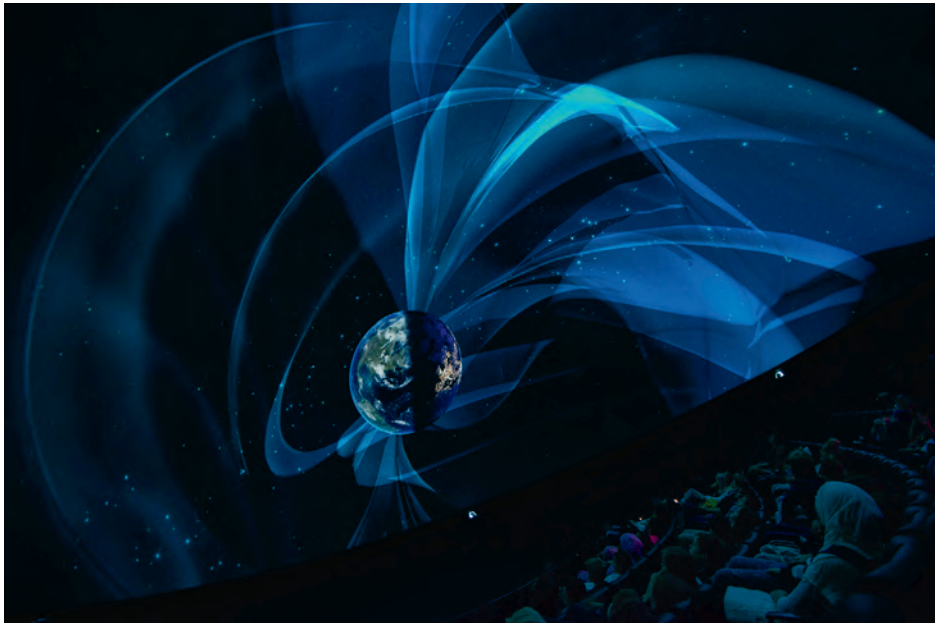
Vi sade också välkommen till en ny medarbetare, Linus Sollin. Linus är utbildad historiker med erfarenhet av läraryrket från musikskolan. På stadsarkivet kommer han att arbeta med arkivpedagogisk verksamhet med såväl barn som vuxna. I den egna forskningen har han ett särskilt intresse för idrottshistoria. Du kommer också som besökare att då och då möta Linus i expeditionen.

# Nytt från Malmö Museer 2016

AV KATARINA CARLSSON

Malmö Museer har ett fortsatt stort antal besökare och är med drygt 422 000 besök Sveriges största regionala museum, en position som museet avser att behålla genom ett brett och kvalitativt utbud av utställningar och aktiviteter samt ett gott värdskap. Museets besökare kommer från hela Malmö, Skåne och Öresundsregionen därtill noteras en omfattande ökning av inhemska såväl som internationella turister.

Det stora besöksantalet har lett till att lokalerna, med fokus på Teknikens &



*Fig. 1. I en dom kan besökare få uppleva det vi inte kan se med blotta ögat, det som är för stort, för smått, för snabbt eller för långsamt i en miljö som innesluter dig i upplevelsen. Science Center Malmö Museer får 20 miljoner från Knut och Alice Wallenbergs stiftelse till att etablera en dom. – Foto: ©bara Bild.*



Sjöfartens hus, måste utvecklas för att kunna erbjuda besökarna en god service och goda faciliteter liksom bättre logistik i entrén. Under året har därför ett arbete med att ta fram ett lokalprogram för samtliga lokaler inletts. För att ge utrymme för en ombyggnad har en flytt av två magasin på Teknikens & Sjöfartens hus till centralmagasinet påbörjats. Ett omfattande och kompetenskrävande arbete som beräknas ta hela 2017 i anspråk.

I slutet av året fick Science Center Malmö Museer en inbjudan att ansöka om medel till visualiseringsteknik från Knut och Alice Wallenbergs stiftelse och jubileumssatsningen *Wisdom*. Ytterligare fyra andra science centra i Sverige har fått den stora äran att ingå i denna nationella plattform. I början av 2017 stod det klart att Malmö mottar en donation om 20 miljoner kronor från stiftelsen. Detta ger Malmö och Skåne en unik möjlighet att utveckla en mötesplats kring visualiseringar och virtuell verklighet kopplat till en så kallad domarena. Sustainable Business Hub, Media Evolution, Game City, ESS, MAX IV och Malmö Högskola har uttryckt sin önskan om att vara med och utveckla denna mötesplats, men även flera stora företag har visat intresse. Satsningen pågår under åtta år, där en dom ska stå färdig under 2019.

## *Utställningar och arrangemang*

Under 2016 visade Malmö Museer 13 nya eller omarbetade utställningar. Bland dem kan nämnas *Swedish Dads* med fotografen Johan Bävman's fotografier av föräldralediga pappor i Sverige – bilder som fått stor uppmärksamhet även internationellt. Vidare *Orientaliska mattor ur Mustafa Arhans samling*, *Djurvån i Rosengård*, *Malmö by Paris*, och större utställningar så som *Randigt*, *Rutigt*, *Prickigt*, *Freij möter Oddner*, *Med saxen som pensel*, *Folkhemmets rum och mellanrum*, och *Vi är Romer*.

Under året har arbetet med den nya permanenta utställningen *Din historia* startats upp. Det har varit en stor efterfrågan på historiska utställningar från besökare, skola och turister. Förberedelser har även tagits för att gestalta Malmöhus slott bl.a. genom att använda digitala lösningar.

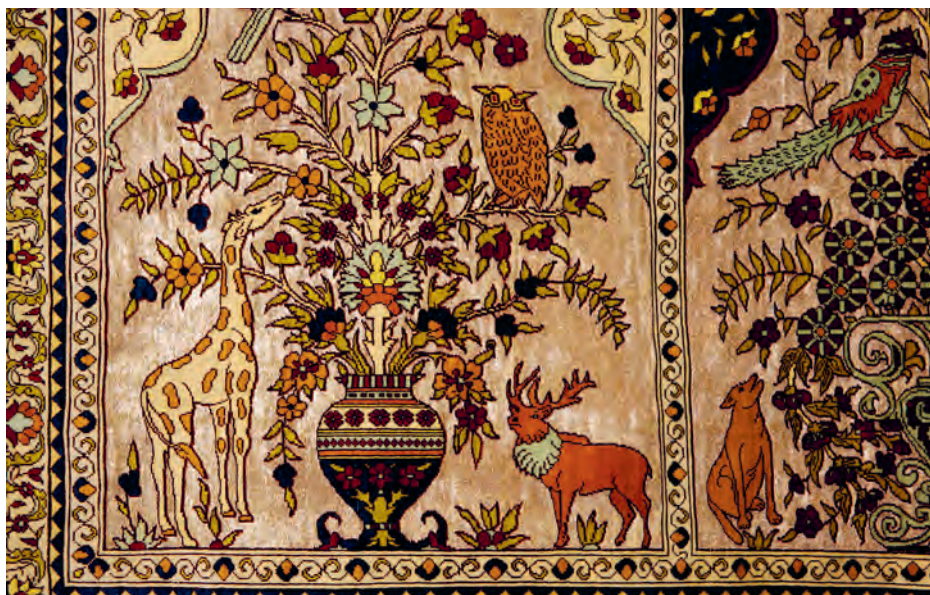
Malmö Muser har under året ökat sitt engagemang och intresse för användningen av digitala medier med syfte att öka tillgängligheten, bidra till ett hållbart samhälle och erbjuda nya upplevelser. Den digitalt producerade utställningen *Välkommen till Sverige* har laddats ner av mer än 60 arrangörer i landet – allt från mindre skolor och bibliotek till stora museer som Gotlands museum.

Vidare har Region Skåne beviljat medel för ett utvecklingsprojekt där Malmö Museer tillsammans med Klostret i Ystad kommer att undersöka hur digitala alternativ kan användas för exempelvis utställningar i känsliga kulturmiljöer.

Större satsningar under året har varit *Kunskapskalaset* och *Jul på Slottet*, arrangemang



*Fig. 2. Ränder, rutor och prickar möter vi i naturen, i stadsmiljön, på möbler, kläder, bilder, överallt och runtomkring. I utställningen Randigt rutigt prickigt lyfter Malmö Museer fram dessa vanliga mönster som finns på en rad föremål i museets textilsamling. – Foto: © Georg Oddner/Malmö Museer.*



*Fig. 3. Under 2016 visades delar av Mustafa Arhans unika samling av handknutna, orientaliska ateljémattor på Malmöhus slott. Mustafa drev under många år sin butik vid Stortorget i Malmö. Detaljbilden av en silkesmatta med guldtrådar. – Foto: © Andreas Nilsson/Malmö Museer.*

som lockade många besökare från hela staden, Skåne och Öresundsregionen. Malmö Museer satsade också på flera aktiviteter för sommarlovslediga barn, bland annat ett dagläger för barn och unga i Torup. Det fanns också möjlighet att delta på en arkeologisk utgrävning i Lockarp och på Ribersborgsstranden arrangerades *Havet i fokus* och *Marinbiolog för en dag* i samarbete med SEA-U Marint Kunskapscenter.

## *Pedagogik och lärande*

Under helger och lov har museet arrangerat evenemang och aktiviteter som lockat en stor och bred målgrupp. Under sommaren erbjöds barn och unga olika program med anknytning till marinpedagogik på Ribersborg i samarbete med föreningen SEA-U Marint Kunskapscenter.

Verksamheten vid *Science Center Malmö Museer* har utvecklats väl under året, och samarbete har etablerats med flera gymnasieskolor i Malmö. En utbildningsdag har hållits för 250 förskolelärare från Malmö Högskola har med rubriken ”Barndom och lärande. Naturvetenskap och Teknik”.

Museets pedagoger har arbetat med innovationstävlingen InnoCarnival tillsammans med skolklasser från Bjärnum, Staffanstorp, Helsingborg, Landskrona, Trelleborg och Malmö. Elevernas uppfinningar visades upp vid finalen på Malmö Live i maj och under sommaren ställdes några av de vinnande bidragen ut i Kommendanthuset.

Under året har en förstudie avseende ett rum för spel och spelutveckling genomförts på initiativ av och i samarbete med Meet Malmö. Förstudien utreder möjligheterna att bygga upp en verksamhet för att öka flickors och pojcars intresse för programmering, spelutveckling och digitala medier.

Projektet *Välkommen till Skåne* startades upp – ett samverkansprojekt riktat till nyanlända som genomförs i samarbete med Länsstyrelsen, Region Skåne, kommuner, bibliotek, museer, idrottsrörelsen och ideella sektorn. Malmö Museer har utarbetat, och under ca 20 år använt sig av, metoden Språk Kultur Identitet vilken nu ligger till grund för det regionala projektet.

## *Kulturarv*

Samarbetet kring samtidsdokumentationer tillsammans med Kulturen i Lund och Regionmuseet Kristianstad fördjupades under 2016. Dokumentation av flyktingsituationen i Malmö och Skåne fortsatte genom finansiering från såväl Region Skåne som Kulturrådet. I det regionala projektet ”Skånes moderna kulturarv” har Malmö Museer bidragit med fotografisk mentorshjälp i arbetet med dokumentation och utställningsverksamhet på Norra Grängesbergsgatan i Malmö.



*Fig. 4. I utställningen "Vi är romer – möt människorna bakom myten" får besökarna ta del av enskilda romers vardag och historia kantade av utanförskap, tältliv, aktivism, glädje, traditioner, musik och framtidshopp. Porträtt av Rosa Taikon. – Foto: Maja Kristin Nylander.*



Museets dokumentation om situationen för EU-migranter i Malmö, visades under hösten på museet i anslutning till utställningen *Folkhemmets rum och mellanrum*.

### *Kulturmiljövård*

Kulturmiljösektionen har under året handlagt många remisser för planer, bygglov och rivningsärenden från Stadsbyggnadskontoret. Vidare har antikvarierna deltagit i Malmö stads arbete med en ny plan för Malmös gröna och blå miljöer. Antikvarierna har medverkat vid rekonstruktionen av jugendmålningar i Wingsalen på Hipp, den mycket omfattande renoveringen av Sankt Paulikyrkan, och andra uppdrag. En bevarandeplan för Svedala och Klågerup har tagits fram på uppdrag från Svedala kommun.

### *EU-projekt*

Tillsammans med Kulturen i Lund och Regionmuseet Kristianstad har Malmö Museer genomfört en förstudie om energieffektiva utställningslokaler. *Solkart – energieffektiva miljöer för Skånes regionmuseer* som finansierats av Tillväxtverket avslutades i juni. EU-medel kommer att sökas för ett genomförandeprojekt för att regionmuseerna ska kunna införa åtgärder för att förbättra klimatet i utställningslokalerna.

Malmö Museer har under året beviljats EU-medel för att under tre år arbeta tillsammans med andra museer inom södra Östersjön. Projektet *Baltic Museums LoveIT* kommer bland annat arbeta med kompetensutveckling inom digitala medier. Genom projektet kan delar av Malmöhus slotts gestaltning utvecklas.

Projektet *Welcome to Europe – inclusion, integration and internationalization* beviljades medel från fonden Europa för medborgarna. Kalajoki kommun i Finland leder projektet med partners från Italien, Litauen, Montenegro och Sverige. Under våren 2017 kommer Malmö Museer att arrangera ett seminarium på temat inkludering.



# Malmö Kulturhistoriska Förenings verksamhetsberättelse 2015

## *Årsmöte*

Ordinarie årsmöte hölls måndagen den 20 april på Malmö Konsthall – Restaurang SMAK – med 55 närvarande medlemmar. Efter årsmötetsförhandlingarna följde föredrag av förläggare och författare Jeanette Rosengren som berättade om *Malmö's begravningsplatser*. Härefter följde en måltid.

## *Styrelsen*

Styrelsen har sammanträtt 7 gånger: den 11 maj, den 1 juni, den 7 september samt per capsulam i Leif Ljungbergs stiftelse den 17 september, den 7 december 2015 samt den 25 januari och den 30 mars 2016.

Styrelsen har haft följande sammansättning: Göran Larsson, ordförande, Peter Bager, vice ordförande, Robert Herslow, kassaförvaltare, Rita Rohlin, sekreterare, Gunnar Ericson, Stefan Ersgård, Adam Hidestål, Gunilla Konradsson, Torbjörn Nilsson, Anders Reisnert, Carl-Axel Stevelius.

## *Revisorer*

Auktoriserad revisor Peter Hägg som tillsammans med Elisabeth Nordgren granskat föreningens räkenskaper. Revisorssuppleanter auktoriserad revisor Karin Torstensson tillsammans med Birgitta Åkesson.

## *Föredrag, utflykter m.m.*

Måndagen den 23 februari inbjöds till föreläsning på Malmö stadsarkiv med journalisten Stefan Ersgård som talade på temat: *När Arbetet blev en modern tidning*. Stadsarkivarien Adam Hidestål berättade härefter om *Malmö stadsarkiv i nutid*.

Vårutflykten ägde rum lördagen den 23 maj till *Birgit Nilssons museum* och inleddes med visning av boningshuset i små guidegrupper och på gårdens

museiutställning vandring på egen hand för att med ljudguide uppleva delar av Birgit Nilssons liv. Efteråt följde lättare förtäring och Aida-tårta på Stallkaféet och utflykten avslutades med ett besök på Västra Karups kyrkogård och kransnedläggning.

Måndagen den 21 september inbjöds till den nyrenoverade hörsalen på Teknikens- och Sjöfartens museum som bjöd på en ”*Virtuell vandring i ett svunnet Malmö 1692*”. Ett unikt projekt som redovisade husen i staden som de såg ut då och som vi genom modern datorgrafik hade möjlighet att besöka och vandra runt i och se hela staden 1692. Projektet har genomförts av företaget ”Virtuella Historiska Modeller”.

Måndagen den 23 november inbjöds till personlig berättelse av fil. dr. i sinologi Bertil Lundahl, författare till artikeln i årsboken 2014, om *Asta Nielsens* barndom i Malmö följt av hennes senare karriär som ”den första filmstjärnan”.

Måndagen den 7 december ordnades julsammankomst på Malmö Museer med möjlighet att besöka det nyrenoverade Akvariet med sina tre avdelningar: *Djurens fantastiska funktioner*, *Unika och hotade miljöer* och *Våra vatten*. Besöket avslutades med glögg och julbord på Wega. Ett samarrangemang med Malmö Förskönings- och Planteringsförening.

## *Publiceringsverksamhet*

Årsboken ELBOGEN 2014 utkom i samband med årsmötet.

## *Malmö stadsarkiv*

Lördagen den 14 november var det Arkivens dag med visningar och föredrag på temat *Gränslöst*. Carl-Axel Stevelius ansvarade tillsammans med Peter Bager för försäljning av föreningens böcker.

Föreningen har sitt bibliotek med böcker från utbytesföreningarna på stadsarkivet.

## *Kommittéer*

**Redaktionskommittén** bestående av Rita Rohlin, Stefan Ersgård, Martina Björk, Kerstin Martinsdotter och Anders Rejnert har avhållit ett flertal möten.

**Programkommittén** bestående av Göran Larsson, Anders Rejnert och Gunilla Konradsson har tillsammans med Rita Rohlin förberett årets aktiviteter.

**Stipendiekommittén** bestående av Göran Larsson, Anders Rejnert och Gunilla Konradsson har behandlat inkomna stipendie- och bidragsansökningar.

## *Beviljade bidrag*

Styrelsen beslöt att från Malmö Kulturhistoriska Förening utdela medel till: *Föreningen Gyssla* för projektet ”Tjo vad det Viftar 2” 29136 kronor.

*Xenofilia förlag och produktionsbolag* för projektet: ”Minnenas arv, del II redigeringsarbete” 40000 kronor.

*Lars-Gunnar Bengtsson och Per Jönsson* för projektet: ”Bok om Ribersborgs kallbadhus” 75000 kronor.

*Sällskapet Heimdall* för projektet: ”Utgivande av jubileumsskrift med anledning av sällskapets 125-årsjubileum” 15000 kronor.

*Linus Sollin* för projektet: Artikel om Malmö Arbetares Idrottsförening 1932–1935” 15000 kronor.

*Malmö stadsarkiv och Malmö museer* för projektet: ”Malmö 1692 – en digital rundvandring” 47699 kronor.

Styrelsen beslöt att från Stiftelsen makarna Sigfrid & Karolina Jönssons minnesfond utdela medel till:

*Föreningen Gyssla* för projektet ”Tjo vad det Viftar 2” 10864 kronor.

*Jenny Kirsten Bille och Maja-Lena Refsbäck* för projekt: Artikel om ”Frans Suells villa och park i Möllevången” 15000 kronor.

Styrelsen beslöt att från Leif Ljungbergs stiftelse utdela medel till: *Johan Pries* för projektet: Artikel ”Hur medborgares vardagsliv förstås och förmedlas i kommunens olika byråkratiska instanser” 20000 kronor.

*Malmö Konstmuseum* för projektet: ”I skuggan av kriget” 50000 kronor.

*Malmö stadsarkiv* för projektet: ”Inbindning av kulturhistoriskt värdefulla volymer” 77000 kronor.

*Stefan Ersgård* för projektet: Artikel om förre stadsarkivarien Leif Ljungberg” 20000 kronor.

*Martin Ericsson* för projektet: Diskriminering av personer utpekade som ’tattare’ i Malmö stads nykterhetsnämnds verksamhet 1940–44” 35000 kronor.

*F 10 – Kamratföreningen Ängelholm*, för projektet: ”Flygarminnen från Bulltofta 1940–45” 40000 kronor.

*Institutet för studier i Malmös historia* för projektet: ”Tryckning, layout och bildkostnader för Malmö stads historia del 9” 300000 kronor.

## *Leif Ljungbergs stiftelse*

Sammanträden har hållits i samband med föreningens sammanträden.

*Stiftelsen Makarna Sigfrid och Karolina Jönssons  
Minnesfond*

Sammanträden har hållits i samband med föreningens sammanträden.

*Medlemmar*

Föreningens medlemsantal under 2015 uppgick till 583 – varav 95 var institutioner och utbytesföreningar.

*Styrelsen för  
Malmö Kulturhistoriska Förening  
[www.elbogen.nu](http://www.elbogen.nu)*

\* \* \*

## Bilder från verksamhetsåret 2015.

Text och foto: Rita Rohlin.

Bilder från verksamheten finns att se på föreningens hemsida:  
[www.elbogen.nu](http://www.elbogen.nu) – under respektive årssflik.



*Fig. 1. I Malmö stadsarkivs nya lokaler på Bergsgatan 20, där tidigare tidningen Arbetet haft sin verksamhet, inleds året. Måndagen den 23 februari talade journalisten Stefan Ersgård på temat "När Arbetet blev en modern tidning". Stadsarkivarien Adam Hidestål berättade härefter om "Malmö stadsarkiv i nutid".*



*Fig. 2. Vid årsmötet måndagen den 20 april på Malmö Konsthall höll förläggaren Jeanette Rosengren och författare till "Malmös begravningsplatser" ett intressant årsmötesföredrag.*



*Fig. 3–4. Efter måltid på restaurang SMAK på Malmö Konsthall delade träsnidaren Jonny Ekdal, som i många år varit revisorssuppleant i föreningen, ut finurliga pusselbåtar till alla närvarande här assisterad av Anna Kuylenstierna.*



*Fig. 5. Styrelseledamoten Carl-Axel Stevelius hjälper till med utskick av föreningens nytryckta böcker och håller koll på lite äldre årgångar på Malmö stadsarkiv.*



*Fig. 6. Vårutflykt med buss lördagen den 23 maj till Birgit Nilssons museum – inleddes med visning av boningshuset följt av Aida-tårta på Stallkaféet. På återfärden gjordes stopp för kransnedläggning vid graven på Västra Karups kyrkogård.*



*Fig. 7-9.*





Fig. 10–11. Måndagen den 21 september på Teknikens och Sjöfartens museum i ljudtekniskt nyrenoverade hörsalen presenterade ordföranden Göran Larsson och styrelseledamoten Anders Reisnert projekt "Virtuella historiska modeller". Med modern datorgrafik följde vi med på en virtuell vandring i Malmö år 1692. Per-Åke Nilsson, mannen bakom projektet berättade om hur denna idé blivit verklighet.



Fig. 12–13. Måndagen den 23 november berättade Bertil Lundahl om Asta Nielsens barndom i Malmö och senare karriär som "den första filmstjärnan". Artikel finns att läsa i *Elbogen* 2014.



Fig. 14–16. Måndagen den 7 december anordnade föreningen traditionell julsammankomst som föregicks av besök i det nyrenoverade akvariet med sina tre avdelningar: "Djurens fantastiska funktioner, Unika och hotade miljöer och Våra vatten". Häfter avnjöts Julbord på restaurang Wega tillsammans med Malmö Förskönings- och Planteringsförening. Sekreterare och redaktör Rita Rohlin välkomnade deltagarna.

# Bli medlem i Malmö Kulturhistoriska Förening

Malmö Kulturhistoriska Förening har till uppgift att

- främja forskning och kunskap om Malmö historia och kulturliv under såväl dansk som svensk tid
- verka för god miljövård och byggnadsvård
- genom publiceringsverksamhet göra stadens förflutna levande.

Varje medlem erhåller årsskriften **ELBOGEN** gratis.  
Äldre årsskrifter kan förvärfvas genom stadsarkivet.  
Årsavgiften 125 kronor insättes på plusgiro 3 79 25-5.  
Famijemedlem 25 kronor.

Besök gärna vår hemsida  
[www.elbogen.nu](http://www.elbogen.nu)

Malmö Kulturhistoriska Förening  
c/o Malmö stadsarkiv · 205 80 Malmö  
Tel sekreteraren 0706-17 97 64





*Malmös äldsta stadssigill med bilden av en romansk kyrka*

# ELBOGEN 2016

MALMÖ KULTURHISTORISKA FÖRENING